

Werbőczi.

A régi időkben, ha valamely ostromolt városban már minden védelmi szer kifogyott, s az ellenállás reménye egyre tünedezett, a szorongó nép fegyvereit eldobva a templomokba védszentjeihez menekült, hátha könyörgésükre ezek az utolsó pillanatban csodát fognak tenni, s visszaűzik a bástyafokon álló ellenséget. Az osztályuralom büszke vára Magyarországon is nehéz napoknak néz elébe. Nemcsak minden oldalról erősödik az ostromlók rohama, de belül is megindult a pusztulás, a korhadás, az összeomlás folyamata. A vár védői, minden jog és kiváltság birtokosai érzik, hogy már közel van a végveszély, s nincs más segítség, mint a védszentelekhez folyamodni. Egymásután idézik fel az osztályuralom legkiválóbb képviselőinek, a nemzeti védszenteleknek szellemét azon reményben, hátha a szellemidézés bátorságot önt az ellankadt harcosokba. Most Werbőczi Istvánon van a sor, s néhány nap múlva ünnepélyre gyűlnek össze Magyarország jogászai, hogy lerójják hódolatukat a legnagyobb magyar jogtudós és államférfiú emléke előtt. Vegyünk mi is részt a szellemidézés munkájában.

* * *

Üljünk fel Wells időgépére és repüljünk vissza a XV. század utolsó éveibe. Ezt a századot is a fő- és köznemesség örökös harcai töltötték be. A köznemesség egymagában sohasem volt elég erős, hogy a nagybirtokkal megbirkózhassék, s

ezért vagy valamely külföldi uralkodóhoz, vagy egy hatalmas oligarchához szegődött, ki velök együtt harcolt a többiek ellen. A nemzeti fejedelmek Hunyady János és Mátyás, később Zápolyai János az ország legnagyobb birtokosai voltak; ezért tudták uralmukat fentartani, s ezért csatlakozott hozzájuk a köznemesség. A nagybirtok befolyása lényegében Mátyás alatt sem csökkent. A változás abban állott be, hogy ő a régi főnemességet birtokaitól megfosztotta, s azokat saját szegény köznemési híveinek adományozta, számítva azok hálájára. A nagybirtok súlya tehát nem változott, csak a szereplő személyek. Azonban a bizonytalanság érzete, a kegyvesztés félelme jótékonyan hatott a nagybirtokosok törekvéseire, s ezért Mátyás uralma aránylag kedvező volt úgy a szegényebb köznemességre, mint a jobbágságra. Óriási magánvagyonából kitűnő zsoldossereget szervezett, s erre támaszkodva, ő — az ország első oligarchája — féken tarthatta úgy a régi, mint az általa teremtett főnemességet.

A zsoldos sereg fentartása, külföldi háború, s azon törekvése, hogy Corvin János trónját biztosítsa, vagyonának tetemes részét emésztette fel, s midőn szemeit lehunyta, fia már nem rendelkezett oly anyagi eszközökkel, melyek megvásárlását biztosították volna. Hogy az osztályérdek nyomása mennyire nem ismeri az adott szó szentségét és a hála érzetét, kitűnik abból, hogy fiát épen azok hagyták leghamarabb cserben, kik mindent neki köszönhettek. Fenéig akarták kiélvezni azon előnyt s hatalmat, melyet vagyonuk nekik nyújthatott, s attól féltek, hogy Corvin János atyja hagyományait követve, őket ebben korlátozni fogja. Megvásárlották tehát II. Ulászlót, nemcsak mert ő volt a leggyámoltalanabb a trónkövetelők között, de főleg azért, mert számbavehető magánvagyonnal alig rendelkezett, s így fékentartásukra anyagi eszközei hiányoztak. Hitszegésöknek igazolására pedig azt hirdették, hogy akciójuk célja nem más, mint hogy visszaállítsák a „régii magyar szabadságot”, s rövid időn belül ezen ürügy alatt meg is semmisítették a Mátyás által teremtett, a haladás és kor igényeinek megfelelő államszervezetet.

Hatalmuk gyakorlása elől minden akadályt elhárítva, a régi és új nagybirtokosok teljes erővel zsákmányolták ki kiváltságos helyzetüket. Az ország termőföldének 50%-a 25 család kezén volt, s nem egy vármegye (Árva, Torontál, Zaránd stb.) egyetlen nagy uradalmat alkotott, melynek területén kizárólag ők gyakorolták a közigazgatást és igazságszolgáltatást. „Azok az emberek — írja Acsády Ignác — kik hatalomra kerültek, magok is érezték

hatalmuk jogosulatlan voltát, s tudták, hogy nem tarthat örökké. Felhasználták tehát a pillanatot, s mint a farkasok, a vándorsáskák estek neki a társadalomnak, faltak a rogyásig, s amit fel nem faltak, elpusztították, hogy ha már magok nem használhatják, másnak se válják javára.” A mellett örökösen harcban állottak egymással, s a kölcsönös fosztogatás napirenden volt közöttük. Uralmuk kíméletlenül nehezedett a köznemesekre is. Ezek részére az érvényesülésnek csak egy módja kínálkozott: minden áron való megszerzése azon tényezőnek, mely minden jog és hatalom alapja volt — minél több földbirtoknak. Ennek megszerzésében azután a főurak példájára semmitől sem riadtak vissza. Azok, kiknek a birtokszerzés ily módon nem sikerült, vagy a züllött kormányzati és igazságszolgáltatási viszonyok kihasználására hiányzott belőlük az ügyesség, jobbágyaikon igyekeztek megvenni azt, amit tőlük a hatalmasok elvontak. Azon gondolat, hogy a jobbágyokkal szövetkezve döntsék meg az oligarchák uralmát, eszökbe nem juthatott. A nagybirtokosokkal a nemesi kiváltságok közös élvezete kapcsolta őket össze, a jobbágysággal szövetkezve ezek egy részéről lemondani, a jobbágyok terhein könnyíteni kellett volna, erről pedig hallani sem akartak.

Ebben a milióban kezdi meg közpályáját Werbőczy István. Az elfogultság vádját kikerülendő, ezen cikkben felhasznált adatokat kizárólag Fraknoi Vilmosnak Werbőcziről írt életrajzából merítettem. Fraknoi adataira nyugodtan bízhatjuk magunkat. Katolikus főpap, kifogástalan hazafi, az Akadémia alelnöke és opportunistá történetíró. Nem érheti az a vád, mintha radikális törekvések érdekében meghamisítaná a történelmi adatokat, melyeket különben is mindig okmányszerűleg igazol. Azoknak ellenvetésére, kik azt hangoztatják, hogy nem lehet az elmúlt kor eseményeit a történetírás mai szempontjai szerint megítélni, később fogok megfelelni, itt csak felhívom az olvasó figyelmét, mily megdöbbentően hasonlítanak a közviszonyok Werbőczy korában és ma, midőn a nagybirtok ismét korlátlanul uralkodik.

Werbőczy egyszerű köznemesi családból származott. Atyjáról egyetlen okirat maradt fenn, mely arról tudósít, hogy szolgálival félholtra veretett egy védtelen jobbágyot. Az átöröklési elmélet hívei ezen egyetlen *document humain*-ből bizonyára le tudják vezetni, miért lett a fiúból a jobbágyság kérlelhetetlen elnyomója, s meg tudják állapítani a biológiai rokonságot az atya ezen névtelen hőstette és a Tripartitumnak a jobbágyokra vonatkozó kegyetlen intézkedései között. Werbőczy is az érvé-

nyesülésnek azon módját választotta, minőt előzőleg a köznemességre nézve tipikusnak jeleztem: minél több földbirtoknak minden áron való megszerzését. Ezen cél elérésében hathatósan segítették a közepesnél nagyobb szellemi képességei. Kitűnő szónok és stilisztá volt, jártas a klasszikus nyelvekben, a római jogban és a hazai törvényekben. Akiben megvolt az alkalmazkodási képesség s hiányzottak az erkölcsi skrupulusok, ezen tulajdonságokat a hatalmasak szolgálatában kitűnően érvényesíthette oly korban, midőn az ország legfőbb méltóságai alig hogy a nevüket le tudták írni. A közpályán II. Ulászló alatt haladt előre, s. a XV. század utolsó éveiben a királyi kúria jegyzője, majd ítélőmestere volt, tehát magas bírói funkciót gyakorolt. Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy egyúttal befolyásos nagybirtokosok magántitkárja legyen, s intézze azoknak peres és vagyoni ügyeit, oly ügyeket, melyeket legfelső fokon ő is volt hivatva dönteni. Ezen állapot horderejét csak az ítélni meg, ki ismeri ezen korszak viszonyait, mikor az ország összes birtokosai folytonosan perben állottak egymással. S hogy ezen kettős minőségben nem megvetendő szolgálatokat teljesített, mutatják azon gazdag és gyakori adományok, melyeket különböző megbízóitól hivataloskodása idején kapott. A magántitkár, ki szolgálataiért állami állást kap jutalmul s mindkét minőségében tovább szerepel, nem ismeretlen a mai kor történetében sem.

A hagyomány úgy tartotta fenn Werbőczy emlékét, mint aki évtizedeken át a köznemesség vezére volt a királyság és az oligarchia ellen vívott harcaiban. S ha csak Werbőczynek országgyűlési beszédeit és az általa szerkesztett végzeményeket olvassuk el, azt kell mondanunk, ez csakugyan igaz. De az a bökkenő, hogy ezen korból nemcsak Werbőczy beszédei, hanem más okiratok is fenmaradtak, melyek egészen más világitásba helyezik Werbőczy szereplését. 1500 után alig van év, hogy a királytól nagyobb mértékű birtokadományt ne nyerjen, s mindig megállapítható a kapcsolat ezen adományozás és Werbőczynek, mint a köznemesség vezérének magatartása között. Az 1498-iki dekrétum, melyet a köznemesség Werbőczy vezérlete alatt erőszakolt ki, elrendelte, hogy az országgyűlést Szent-György napjára minden évben össze kell hívni. 1502-ben ez nem történt meg, de két nappal Szent-György ünnepe előtt Werbőczy a királytól jelentékeny adományt kapott, s hivatalos pályáján is előlépett. Az országgyűlés elmaradása miatt senki sem szólalt fel, s Werbőczy is hallgatott három

éven keresztül, mikor is a királytól mindig újabb adományokat nyert. 1505-ben ő szerkesztette a híres rákosi végzeményt, mely tiltakozott a Miksa császárral kötött örökösödési szerződés ellen, s kimondotta, hogy többé idegen uralkodó magyar királyul nem választható. A köznemesség túláradó lelkesedésében nemzeti jutalmat szavazott meg részére, de persze nem a saját zsebéből, hanem minden jobbágytelekre két dénár adót vetett ki. Keserű szatírája a sorsnak, hogy a jobbágyság verejtekkel szerzett filléreiből épen annak kényszerült jutalmat adni, aki leghalálosabb ellensége volt. Ily jutalmat Werbőczy még egy ízben kapott s akkor is a jobbágyságon vették meg.

A rákosi végzemény frázisai hatástalanul puffantak el s csak annyiban volt eredményök, hogy Werbőczy közvetlenül utána a király egyik legbizalmasabb emberétől, Szatmáry György pécsi püspöktől és királyi kancellártól nagyobb birtokadományt kapott. Ulászló ezen évben Miksa császárral újabb örökösödési szerződést kötött, mely ellen senki sem tiltakozott. Az 1507-iki országgyűlésen a köznemesség ismét kirohanást intézett a király ellen, de azért 1508-ban II. Lajost akadálytalanul megkoronázták. Werbőczy újra nem látta kárát, hogy nem okvetetlenkedett. 1513-ig egyszer sem mentette meg a hazát, s a királyi kegy minden évben terjedelmes birtokokat juttatott neki. 1513-ban kompromisszumot létesített az udvari párt és Zápolyai János között, melynek egyik pontja szerint az utóbbi lemondott arról, hogy a beteg király mellé kormányzóul válasszák meg; ezen kompromisszum 10—12 falut jövedelmezett Werbőczinek. 1516-ban Ulászló halála után Werbőczy keresztülvitte pártjánál, hogy ne kívánja Zápolya Jánosnak gyámkormányzóul választását. Ezen tetteért nemcsak a királytól, hanem az udvari párt hatalmasaitól is jelentékeny adományokat kapott, s a királyi személynöki méltóságot nyerte el.

Fraknoi életrajzának függelékében időrendi sorban összeállította Werbőczy birtokszerzéseit, s ő maga mindig megállapítja az összefüggést a kor eseményei, Werbőczy szereplése és a királyi birtokadományozások között, s kijelenti: „nagy mértékben feltűnő, hogy az ellenzéki vezérférfit királyi adományokban sűrűen részesül; ezen királyi adományok . . . arra céloztak, hogy Werbőczy politikai tevékenységét befolyásolják.” (110—111.1.) Valóban csömör kell, hogy elfogja az elfogulatlan kutatót, midőn olvassa Werbőczinek a királyság ellen irányuló tüzes beszédeit, s azután felfedezi a levéltárban őrzött kérvényeit, melyekről

Fraknói mondja: „azok közé tartozott, kik a koronára szállott birtokok adományozásáért a legsűrűbben ostromolták kérvényeikkel a királyt”. S míg országgyűlési szónoklataiban a legnyersebb kifejezéseket használta, s az 1505-iki rákosi végzeményben az idegen nemzetiségű királyokat a legnagyobb sértésekkel illette, kérvényeiben a legalázatosabb hangon szólal meg, s a Hármaskönyv elejére és végére helyezett és II. Ulászlóhoz intézett ajánlólevelekre Fraknói azt írja, hogy „a hódolat és szolgálatkészség hízelgő kontesztációi tekintetében az udvari párt legszolgáibb szellemű emberei sem mehettek volna messzebbre”.

Ha a jogtudományban nem is tekinthetjük úttörőnek, annál nagyobb újító volt a közéleti immoralitás terén. Ő fejlesztette tökélyre a „hasznos kuruckodás” fogalmát, ő volt megteremtője annak az ellenzéki típusnak, mely azért tatja ki minél nagyobbra száját, hogy annál jobban betömjék a zsebeit. A politikai zsarolásnak, mely a Habsburgkor szak idején intézménnyé állandósult, ő volt az ősapja és leg-tökéletesebb képviselője.

De nemcsak politikai meggyőződése, pártállása volt megvásárolható, hanem bírói szava is. Mint kúriai ítélmester, majd kir. személynök és végül nádor az ország legelső bírói méltóságait töltötte be. Bekötött szemmel tartotta az igazság mérlegét, de megérezte mindig, ha valamelyik fél aranyat dobott a mérleg serpenyőjébe. Mint magasrangú bíró folyton teljesít magánosok részére szolgálatokat oly ügyekben, melyekben ő döntött legfelső fokon. „Bonyolult peres ügyek rendezését vállalja magára megszabott jutalom fejében. Csere, kölcsön és zálogüzletekben nagy jártasságot tanúsít”, írja Fraknói. Mint bíró mindig rendelkezésre állott, midőn az udvari pártnak szívességet kellett tenni. Így pl. Bakócz Tamás primás javára döntött egy nyilvánvalóan igazságtalan és évek óta húzódo perben is. De koronáját képezte bírói működésének azon nevezetes ítélet, melyet mint nádor 1526 elején az Újlaki—Zápolyai perben hozott. Ezen pert ő az udvari párt javára és Zápolyai ellen döntötte el. Tekintettel arra, hogy Zápolyai Jánossal együtt évtizedeken át működött vállvetve politikai téren, ezen ítélete nagy feltűnést keltett, és az utókor különbözőképen ítélte meg. Kolosváry és Ováry például a Hármaskönyv fordításának bevezetésében ezt mondják: „Az ítélet egymagában elégséges bizonyítékot szolgáltat a Werbőczy semmi melléktekintet nem ismerő igazságérzetére és törvénytiszteletére, valamint arra nézve is, ... hogy az érdé-

kek csak azon határig képeznek egybefüző kapcsot, amíg az eszményi és magáncélok egymással összeütközésbe nem jutnak... őt barátainak elfordulása, amidőn a bírói széket, az igazság széket kelle ülnie, az igazság ösvényéről el nem tántoríthatá.” Ezen megható naivitással szemben néhány fenmaradt kellemetlen okirat egészen más színben tünteti fel a hírhedt ítéletet. Az Újlaki-féle javakat a tulajdonos halála után Ulászló bizalmas embereinek adományozta, míg Zápolyai János azokat a maga részére követelte. Így is közelfekvő dolog, hogy az udvari párt folytonos támadásainak kitett nádor felhasználta az alkalmat arra, hogy elleneit lekötelve, állását megszilárdítsa. De azonkívül a saját polgári hasznát is kivette az ügyből, mert a perlekedő felek egyike, Battyányi Ferencné, néhány héttel az ítélet előtt a vitás javakból Vázson-várát 13 faluval együtt Werbőczinek adományozta. Természetesen a per a Battyányiak javára dőlt el, s még Fraknoi is kénytelen elismerni, hogy: „az adomány, amit kevés az ítélet meghozása előtt a felek egyikétől elfogadott, a megvesztegetés intenciójától nem volt ment”.

Politikai befolyását, bírói állását, nagy jogi jártasságát arra használta fel, hogy magánosoktól magának legkülönbözőbb előnyöket csikarjon ki. Peres felekkel folyton köt csere-, zálog- és örökösödési szerződéseket, s gyakori a panasz ellene, hogy ezek kieszközlésében erőszakkal, félrevezetéssel, hamis ígéretekkel, a szerződő fél jogi járatlanságának kihasználásával járt el. Fraknoi mondja: „az erkölcsi presszió eszközeinek felhasználásától sem riad vissza, néha egészen jelentéktelen előnyök biztosítására”, így többször megsarcolta az egri püspökséget is kisebb ajándékok erejéig, amit lehetetlen volt megtagadni, mert mint a fenmaradt oklevél mondja: „István ítélőmester maga kérvén ezt az ajándékot, nem tagadhattam meg tőle, mert az országban, főképen a népnél nagy a hatalma”. Egy másik okirat pedig ezzel indokolja a sarc kifizetését: „István mester sokat tehet és jó szolgálatokat képes tenni, ha akar”.

Magánérdekeit leplezetlen módon juttatta az általa szerkesztett törvényekben érvényre. Az 1514-iki törvénykönyvben két cikkely ragadja meg figyelmünket. Az egyik arról szól, hogy a király a jobbagylázadásban elkobzott birtokokat ne a főuraknak, hanem érdemes köznemeseknek adományozza, a másik felszólítja a királyt, hogy a személynöki tisztet „a jogban és tudományban jártas érdemes világi emberre” ruházza. Ezen nyílt és nem épen szerény felkínálkozás mindkét irányban megtermé

Werbőczy számára a maga gyümölcsét. Az 1525-iki hatvani végzetményben van egy cikk, mely rendeli, hogy Hédervári Ferencnek elkobzott birtokai visszaadassanak. Azt lehetne hinni, hogy valamely igazságtalanság jóvátételéről volt szó. Korántsem. Hédervári Ferenc már ezen időben örökösödési szerződést kötött Werbőczyvel, ki ennek fejében magára vállalta a birtokok visszaadásának kieszközlését.

Mindenkor lehangosabb képviselője volt azon politikai iránynak, mely a Habsburgok igényei ellen küzdött, s Zápolyay János királyságát akarta előkészíteni, ahogy ma mondanák: ellensége volt az idegen uralomnak, s híve a nemzeti királyság eszméjének. Mégis a bécsi titkos levéltár őrzi Werbőczynek egy kifizetetlen kötelezvényét Ferdinánd főhercegtől kölcsönvett 300 forintokról, s egy másik okirat arról tudósít, hogy Ferdinand közbenjárt II. Lajos királynál a végből, hogy Werbőczy három falunak birtokába juthasson. 1526-ban Zápolyai Jánoshoz csatlakozott, mert birtokait ez inkább elvehette, mint Ferdinánd, azonkívül óriási magánvagyonánál fogva tőle többet remélhetett. S csakugyan 1526 után a birtokadományozások egész lavinája indult meg Werbőczy felé. János király egyáltalában tisztában lehetett hívei önzetlenségével, de „legdrágább” híve mégis csak Werbőczy volt. Az ő hűségét minden évben újabb és újabb adományokkal kellett megerősíteni. Amellett mindig ő volt az, aki a Ferdinánddal való kibékülést sürgette, s az 1538. évi váradi béke létrejövetelében tevékenyen részt vett, s azonnal annak megkötése után Ferdinándtól jutalmul elkobzott birtokainak visszaadását kérte, s neki hűséget fogadott.

A váradi békekötés teljes valóságában mutatja az akkori „nemzeti” politikának elv- és jellemtelenségét. A nemzeti pártnak mindig fő-programmpontja volt, hogy a magyar korona öröklési szerződés útján nem, s csupán választás útján nyerhető el, s idegenek magyar királyul meg nem választhatók. S mégis a váradi szerződés elismerte az idegen Habsburg főherceg választás nélküli örökösödési jogát.

Épily félrevezető és jellemtelen a szerep, melyet Werbőczy a köznemességgel szemben játszott.

Közel három évtizeden át volt a köznemesség vezére, mely vak bizalommal ragaszkodott hozzá. Az országgyűlésen folytonosan Werbőczy tüzes beszédeit hallotta a király és a főurak ellen, minden gyűlésen Werbőczy indítványozta azon törvényeket, melyek a köznemesség jogait biztosították. Mihelyt az ország-

gyűlés eloszlott, Werbőczy beszédte hallgatásának díját, a köznemesség pedig haza széledt, s azt hitte, hogy a törvények végrehajtását ismét a főurak és a király gonoszsága akadályozta meg. Megerősítette őket ezen hitökben az újabb gyűlés, mikor is Werbőczy még tüzezebb beszédeket mondott, s még hangzatosabb törvényeket indítványozott. A köznemesség egybegyűlve jelentékeny fegyveres erőt képviselt, melyet az udvari párt erősen respektált. Ezen hatalmi tényezőt Werbőczy ügyesen tudta felhasználni mint nyomatékos hátvédet zsarolási terveinek és hivatalos pályájának előmozdítására. S ha a köznemesség köréből sürgetni kezdték az országgyűlési végzemények végrehajtását, a nagyszájúakat állásokba tette be, az országgyűléseken pedig 1520 után azzal vette elejét a kellemetlen jeleneteknek, hogy a köznemesség figyelmét minduntalan a török veszélyre igyekezett terelni. A köznemesség vakon ment utána s bár 1525-ben már az ország egyik leggazdagabb földbirtokosa volt, azon indokolással választották közlekedéssel nádorrá: „Válasszunk olyant, a kinek a szegény nemes nyomorúsága fáj!” Nádori működése alatt végre lehullt a hályog az ő szemökről is. A köznemesség érdekében hozott törvények ismét papíron maradtak, s változás csak annyiban történt, hogy ő magát hivatalosan az ország szolgájának, *Palatinus et Serous Hungariae* nevezte, bár külföldre írott leveleiben a *servus* jelzőt óvatosan elhagyta. Ez volt azon időben a nemzeti vívmány. Az Újlaki per eldöntése végre mindenkinek felnyitotta szemét, s az 1526-iki budai gyűlésen maga a köznemesség egyhangúlag fosztotta meg a nádori méltóságától. Werbőczy dühöngve vonult vissza egyik várába, s arra izgatta a felvidéki megyéket, hogy ne küldjenek segély csapatokat a török ellen hadba induló királynak; ezzel nagyban hozzájárult a mohácsi katasztrófa előidézéséhez.

Szólnunk kell arról, mily magaviseletet tanúsított Werbőczy a legalsóbb társadalmi osztállyal, a jobbágysággal szemben. Ez nyilvános szereplésének legkövetkezetesebb vonása. Mihelyt befolyása az országgyűlésen és a törvények szerkesztésében irányadó lesz, beáll a jobbágyság sorsának rosszabbulása s a törvényhozásból kivesz minden emberi érzés. A hírhedt 1504. évi 18. t.-c, mely a jobbágyokat eltiltotta a vadászattól, s ezzel földjeiket a dúvadak pusztításainak engedte át, az ő szellemi bélyegét viseli magán.

Működése is nagy mértékben hozzájárult a Dózsa György-féle lázadás kitöréséhez, s midőn az vérbe fojtatott, ő volt a

bosszút lihegők között a legengesztelhetlenebb. Acsády, Fraknoi, Márki, kik ezen korrall behatóbban foglalkoztak, egyetértenek abban, hogy nem a Dózsa-lázadás volt a valódi nemzeti szerencsétlenség, — hiszen ennek hullámai rövid idő alatt elsimultak, — de azon mód, mellyel a győztes nemesség diadalát kihasználta. Az 1514-iki jobbágytörvény, a bosszúállás ezen embertelen emléke, teljesen Werbőczy műve. A törvénykönyv hangjából, rendelkezéseiből ugyanaz a vértszomjúzó gyűlölet árad ki, mely Dózsa György halálra éheztetett társait vezérok megpörkölt tetemére szabadította, hogy azt fogukkal marcangolják szét. S midőn a gyámoltalan király visszaíradt attól, hogy a bestiálítás ezen szüleményét törvénné emelje, Werbőczy a megyéket izgatta ellene, hogy ne fizessék addig be az adót, míg Ulászló a törvényt nem szentesíti. De nemcsak az osztályérdek sarkalta ezen eljárásban, hanem a saját kapzsisága is. A parasztlázadásban sok nemes is részt vett, ezeket a törvény jószágvesztéssel büntette, a királyt pedig félre nem ismerhető célzással felhívta, hogy az elkobzott birtokokat „érdemes köznemeseknek” adományozza. Ha a törvényt a király nem szentesíti, Werbőczy minden hasznától elesik. Ezért kellett tehát a vármegyéket adómehtagadásra buzdítani. Az erélyes fellépés megtermé gyümölcsét, s 1514. október havában Ulászló király neki adományozta 32 jószágvesztésre ítélt nemes minden birtokát.

De nemcsak a jobbágyság, hanem a produktív munka más jogtalan eleme, az ipari proletariátus is érezte féktelen gyűlöletének súlyát. A felvidéki bányavárosokban az 1526. év elején nagyszabású sztrájk tört ki, melynek elnyomására maga Werbőczy, akkor az ország nádora, vállalkozott. Bár a megindított vizsgálat kiderítette, hogy a munkások panaszai jogosultak voltak, a vérbíró nem ismert kegyelmet, s a sztrájk vezetőit lenyakasztatta.

Végére érkeztünk egy tüneményes pályának. Láttuk, mint lett a bocskoros ugocsai köznemesből az ország legnagyobb birtokosa. Fraknoi életrajzának végére egy térképet készített, mely feltünteti, mint oszoltak el Werbőczy birtokai az ország egész területén. Alig van vármegye, hol lábát meg ne vetette volna. Máramarosszigettől Zágrábig, Pozsonytól Nagyszebenig több mint 200 faluban voltak birtokai. Ezen térképet annak Porfestő jellege miatt mi is csatoljuk cikkünkhöz.

Oly időbe esik ez a birtokszerzés, mely a magyar történelemnek

leggyászosabb korszaka. Nem elég, hogy az ország összes közviszonyai a legteljesebb züllésnek indultak, 1500-tól kezdve a rossz termések és dögvészek egész sorozata köszöntött be, mely gyakran éhínséggé s 1514-ben véres lázadássá fajult, 1521 után az ország határait a török kezdte ki, a mohácsi katasztrófa az államot véres polgárháborúba sodorta, melynek végeredménye a török hódoltság, az ország három részre oszlása és a gazdasági és szellemi kultúra teljes megakadása volt. S mennél nyomorultabb lett az ország, annál jobban gazdagodott Werbőczy. 1872-ben a pénzügyi válság idején Lónyai Menyhért miniszterelnök megbukott azért, mert egy ellenzéki szónok azt sivitotta feléje: „Nem szabad a miniszterelnöknek gazdagodni akkor, mikor az ország szegényedik.” Werbőczy felé sem akkor, sem azóta nem kiáltotta ezt senki. Sőt gazdagodásának titka épen az ország szegényedésében rejtett. Az ily egyéniségek csak züllött közviszonyok, a mások teljes romlása közepette tudnak érvényesülni.

Fraknoi is látja Werbőczy egyéniségét, de azzal igyekszik védeni, hogy korának gyermeke volt. Ez azonban legfeljebb arra szolgálhat mentségül, hogy bűneit ne vegyük túlságos szigorúan, de nem arra, hogy nemzeti hőst csináljunk belőle, kit minden alkalommal példaként állítsanak a jogásznemzedék elé és országosan ünnepeljenek. Rákóczi Ferenc, Széchenyi István, Deák Ferenc nem azon törekvésekért harcoltak, melyek bennünket hevítenek, nem radikális újítók, hanem az osztályuralom oszlopai voltak, de azért a düh és szégyen érzete kell hogy elfogja az embert, hogy ezen sok tekintetben ideális felfogású, köz- és magánéletükben kifogástalan jellemű férfiak mellé egyenrangú társul odaállítsanak egy embert, kiben a feudális kor züllésének minden ocsmánysága és jellemtelensége testesült meg, s szobra az övékkel együtt díszítse a főváros utcáit!

Abban a korban is voltak kivételek, kik nem úsztak az árral, s egyikök, Frangepán érsek arcába is vágta Werbőczinek róla táplált véleményét. S hogy abban a korban sem tekintettek a Werbőczy-féle példát oly természetesnek, az kitűnik abból a megvető és lenéző véleményből, melyet a külföldi követek a magyar urakról állandóan tápláltak.

Számoljunk le végre azon kifogással, melyet Fraknoi is hangoztat, hogy nem lehet a múlt eseményeit a mai kor szemüvegén át nézni. Mi semminemű hamis szemüveget nem teszünk fel, hanem a múlt eseményeit a mai tudomány fejlettebb

módszereivel vizsgáljuk. Nem abból indulunk ki, mit beszélt vagy írt, hanem hogy mit tett és főleg zsebre mit tett Werbőczy! S ezen módszer reávezet arra is, hogy a jelen kor és Werbőczy korának megítélésére ugyanazt a mértéket használhatjuk. Mindkét kor a feudális osztályuralom, a nagybirtokosok és kitartottjaik uralmának fénykora és elfajulása, mely szükségképen termeli a Werbőczy féle egyéniségeket. Avagy azon jellemvonások, melyeket Werbőczynél kiemeltünk, nem találhatók-e fel közéletünk mai szereplő férfijaiban? A magántitkár, ki egyúttal állami hivatalt tölt be, dinasztiaellenes politikus, ki a királytól fogad el állásokat, a nagyurak kapzsiságának lánglelkű ostorozója, aki tőlük meríti jövedelmének legtöbb részét, az ellenzéki vezér, ki a kormányt folyton kedvezésekért és kérvényekkel ostromolja; a vérszomjas tigris, akivel a színpalak mögött mindig lehet okosan beszélni, az aranyszájú szónok, ki több nyelven folyékonyan beszél, s kinek tettei folytonosan meghazudtolják szavait, a magasrangú állami tisztviselő, aki mindig magának fölözi le a tejfelt, a pártvezér, kinek hűségét mindig új adományokkal kell biztosítani, az ellenzéki vezér, ki uralomra jutván még romlottabban kormányoz mint elődei, a szegény de köznemesi család sarja, ki közpályája végén milliomos lesz, az igazságügyi kormány legfőbb vezetője, aki magas állását a saját meggazdagodására használja fel, a peccsétőr, ki megsarcolja a gazdag embereket, a politikus, aki alázatos felfelé, de kegyetlen lefelé, nem ismeretlen típusok a tulipán-korszak történetében sem. Az sem véletlen, hogy a Werbőczy-korszak jobbagytörvényhozásának szellemi folytatója, a nagybirtok parancsainak végrehajtója most is köznemesi családból származik. S ha a bécsi és budapesti levél- és irattárak zárai felnyílnának, hány nemzeti hős nyugtáit és kötelezvényeit, kérvényeit és concesszióit találnák itt is meg, mint egykoron a Werbőczyét a Ferdinánd főherceg levéltárában.

De már ezen kis párhuzam is mutatja Werbőczy szédületes nagyságát.

Mert míg a törpe epigonok ezen alapvonásokat csak külön-külön eloszolva valósítják meg, ő mindezen típusokat saját magában egyesítette!

Méltó valóban az utókor csodálatára!

Felmerülhet az ellenvetés, hogy valamely egyén még a legnagyobb bűnök mellett is lehet embertársainak jótévője, s megérdemli azok háláját, ha maradandót alkotott, ami a késői nemzedékek egész sorának vált javára. Verulami Bacon csaló és zsaroló, Lesseps Ferdinand panamista volt, de azért nevüket fentartotta a történelem, s megilleti őket az utókor elismerése. Werbőczinek nevéhez is fűződik oly alkotás, mely — az uralkodó felfogás szerint — századokra kiható befolyást gyakorolt a magyar nemzet fejlődésére, s alkalmas kiengesztelni iránta az erkölcsi felfogás szigorúságát.

S ezzel elérkeztünk a Hármaskönyv, a Tripartitum méltatásához.

Sem helyünk, sem e cikknek célja nem engedi meg, hogy a Hármaskönyv intézkedéseit részletesen fejteggessük. Megelégszünk azzal, ha a benne megnyilvánuló irányelveket vesszük vizsgálat alá azon szempontból, mit köszönhet a Tripartitumnak az utókor?

Werbőczy érdeméül első sorban azt szokták tekinteni, hogy ő tőle származik a magyar jognak legrendszeresebb és legterjedelmesebb összefoglalása, hogy ő volt az, aki „a hazai jogot elvi alapon rendszerbe öntötte”. Az összefoglalás, a kompiláció érdeme kétségkívül nem vitatható el tőle. Ámde ez még nem oly túlságos érdem; hiszen a külföldön ezen időben igen gyakoriak az ilyenmő jogkönyvek; Mátyás király 1486. évi törvénykönyve (*decretum május*) szintén nagyszabású kodifikatórius munka volt. Később pedig nem keletkeztek ily összefoglaló jogi könyvek, mert Werbőczy csalhatatlan tekintélye lehetetlenné tette azt. Az 1552. évi Quadripartitum sokkal terjedelmesebb és világosabb összefoglalás, mint a Hármaskönyv, de a nemesség, mely minden új kodifikációban kiváltságainak csorbítását látta, megakadályozta annak törvényerőre emelkedését.

Másik nagy érdeméül tekintik, hogy „megóvta a magyar jog nemzeti jellegét”, s a Hármaskönyv nem egyéb, mint „a jogalkotó nemzeti géniusz” legtökéletesebb megnyilvánulása. Fraknoi szerint Werbőczy „azt az álláspontot foglalta el, amit ma az exkluzív nemzeti sovinizmusnak nevezünk, s mindig megőrizte az ő magyarsága érintetlen szüzességét”. Nyitott kapukon törnénk be, ha ezen frázisok cáfolatával bővebben foglalkoznánk. Elvégezte azt már sokkal alaposabban, s minden részletre kiterjedő kritikával Dell' Adami Rezső, kinek ebbéli érdemeit még mindig nem méltatták eléggé. Dell' Adami kimutatja, mint

meríti Werbőczy jogkönyvének külső alakját, beosztását, elméleti részeit, definícióit a római jogból. Ezt a rokonságot különben bármelyik első éves jogász, ki az Intitúciókat már tanulta, azonnal fel fogja ismerni. A forrás, ahonnan merített, még csak nem is az eredeti volt. Tomascsek osztrák jogtörténetíró 1884-ben kimutatta a párhuzamos helyek egymásmellé állításával, hogy Werbőczy élőbeszédének elméleti fejtegetéseit és művének több részét egy a XIV. század elején készült *Summa legum* című osztrák jogkönyvből vette át. Előzőleg már jeleztük Werbőczy úttörői szerepét, de most még érdemeit tetőzhetjük annak kiemelésével, hogy ő volt megalapítója a tudományos akadémiai írásmodornak, mely lapokat, sőt egész fejezeteket idéz idegen könyvekből az író és forrás egyidejű szerény elhallgatása mellett. A tulipánjelvény, melyről kisül, hogy Bécsben gyártották, a Hármaskönyv, melyről kiderül, hogy egy hatodrangú osztrák tankönyv utánzata, méltó ikertermékei az „exkluzív nemzeti sovénizmusnak”.

De nemcsak a római jog, hanem más jogvidék is forrásul szolgált Werbőczynek. Amint birtokai megszerzésében eklektikus volt, úgy járt el műve szerkesztésénél is, s ki az ingatlan tulajdon elrablásában nem volt aggodalmas, nem ismerhetett skrupulusokat a szellemi tulajdon elsajátításában sem. Szegedy János a XVIII. század elején kimutatta, mennyit merített Werbőczy az egyházjogból. Dell' Adami a német-olasz hűbéri jog befolyását igazolja be teljes részletességgel, a francia-nápolyi peres eljárás felhasználására pedig Werbőczy maga utal. Ilyen körülmények között a nemzeti géniusz érvényesülése a Hármaskönyvben csak igen szűk körre, az ágyrajáró albérlő szerepére van utalva. Külföldi előképeitől főleg abban különbözik, hogy intézkedései sokkal retrográdabbak, büntetései embertelenebbek, épen úgy mint az új cselédtörvény teljesen külföldi minták után készült, s csak annyiban tér el tőlük, hogy a cselédeknek mindegyiknél szigorúbban bünteti. Ami magyar szokásjog van a Hármaskönyvben, azt is készen találta Werbőczy, főleg Mátyás és Ulászló terjedelmes magánjogi törvényeiben. Fraknoi mondja: „Werbőczy a jogtudomány történetében nem tarthat igényt arra a dicsőségre, hogy új elveket, új intézményeket honosított meg hazája jogéletében.”

Ha az eddig felhozott dicséretetek mind cáfolatot is nyernek, nem csüggednek el Werbőczy hívei, s azt mondják: Nem is ebben áll a Hármaskönyv igazi érdeme. Hogy a magyar nemzet

függetlenségét, nemzeti individualitását, ősi szabadságát, ezeréves alkotmányát megtarthatta, ezt köszönhetjük a Hármaskönyvnek. Ha ez nincs: „az ország ma talán műveltebb és gazdagabb, de valószínűleg megszűnt volna magyar és független lenni.”

Nézzünk a szemébe ennek a dicséretnek, s akkor meglátjuk, melyek voltak a Hármaskönyv csalhatatlan tekintélyének igazi okai.

Vizsgáljuk a Hármaskönyv irányelveit a XVI. századbeli magyar társadalom uralkodó osztályainak szempontjából.

A köznemesség tetszését főleg az *una eademque nobilitas* elve nyerte meg, az hogy a Hármaskönyv hangsúlyozta az összes nemesség jogi és törvényhozási egyenlőségét. Az oligarcháknál viszont élénk visszhangra talált azon elve, hogy a fejedelem akaratának korlátoltságát hangoztatta, amely elvet ők II. Ulászlóval és Lajossal szemben gyakorlatilag is alkalmaztak. Mindkét réteget összekapcsolta a Hármaskönyv helyeslésében a nemesi kiváltságok kimerítő és kiélezett felsorolása. Mint más helyen már kifejtettem, mihelyt az országban rendezettebb közbiztonsági és igazságszolgáltatási viszonyok honosodtak meg, megszűnt a köznemesség és főurak közötti ellentét legfőbb oka is: az egymás birtokainak fegyveres erővel való elrablása. Ellenben az érdekkapcsolatot még erősebbre vonta közöttük a közös kiváltságok érzete, melyeket immár egyesült erővel kellett megvédeni a Habsburg királyok törekvései ellen, s ezen harcban kitűnő fegyverül szolgált a Hármaskönyv kipróbált tekintélye.

Ez azonban az éremnek csak egyik oldala. A nemesség egyeduralmát alulról is fenyegették veszedelmek, s ezek ellen is kitűnő óvszert szolgáltatottak a Hármaskönyv szabályai. Werbőczy a tulajdonjog, családjog és örökjog alapelvevé az ősiséget tette. Ezen intézmény a német-olasz hűbéri jogból származik, s lényege abban áll, hogy az ősi birtokokat megtartja a család kezén; tehát alapjában véve hitbizomány jellegével bírt. Ezen célt biztosította még azon körülmény is, hogy a jobbágyok birtokszerzése ki volt zárva, a városi polgároké pedig erősen korlátozva. Ha tehát egyes családok kezéről el is vészett a birtok, az osztály körében mindenesetre megmaradt. A nemesség így biztosítva látta sorsát, s nem kellett attól tartania, hogy a gazdasági változások elsodorják lába alól minden jog és hatalom alapját: a földbirtokot. De nemcsak a földbirtok megtartásában nem kellett munkát kifejtjenik. Arról is gondoskodott a Hármaskönyv, hogy a föld

művelése se okozzon nekik nehéz gondokat. Állandósította az 1514-iki jobbágytörvényeket, Werbőczy kegyetlen alkotásait, s proklamálta a jobbágyok röghöz kötöttségét, a szabad költözés jogának elvonását. Ez biztosította részökre a mindenkori ingyen munkaerőt, mit fokozott még azon jogelv, hogy a jobbágnak sem az általa megművelt földre, sem az előállított munkatermékre semmi joga nincsen. A későbbi ártalmas változások ellen pedig védelmet nyújtott azon szabály, hogy a jobbágyok feletti közigazgatás és igazságszolgáltatás teljesen a földesúr és vármegyék hatáskörébe tartozik, s főleg a törvényrontó szokás intézménye. A Hármaskönyv szerint a később kifejlődő ellenkező szokás lerontja az előbbi törvény érvényét, a szokásjog alkotására pedig a nép (*populus*), mi alatt Werbőczy az uralkodó osztályt érti, van hivatva. S csakugyan a törvényrontó szokás örve alatt helyezte a nemesség később hatályon kívül azon törvényeket, melyek a jobbágság láncain könnyíteni akartak, sőt egyes vármegyék nyíltan megtagadták az ily törvények végrehajtását oly indokolással, hogy azok a Tripartitummal ellenkeznek.

Minden jogelv és intézmény, mely az uralkodó osztály érdekeire nézve a XVI. század elején kedvező volt, feltalálható a Hármaskönyvben. A nemesi kiváltságok felsorolása biztosította az állami élet terheitől való mentességet, az ősiség intézménye megóvta a nemességet a deposszedálástól, a jobbágyok röghöz kötése biztosította részére az ingyenes munkaerőt. Mindezen intézményeket és jogelveket nem a Hármaskönyv hívta életre, kifejlesztette azokat az osztályuralom súlya, az osztályérdeknek minden korláttól ment érvényesülése. A Hármaskönyv csak kiélezte, szabatosan összefoglalta, az utókor részére konzerválta azon irányelveket, melyek 1515-ben a legkedvezőbbek voltak az osztályuralom érdekeire nézve. A nemességet fölmentette az alól, hogy dolgozzék, hogy produktív munkát folytasson, mert földbirtoka megtartását az ősiség rendszere biztosította, a föld megművelését pedig a jobbágy végezte helyette. Fölmentette az alól, hogy jobbágyaival emberségesen bánjon, mert ezek ott nem hagyhatták, hogy jobb földesurat keressenek. A Hármaskönyv a nemesség részére a produktív munka nélkül való élés, a lustaságra való jog kodifikációja lett.

S ezek kapcsán már megállapíthatjuk, mily hatást gyakorolt Magyarország fejlődésére a Hármaskönyv. Amely társadalomban az uralkodó osztály minden munka, minden gazdasági

erőfeszítés nélkül fentarthatja kiváltságos helyzetét, abból a társadalomból kivesz minden fejlődési képesség. Abban a korban, midőn egész Európában felbomlottak a hűbéri birtokviszonyok, s a pénzgazdálkodás, majd a kapitalizmus átalakította a gazdasági és politikai szervezetet, a Hármaskönyv hazánkban századokra kihatólag konzerválta a középkori hűbéri birtokrendet és a kényszer ingyenmunkára alapított naturálgazdálkodást. Hasonló véstes hatást idézett elő az a sors, melyet a Hármaskönyv a jobbágyoknak juttatott osztályrészüln. A jobbágy, ki sem az általa megművelt föld, sem a munkatermék felett nem rendelkezhetett, szükségképen elvesztette minden munkakedvét, s saját állati létének fentartásán túlmenő tevékenységet többé nem fejtett ki. „A két osztály gyilkos gyűlölettel nézett farkaszemet egymással, az úr nem vette emberszámba jobbágyát, ez meg mint a leláncolt bestia leste az alkalmat, hogy ismét zsarnokaira törjön”, írja Acsády erről a korról. Természetesen ezen két körülmény következtében a gazdasági szervezet visszahanyatlott középkori állapotába, s az ország fejlődése teljesen elakadt. „Amely agrárállam pedig nem fejlődhetik, az nem képes önállóságát fen tartani” (Acsády) és csakugyan rövid idő múlva Magyarország a Habsburgok és törökök prédája lett. A török jármot az oszmán birodalom belső züllése folytán már a XVI. század végén le lehetett volna rázni, ha minden nagyobb erőfeszítést nem lehetetlenít a gazdasági fejlődés megakadása, s a nemesség embertelen bánásmódja nem teszi az ország sorsa iránt teljesen közönyössé a proletárok millióit. A Habsburgi örökös tartományok gazdasági fejlődése lépést tartott a korról, már pedig ha a körülmények alakulata folytán egy fejlettebb gazdaságú és kultúrájú állam kerül közös kormányzat alá egy alacsonyabbal, ez feltétlenül az utóbbinak gyarmattá sülvedését vonja maga után. Sorsát Magyarország sem kerülhette el.

Ezen szomorú eredmény előidézését nem akarjuk teljesen a Hármaskönyv számlájára írni, mert ezzel épen oly túlzott jelentőséget tulajdonítanánk neki, mint azok, kik vakon esküsznek csodatevő erejére. A Hármaskönyv, mint előbb kifejtettük, csak összefoglalása, konzerválása volt az osztályuralom jog- és birtokrendjének. De azok, kikre nézve ezen állapot fentartása előnyös és kényelmes volt, a Hármaskönyvet választották törekvéseik lobo-gójául, mely ezáltal oly csalhatatlan tekintélyre tett szert, hogy egymagában megakadályozott minden javítást. A jóhiszeműek, a félrevezetettek serege fanatikus lelkesedéssel védte meg a Hár-

maskönyvet, s tett lehetetlenné minden oly változást, mely az egész államnak üdvére vált volna. Lefelé rettenetes súllyal nehezedett a tömegekre, felfelé azonban nem volt képes megakadályozni a királyok abszolutisztikus törekvéseit, kiknek tényleges hatalmával a nemesség nem tudott mást szembe szegezni, mint a Hármaskönyv üres frázisait.

Ezekre tanít bennünket „a szabadság bibliája”, ide vezetett az „exkluzív nemzeti sovinizmus”!

Van tehát okuk a mai társadalom kiváltságos elemeinek, hogy minden jellembeli fogyatkozás dacára kegyelettel őrzik Werbőczy emlékét.

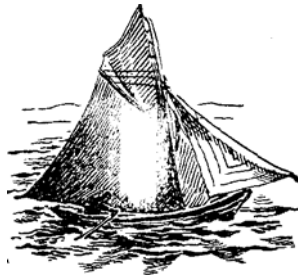
Még csak egy szavunk van.

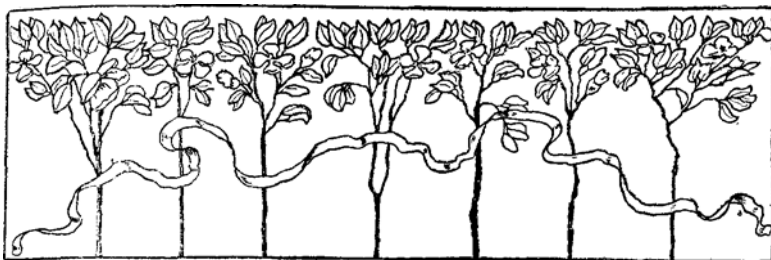
Két jellemvonás húzódik keresztül Werbőczy életén, melyekhez hűtlen nem lett sohasem: a meggazdagodás féktelen vágya és a jobbagység embertelen elnyomása. Ezeken kívül nincs elv, nincs politikai irányzat, melyet ő időnként ne vallott légyen magáénak, nincs párt, nincs hatalmi tényező, mely őt meg nem vásárolhatta volna.

Az ország egyik leggazdagabb nagybirtokosa volt, kitűnően értett a hangzatos, de tartalmatlan jogi formulák szerkesztéséhez, leleményesen kapcsolta össze a nagyszájú kuruckodást az anyagi érdekek hasznos szolgálatával, engesztelhetlenül gyűlölte a munkálkodó népet.

Csoda-e hát, hogy nemzeti védszent lett belőle?

Szende Pál.

A szocializmusnak egy új elmélete.*)

„Minden ország gentlemanjei egyesüljétek I”
(Effertz: *Les antagonismes*. p. 560.)

Kévesen múlt, hogy Otto Effertz nem maradt ismeretlen a közgazdasági tudományban. 1888-ban adta ki az *Arbeit und Boden* első kiadását, melyet 1890-ben újra kiadott; és rögtön rá Georg Adler a Conrad-féle nagy *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*-ben a tudományos szocializmus ama rendszerei közé sorolta ezt a könyvet, melyeknek tartós híruk lesz.

Effertz megkísérelte tanait egy rövid kézikönyvben népszerűsíteni, melyet franciául 1892-ben Marchalnál adott ki. Ügy látszik ezt a könyvet kevésbé vették észre. A *Collège libre des Sciences Sociales*-ban 1896—97-ben *A marxizmus felbomlásáról* tartott előadásaim során igyekeztem kijelölni azt a helyet, melyet Otto Effertz a gazdasági elméletek történetében elfoglal.

Ezek az előadások nem voltak meddők, ha igaz az, hogy egy eredeti francia tanítványt szereztek Effertznek, Adolphe

*) A külföldön, különösen a francia és az olasz irodalomban újabban sok megbeszélés és olykor rendkívüli dicséret tárgya az Otto Effertz rendszere, melyet legutóbb ezen címen adott ki: *Les antagonismes économiques. Intrigue, catastrophe et dénouement du drame social*. (Paris, V. Giard & E. Brière 1906. pp. 566.) Sokan a szocializmusnak egészen új megalapozását és a marxizmus termékeny kritikáját látják benne. Németország közönye és Franciaország lelkesedése iránta csak fokozhatja érdeklődésünket. Ilyen körülmények között legjobbnak véltük a Szabó Ervin néhány sora után (1. a *Huszádik Század* szeptemberi számát) átadni a szót Effertz francia felfedezőjének, Charles Andler tanár úrnak, hogy ő mutassa be kedvencét a magyar irodalomnak. Azt hisszük, mindig termékenyebb az a bírálat, mely szeretetből, mint az, mely közönyből vagy ellenségeskedésből fakad.

A szerk.

Landry-t, aki *Az egyéni tulajdon társadalmi hasznossága* (1901.) c. művében egy különleges kérdésben kimutatta, hogy az Otto Effertz elmélete milyen új alkalmazásokat nyerhet. Kétségtelenül mások is meggyőződést fognak szerezni ezen tan termékenységről, ha meg fognak ismerkedni azzal az új alakkal, melyet szerző, Landry segítségével, rendszerének adott. Szeretném egész röviden megállapítani az Otto Effertz eredetiségét a gazdasági és társadalmi tudományban.

I.

Effertz rendszere mindenekelőtt a legerőteljesebb kísérlet a tiszta közgazdaságtan megalkotására, melyet eddig végrehajtottak. Ez alatt ama gazdasági föltételek tudományát kell érteni, melyek a társadalmi állapot változásaitól függetlenül fennmaradnak. Ez volt, mint köztudomású, a Rodbertus kedvenc foglalkozása; és ez volt — egy más területen — a közgazdaságtan lélektani iskolájának próbálkozása. Otto Effertz összeegyezteti a rodbertusi kísérletet a lélektani iskola kísérletével. Rodbertusszal fölveti a kérdést, hogy melyek azok a kezdetleges gazdasági tények, melyek függetlenek a csere, a tulajdon, a jövedelemeloszlás minden rendszerétől. Mert a tények bizonyos tömege és a tények közötti összefüggés igaz, mióta csak emberek vannak, akik gazdasági szükségleteik kielégítésére törekszenek. De ezek e szükségletek is, változatosságuk ellenére, visszavezethetők egyszerű szükségletekre; és a pszichológusoknak azt a szemrehányást lehet tenni, hogy nem határozták meg elég pontossággal a szükséglet változásának törvényét (mert az nem ugyanaz a kielégítés foka szerint, melyben részesül) és hogy nem elemezték eléggé azokat az egyszerű tényeket, melyek minden gazdasági kielégítésbe belépnek.

Előbb végre kell hajtani az elvonásnak ezt a munkáját és azután lépésről-lépésre rekonstruálni kell azokat a járulékos körülményeket, melyek a csere bizonyos történelmi miliójét és az adott jogi rendet meghatározzák. Csakis akkor jut az ember abba a helyzetbe, hogy társadalmi dolgokban meggyőződése lehessen s hogy határozhasson, vajjon előnyben részesíti-e a dolgok történelmi állapotát, avagy annak megváltoztatására törekszik-e?

Otto Effertz ma szocialista. De nem volt mindig az. És lehetne nem is az. Elmélete igaz marad minden társadalmi hitvallás nélkül kimutatja, hogy milyen hozzáadások által különbözik a polgári vagy a szocialista közgazdaság a tiszta közgazdaságtól. De, elvontan, az ember választhat a polgári gazdaság

és a szocialista gazdaság között, és azok az okok, melyek bennünket ily választásra kényszerítenek, nem menthetők a gazdaságból. Azok érzelmi természetűek vagy még inkább a történelem sodrához tartoznak. Effertz jelen könyvében először adta nekünk oly társadalmi morál alaprajzát, mely segítségünkre lehet ily választás megindokolására. De elmélete teljességében megmarad ezen morál nélkül is. Azt sem tartotta szükségesnek, hogy ama történelmi okok tekintetében nyilatkozzék, melyek a jognak és a cserének azt a rendjét előidéztek, melyet polgári rendnek nevezünk. Ezen rend eljövetele oly okoktól függött, melyek valószínűleg nem voltak végzetszerűek. De ezen rend megváltoztatásáról és nem bírálatáról van szó. Ha az szocialista renddé alakul át — bármik legyenek is azok a történelmi okok, melyek talán erre az átalakulásra vezethetnek — Effertz azt hiszi, hogy megismertetheti velünk azokat az általános föltételeket, melyeket az új rendnek ki kell elégíteni.

Effertz a tiszta közgazdaságtanban az egyszerű józan ész szerencsés kincsét lelte meg, de mely elég arra, hogy az egész közgazdaságtudomány alapelveit mélységesen megváltoztassa és minket arra kényszerít, hogy másként értelmezzük a tények összességét. Azt a megfigyelést tette, hogy minden gazdaság egymással összeköti az embert és a természetet, vagyis a munkát és a földet. Minden hasznos dolog munkába és földre került és csak ebbe került. Másrészt a munka ásványi részeket és szerves termékeket — melyekben megtestesül — azon egyetlen okból von ki a földből, hogy hasznosságot teremtsen, vagyis hogy valamely emberi szükségletet elégítsen ki. Produktivitás ott van, ahol a munka és a föld ilyen hasznos felhasználása van. Valamely hasznos tárgy, mely a föld és a munka egy meghatározható részét tartalmazza: ez az, amit logikusan értéknek kellene nevezni. A hasznosságot w -nek, a munkamenységet a -nak és a felhasznált földmennyiséget b -nek nevezve, azt lehet mondani, hogy valamely tárgy értéke $= \frac{w}{a + b}$. Ez itt abszolút érték s nem csereérték. A csereérték tényleg oly érték, melyet a dolgok a tulajdonjog és az áruforgalom szempontjából bizonyos módon kialakult társadalomban vesznek fel. A mi társadalmunk oly társadalom, melyben az élelmicikkeknek csereértékük van. De nem minden társadalom polgári; és a polgári társadalomban vannak dolgok, melyeknek, anélkül hogy árucikkek lennének, értékük van. A földnek és a munkának az a tulajdonsága, mely értékek létrehozatalában áll, a föld és a

munka produktivitása. Ennek mértéke az előállított érték, vagyis — a technikai produktivitást p -vel jelölve — azt lehet mondani, hogy $\rho = \frac{w}{a + b}$. Ezen formula fontossága igen nagy, mivel a társadalom gazdasági érdeke nyilvánvalóan az, hogy a fogyasztók maximumának a fogyasztási cikkek maximumát a szabadidő maximumával biztosítsuk, vagyis a maximális produktivitást biztosítsuk. Ez a vita, mely a jelen parlamentjeiben ismeretlen, fogja betölteni — úgymond Effertz — a jövő parlamenti üléseit. A produktitásnak ez a formulája, különben, épen nem egyszerű. Bonyolulttá válik, mihelyt valamely realitást akarunk megragadni. A tiszta közgazdaságtannak nem kell számtani menységekkel foglalkozni, melyet csak a tapasztalat vezethet be, hanem a funkciók kalkulusa segítségével különböző görbékkel kell szerkesztenie, melyek a produktitás számára különböző változók bevezetésével állanak elő. Látni fogjuk, hogy minő élelméjű módszerrel rendelkezik Effertz, hogy a használati érték, a föld és a munka változó minőségét és mennyiségét meghatározza. Mégis elmélete alapvető tétele ama munka és föld viszonya, melyet valamely jószág előállítására használtak fel s amelyet föld-munka együttható-nak nevez. Rendkívül új, rendkívül fontos dolog ez a csereérték elméletében. Csodálatos, hogy egy évszázadon át, az elmélkedők egy egész nevezetes iskolája, melyhez Karl Marx is tartozik, azt mondhatta, hogy „ha az ember eltekint a javak használati értékétől, azoknak csak egy tulajdonságuk marad, az, hogy munkatermékek”. *) Mintha a munka semmiből teremtené valamit, vagy mintha bolygónk végtelen volna és végtelenül gazdag minden fajta szükségleti cikkben, úgy hogy nem kellene törődni azok felhasználásával. De a föld kicsiny és sem ásványbeli gazdagsága, sem termékenysége nem oszlik fel egyenlően minden vidéken. Oly javak, melyeknek hasznosságát egyenlőnek tételezzük fel és amelyek egyenlő munkamennyiséget tartalmaznának, még mindig nem hasonlíthatók össze, ha különböző mennyiségű földet tartalmaznak. Meg kell különböztetni azokat a termékeket, melyek sok földbe és kevés munkába kerülnek és azokat, melyek sok munkába és kevés földbe kerülnek. Nagyban és egészben azt lehet mondani, hogy az előbb említett osztályba az élelmi cikkek, a mezőgazdasági termelvények és a háziállatok tartoznak; a másodikba pedig azok a termékek, melyek a kényelem és a civilizáció növelésére szolgálnak: házak, ruházat, fényűzési

*) Karl Marx, *Das Kapital*. 4. kiadás. 12. 1.

cikkek, könyvek, értelmiségi foglalkozások. A marxi elmélet egy jó könyvért több lovat cserélne ki, minthogy ezek a különböző termékek ugyanannyi munkába kerülhettek, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a könyv létrehozása kvalifikált munka. De e csere valószínűtlensége szembeszökő. Ennek az az oka, hogy Marx nem ismeri a munka—föld ^(a)/_(b) viszonyát. Pedig ez a viszony az egyedüli, mely a dolgokat egymás között összehasonlíthatóvá teszi. E nélkül nem volnának azok, még egyenlő hasznosság mellett sem, vagyis ha egyenlő mértékben keresnék azokat. Az ember nem biztos, mikor az átváltoztatható munka bizonyos mennyisége felett rendelkezik — akár élelmi cikkekben, akár civilizációs termékekben — hogy ezt az átváltoztatást tekintet nélkül eszközölheti-e? Mert a föld mennyisége korlátolt. Sok földbe kerül a búza és a hús termelése; kevésbé kerül a luxuscikkek és a könyvek termelése.

Most már látjuk azt az alapvető szerepet, melyet a gazdaság és a civilizáció történelmében annak az aránynak játszania kell, mely a társadalom által — táplálására és művelésére — felhasznált föld és munka között fennáll. A fogyasztási cikkek, melyeknek föld-munka együtthatója ugyanaz, közös tulajdonsággal bírnak, amiről nem kételkedtek a régi közgazdászok. Ezek a tárgyak egymásra átváltoztathatók; ez azt jelenti, hogy szabadságában áll annak az embernek, ki egy adott munkamennyiség és földterület fölött rendelkezik, azokból szüksége szerint mindazon tárgyakat előállítani, melyeknek költsége munkában és földben tökéletesen egyenértékű a rendelkezésére álló föld- és munkamennyiséggel. Nem fog lehetni sok fényűzési cikket előállítani annak, aki nagy földterülettel rendelkezik, de számban, felszerelésben és tanultságban csekély munkamennyiséggel. Viszont nem lehet sok élelmi cikket előállítani, ha csak sok munkaerővel rendelkezünk, de a földterület nem elegendő.

Amely társadalomnak sikerült munkáját produktívabbá tenni, az csökkentheti munkáját és kellő szabadidőt szerezhet magának a közműveltség gyarapítására. De ha jobban tetszik neki, hogy ezt a szabadidőt és fölöslegessé vált munkát produktívan használja fel, új termékeket is hozhat létre, de nem tetszőleges fajtájúakat. Mert nem tételeztük fel, hogy a rendelkezésre álló földmennyiség megváltozott és az is lehet, hogy a rendelkezésre álló földet már igen intenzíve használták ki az eddig kifejlesztett munkamennyiséggel. Az emberek ennél fogva a jövőben csak oly javakat állíthatnak elő, melyekben kevés a föld és sok a

munka, vagyis civilizáció-eszközöket. Ellenben oly társadalom, mely képes volt a földet produktívabbá tenni, leszállíthatja azt a földterületet, mely szükségletei kielégítésére szükséges. Ezt a fölösleges földet parlagon hagyhatja és pihenhet; de ez rossz eljárás volna. Mert ez a pihenés nem adna neki civilizáció-eszközöket; és így a társadalom nem haladhatna. Avagy felhasználhatná ezt a fölösleges földet új üzemekre. Új gazdaságokat állíthat elő, de nem tetszőleges fajtájúakat. Mert nem tételeztük fel, hogy a rendelkezésre álló munkamennyiség más, miként a múltban. Ilyen körülmények között főleg olyan javakat lehet termelni, melyekben sok a föld és kevés a kézi munka; és ezek a javak mindenekelőtt az élelmi cikkek. De az élelmi cikkek szaporításának lehetősége a népesség gyarapításának is lehetőségét jelenti. Azok a termelési módszerek tehát, melyek megtakarítást eredményeznek a földben, a népesség számát gyarapítják; s a munkamennyiség növekedése lehetővé teszi a civilizáció eszközeinek újabb szaporodását.

Ez az elemzés újabb alapot ad a történelmi materializmusnak. De egyszersmind megszabja határait annak a tannak, mely a civilizációkat infra-strukturájukból akarja megmagyarázni. Kétségtelen, miként List, Thünen és utánuk Marx kimutatta, hogy a népek civilizációjának foka gazdasági termelésüktől függ. A legalacsonyabb fokon, a rengeteg földterületen szerte szórt vadász népek oly életet folytatnak, mely nem tűr meg pihenést. Egyszerre eltékozzolják a földet és a munkát. De már a pásztornépeknek kevesebb földterületre van szükségük és sok szabadidővel rendelkezve, immateriális gondjaik lehetnek. Irodalmuk lehet. A pásztornépek gyakran költő-népek.*) A földművelő népek még takarékosabbak lesznek a földdel; mert gabonából élnek. E miatt népesebb közösségeket alkothatnak. De a gabona megművelésére kemény munka kell. Így ezek a népek nem lehetnek sem nagyon művésziek, sem nagyon gondolkodók. Magasabb kultúrára való ösztönzést csak gyakoribb kereskedelem lehetőségétől fognak nyerni. De megtörténhetik, hogy ez a lehetőség elő se áll. Látjuk tehát, hogy a termelés módjai meghatározzák ama föltételeket, melyek nélkül a civilizáció nem születhetik meg. A civilizáció csak oly társadalomban születhetik meg, mely-

*) Effertz feleli itt a harcos és tengeri kalóznépeket. Ezek mások munkájából élnek és kirabolják mások földjét. Rablóhadjárataik közben sok szabadidejük van. Fízett alkalmazottakra találunk közöttük, kik a főnökök dicsőségét zengik. Ez a görög, germán, frank, ír és skandináv stb. hősi énekek eredete.

nek szabadideje van. De nem minden tétlen társadalom poétikus; és a vörösbőrűek számos törzsei évszázadokon át legeltették pampáikon nyájaikat, anélkül, hogy bárminő irodalmat hoztak volna létre. Íme néhány kérdés, melyekre a Marx tanítványai gyakran bizonyítékok nélkül válaszoltak, míg, úgy látszik, Effertz tudományosabb rezervát őrizett meg velük szemben.

Bárminő legyen is a civilizáció, a javak abszolút értékét ez az egyenlet határozza meg: $v = \frac{w}{a + b}$. Ez a viszony változik ezen terminusok természetével és számbeli értékével; de ezen terminusok faja és száma nem változik. A civilizáció ennél fogva — legalább részben — azon mód által differenciálódik, mely szerint benne a dolgokat értékeli és semmi sem bizonyítja, hogy a használati érték változása kizárólag gazdasági megfontolásoktól függ. A szükség a belső élet egyik rugója és a lélektan nem eléggé fejlett ahhoz, hogy megmondja: mi hozza ezt a rugót működésbe? Talán fiziológiai, művészeti vagy babonás motívumok játszanak közre. Ezen lélektani működés összesége ma még nem látható előre. A történelmi materializmusnak igaza van ama negatív előfeltételek tekintetében, melyek a civilizációk születését megelőzik, vagyis azon föltételek tekintetében, melyek nélkül a civilizáció nem szület-hetik meg. De képtelen annak a meghatározására, ami bekövetkezik, mihelyt ezen határföltételek megvalósultak.

II.

Effertz rendszerének második lényeges pontja a társadalmi ellentétekre vonatkozó elmélete. Először alkalmazta a tiszta közgazdaságtan módszerét az osztályharcok felosztására és magyarázására. Az ő magyarázata felöleli Rodbertus és Marx magyarázatát, de túl is haladja őket. Úgy tünteti fel a munkásproletariátus harcát az ipari tőkével szemben, mint egy igen fontos, igen éles küzdelmet, de amely nem egyetlen a mi polgári társadalmunkban, melyben szükségképp körülbelül négyezer ilyen harc folyik le. Különben nincs semmi lehetőség az antagonizmus összes okainak kiküszöbölésére. De azt a társadalmat kell választani, mely a legkisebb számú és a legkevésbé heves ellentéteket fogja magába zární.

E célból mindenekelőtt definiálni kell a társadalmi ellentéteket. Effertz a Rodbertus által a produktivitás és rentabilitás között felállított különbségből indul ki. A produktivitás a gazdasági működésben elfogadott technikától függ. A renta-

bilitás a jövedelemeloszlás társadalmi rendszerétől. Vannak igen produktív munkák, de amelyek épen nem rentábilisok annak számára, ki azokat végzi. Vannak igen termékeny földek, melyeknek rentabilitása azonban semmi annak számára, aki kénytelen termését meg nem felelő áron átengedni. A társadalmi ellentétek az egyének vagy a társadalmi osztályok, vagy az egyének és a társadalom között arra a részre vonatkoznak, melyet az egyének és az osztályok a társadalmi jövedelemből kiharítani szeretnének. Tehát mind a rentabilitásra törekszenek, amely az egyénekre és az osztályokra nézve a létrehozott gazdagságtól függ, a jövedelemeloszlás bizonyos rendszere mellett.

De még pontosabban kell ezen antagonizmusok természetét meghatározni, melyet az osztályharc szava a marxi terminológiában bizonytalanságban hagyott, míg a polgári közgazdák, kiknek az a főtörekvésük, hogy tagadják a kapitalisták és a munkások közötti osztályharcot, csak a verseny fogalmát ismerik a munkások vagy a kapitalisták között. Az eszmékben való ez a pontatlanság egész ál-darwinizmust hozott létre a társadalomtudományban, melynek örökre véget vet Effertz éles megkülönböztetése. Két fajta antagonizmus van az egyének vagy a társadalmi osztályok között: 1. Az uralom ellentétei, melyek az elnyomásban vagy kizsákmányolásban nyilvánulnak a kipusztítás szándéka nélkül. 2. A verseny ellentétei, melyek nem az ellenfél feletti uralomra törekszenek, hanem arra, hogy azt kiirtsák a földről vagy képtelenné tegyék a munkára.

Így irtja ki a nagyipar a kicsinyt: megöli, de nem zsákmányolja ki. Minthogy a gazdasági javakat, melyekből az egyesek és az osztályok jövedelme áll, a hasznosság, a föld, vagy a munka szempontjából lehet figyelembe venni, érthető, hogy mindenki arra törekszik — egy adott hasznosságra vonatkozólag — hogy a másiktól a lehető legtöbb földet és munkát elvegye. Ez az, ami az ellentétek alakját meghatározza és dönt ama kérdés felett, hogy vájjon kizsákmányolásról avagy kipusztító versenyről van-e szó. Ezek az ellentétek többé-kevésbé közvetlenek. Tévedés volna azt hinni, hogy csak a kapitalisták zsákmányolják ki a munkásokat. Végeredményben mindig a fogyasztók zsákmányolják ki a termelőket; mert mindig arra törekszenek, hogy a termelőtől a lehető legtöbb meg nem jutalmazott munkát vegyék el. Az is tévedés, hogy csupán ugyanazon foglalkozási ág munkásai, kereskedői vagy iparosai támadják meg egymást a pusztító versennyel. Végeredményben

minden egyén halálos versenyt folytat minden egyes ellen, mert mindannyian olyan termékeket fogyasztunk, melyek előállításához föld kell. Vagyis mindegyikünk egy másik egyént pusztít el a földről, legalább is egyet, ki elfogyaszthatta volna a föld termékét. Földben való jövedelmünk az általunk kipusztított emberek számával egyenlő. így két társadalmi elmélet áll egymással szemben: az egyik azt mondja, hogy az emberek és az osztályok között levő minden ellentét valamely előnnyel végződik a köz szempontjából, vagyis hasznos a társadalomra. Ez a liberális doktrína. A másik azt mondja, hogy minden ellentét ártalmas a köznek s hogy amennyire csak lehetséges, enyhíteni kell a kizsákmányolást és a versenyt. Ez a szocialista elmélet. Hogyan válasszunk közöttük? Az embereknek szükségképp kell munkát és földet fogyasztani. De munkát fogyasztani annyit jelent, mint más ember munkáját és becsületét kizsákmányolni. Földet, fogyasztani pedig annyit jelent, mint embereket kipusztítani. Mit tehet a közigazda, ha minden emberi élet más emberi életet zsákmányol ki vagy pusztít el? Legalább is képes arra, hogy megmutassa, miként lehet kevesebb embert kizsákmányolni vagy tönkretenni, hogyan lehet inkább méltóságokat érintetlenül hagyni. Ezen szempontok között kell választani.

Az adott társadalmi állapot, Effertz szerint, mindenkifelett az érvényben levő jövedelemeloszlási rendszertől függ. E tekintetben Effertz világosan a francia saint-simoni tradíció alapján áll, úgy amint azt Németországban főleg Rodbertus képviseli. Nincs ellentét ezen fölfogás és a marxizmus között, mely a társadalmakat az uralkodó termelési mód szerint határozza meg. A termelési mód, melyről a marxisták beszélnek, tényleg bonyolult viszonylatok tömege, amelyekbe a jogi szabályozások is beleszólnak. Nem lehet tehát a marxizmusnak szemére vetni, hogy nem vette észre a jogi tényezők fontosságát a társadalmi fejlődésben. De hibájául lehet jogosan felróni azt a makacs konfúziót, mely nem akarja megkülönböztetni, hogy mi tiszta technikai folyamat és mi jogviszony. Ugyanis ugyanaz a technikai eljárás jogilag igen eltérő társadalmakban is működésben lehet. Minthogy minden gazdagság egy a földből elvett anyagi részből és az ezen anyagban megtestesülő munkamennyiségből áll, a társadalmakat ama jogi formák szerint lehet meghatározni, melyek a tulajdont és a földrészek és az emberi szolgáltatások cseréjét meghatározzák. Vannak társadalmak, melyek szabadságot adnak a tulajdon átruházásában és a szolgáltatások kicserélésében. A

polgári társadalom ilyen típusú. Különösen szabadságot ad az alapvető viszonylatokban, melyek a kereskedelmi cserét, a munka és az anyagi dolgok bérletét meghatározzák. A társadalmi osztályokat az a hely határozza meg, melyet az egyének; viszonylatok eme rendszerében elfoglalnak. E tekintetben talál Effertz osztályozása pontosabb lehetne, mint ahogyan könyvébe) keresztülviszi. Csak négy lényeges osztályt kellene megkülönböztetnie a polgári társadalomban: 1. Amaz osztályt, mely kizárólag kezemunkája bérbeadásából él, vagyis a munkásosztály! 2. és 3. azokat az osztályokat, melyek kizárólag a dolgok bérbeadásából élnek és ezek a dolgok ingatlanok és ingók lehetnek Ezek tehát a földjáraadék és a tőkejáraadék élvezőinek osztályai. 4. Amaz osztályt, mely kizárólag az áruk kicseréléséből és az ebből nyert haszonból él, vagyis a kereskedők osztályát A személyek többi kategóriái azok, kik komplex helyzeteket foglalnak el. Azok az emberek, akik tőkék kölcsönvétele, földel és munkaerő bérlete, nyerstermékek és termelési eszközök vétel után valamely általuk kigondolt eljárás alapján személyükhöz kötött munkát testesítenek meg a bérelt munkaerő igazgatásában és az így nyert termékekkel kereskedést folytatnak, a vállalkozók osztályát alkotják. Azok a vállalkozók, kik egyidejűleg munkások, földjáraadék élvezői, kapitalisták és a föld termékeivel kereskedők, a parasztok. De a vállalkozók és a parasztok nem alkotnak külön osztályokat.

Egy ilyen szervezetű társadalomban a létrehozott cikkeknek, hogy az egyik kézből a másikba menjenek, nemcsak abszolút értékük van, hanem csereértékük is. Ebbe az értékfogalomba nemcsak az illető tárgyokban megtestesített hasznosság, munka és föld fogalma lép be, hanem annak egészen eltérő értékelést lesz a kereslet és a kínálat mennyisége szerint és ezen kereslet és kínálat egyenlő mennyisége esetén, a vevők és eladók száma szerint. Egyidejűleg extenzív és intenzív verseny létezik melyek mindketten megváltoztatják az árat. A kínálat mennyiségét m -nek, a kereslet mennyiségét n -nek, az eladók száma M -nek s a vevők számát N -nek jelölve, azt lehet mondani, hogy bármilyen árat ezzel az egyenlettel lehet meghatározni:

$$\bar{A}r = f\left(\frac{n}{m}, \frac{N}{M}\right).$$

Ez a törvény ismeretes. De sohasem vonták le belőle a megfelelő következtetéseket az osztályharc szempontjából. Otto Effertz nem vindikálja magának azt az érdemet, hogy a következményeket egész terjedelmükben levonja. Lehetetlennek állítja

az ilyen ambíciót. Ő meglepszik annak megállapításával, hogy oly módszer felett rendelkezik, mellyel bárminő kiindulópontból igen távoli és általában elhanyagolt következményeket képes előrelátni. Tegyük fel, hogy a munkás helyzetét oly rendszerben kell tanulmányozni, melyben a munkabér a kereslet és a kínálat ingadozásától függ. A polgári társadalom ilyen rendszer. A munkás által végzett munkát a -nak nevezve, a fenti premisszák szerint látjuk, hogy a munkabért ilyen egyenlettel lehet kifejezni:

$$\text{Munkabér} = ac, f\left(\frac{n}{m}, \frac{N}{M}\right).*)$$

Ezen egyenlet tagjait tanulmányozva, hamar észreveszi az ember, hogy a munkások, vagyis a kézi munka eladóinak M száma növekedési irányzatot mutat a munkásosztálybeli születések következtében. Ez a munkabér hanyatlására vezet. A modern technikai organizáció pedig az üzemek monopóliuma felé halad; mivel kézi munkát megtakarít a kooperáció által. A vállalkozók, a kézi munka vevőinek N száma tehát csökkenő irányzatot mutat; és ez a tény is a munkabér csökkenésére vezet. A munkások számával a kínált munka mennyiségének, m -nek növekednie kell. Ebből a munkabér újabb esése áll elő; és ez a hanyatlásnak nem az utolsó oka, mivel a keresett munka mennyiségének, n -nek is csökkennie kell, mivel a modern technika a kézi munkát mindinkább géppel helyettesíti. Abban a harcban tehát, mely a keresletből és kínálatból áll ellő, a munkás szükségkép a legyőzött fél lesz. Mindössze az lehetséges, mondja Effertz, hogy attól az elértéktelenedéstől függetlenül, mely árúját a piacon éri, csekély mértékben az által javíthat helyzetén, hogy növeli az a mennyiséget, vagyis az általa egyénileg végzett munkát. Vagyis a munkás munkanapjának egyre nagyobb meghosszabbítása felé tart. De Otto Effertz ezen megállapítása talán korrekturna szorul. Nyilvánvaló, hogy az egész munkásosztály által kínált munka mennyisége m az egyéni munka a többszöröse, melynek együtthatója a munkásosztály tényleges létszámával változik; tehát $m = a \times P$. Vagyis látható, hogy a munkás mit sem remélhet a munkanapja meghosszabbításától és semmi mástól nem várhat javulást, mint munkájának mesterséges megritkulásától. Ez a nyolc órás munkanap érdekében folytatott agitáció minden értelmé.

Ezen megszorítással elfogadhatjuk Effertznek azokat a konklúzióit, melyeket egyenletéből az osztályharc szempontjából von

*) E képletben c azt az állandó mennyiséget jelenti, mely a munka árbeli egyenértékét adja.

le. Nem mondanám, mint ő, hogy a munkás főleg munkában való jövedelmében van megtámadva, mivel a munkabér jelenleg anarchista módra van felosztva, még pedig anélkül, hogy méltányos részt kapna a földben való jövedelméből, mely a táplálékcikkekéből áll, és a munkában való jövedelméből, mely a kultúra eszközeiből áll. Természetes tehát, hogy ha a munkabér csökken, a munkás ép úgy meg van támadva táplálkozásában, mint mívelődésében. Egész létmérlege a jólét minimuma felé tart. A kapitalisták elleni osztályharc közvetlenül csak a munka értékét csökkenti és a munkában való jövedelem főleg a kényelem és a civilizáció mértékét adja. Csupán visszaverődés-szerűleg csökkenti a munkás táplálkozását az ármegállapítás helytelen rendszerénél fogva.

A kapitalisták jövedelmét, értve alattuk mindazokat, kik nem munkások, mindaz növeli, ami a munkások rentabilitását csökkenti. Mivel a kapitalisták összjövedelme nyilvánvalóan egyenlő a termékek összértékével, levonva ebből a munkabérben kifizetett összeget. A produktivitásnak az az emelkedése, mely a termelés koncentrációjából, a géptechnikából, a munkásszaporaságból ered, mindenekelőtt a kapitalista osztálynak válik hasznára. Mindenekelőtt közvetlenül ezen osztálynak munkában való jövedelmét emeli, mivel a kézimunka elértéktelenedése, úgy látszik, semmiben sem érinti a föld termékenységét és ásványgazdagságát. Mégis — értékrendszerünk anarchizmusa mellett — önként következik, hogy a kapitalista jövedelem összemelkedése közvetlenül a földből való jövedelmének is gyarapodását jelenti. Különben kiszámítható az a jövedelem, melyet a földbirtokosok osztálya közvetlenül a földből húz. Ez egy funkció, mely így fejezhető ki:

Látható, hogy ebben a $f\left(\frac{n}{m}, \frac{N}{M}\right)$ funkcióban a kínálat mennyisége m egyenlő a nemzeti föld területével; a n mennyiség ama föld mennyisége, mely a nemzeti táplálkozás szempontjából első sorban fontos termékekben foglaltatik; N a fogyasztók száma és M a föld birtalóinak száma. Első tekintetre nyilvánvaló, hogy a földjáradék növekszik a népesség számával és még gyorsabban, mint amaz, mivel a népesség száma növekedésével egyidejűleg növeli a kereslet számát és a versenyt a keresők között. Ép úgy növekszik a nagy földbirtok rendszerében, ahol a föld termékeinek eladói kevés számúak. Csak új földterületek meghódításával vagy megművelődésével csökkenhet.

A polgári rend durva anarchiája egészen szembeszökővé válik egy sor egyenlet elolvasásából, melyeket csak korrektúrával kell ellátni. Csak azokat az ellentéteket tüntetve fel, melyek alatt a munkásnép szenved, a polgári társadalom és a jelen jogi rend főjellemvonását a következő tényekben lehet föltüntetni: 1. A munkást közvetlenül a vállalkozó munkaadók és a kereskedők zsákmányolják ki. Előbbiek kevesebbet fizetnek munkájáért, mint amennyit az megér; utóbbiak munkabéréért kevesebb csereértéket adnak, mint amennyi neki jár. E mellett közvetve a népesség minden osztálya kizsákmányolja a munkából való jövedelem arányában. Ezek itt az uralkodásból folyó ellentétek. 2. A munkás közvetlenül egyetlen más osztállyal sem folytat versenyt munkáját illetőleg. A vállalkozók munkája más jellegű, mint az övé. De a munkásosztály versenyt folytat a népesség mindegyik osztályával a földből való jövedelmét illetőleg. A munkások, szaporaságuknál fogva, kénytelenek a földből való jövedelmüket fokozni; ez számukra jogos önvédelem, a lét vagy a halál kérdése. A mai téves felfogás, mely a pénzbeli értékelésben nem tesz különbséget a földből és a munkából előllított cikkek bírlalói között, igen megnehezíti a munkásosztály önfenttartásának ezt a védelmét.

Emellett a polgári rend mélységesen ellentétes a maga egészében. Ha az ember figyelembe veszi, hogy a polgári rendben a használati értéket quantitative kiszorítja a csereérték, melyet a kínálat mennyisége befolyásol, könnyen átlátja, hogy nem mindig előnyös kínálni, vagyis sokat termelni. Nem a szükségletet, hanem a keresletet törekszenek kielégíteni, mint Rodbertus megjegyezte. A kapitalistának a rentabilitás szempontjából tehát az alultermelés lehet az érdeke. A közepes termékek a legrentábilisabbak a paraszt számára. Sok termék elpusztítása tehát gyakori, a rentabilitás érdekében. Ugyanígy, gyakran az a kapitalisták érdeke, hogy a munka termelő erejét mesterségesen korlátozzák. A vállalkozó habozni fog gépeket bevezetni, ha a gépberendezés költsége drágább, mint a kézi munka; a munkás fel fog lázadni a gépek bevezetése ellen, ha azok alkalmazása a munkásokat megfosztja kenyerüktől. Magának a kereskedelmi cserének (vagyis azon rendszernek, melyben a javak összeségét többé nem a birtonkon vagy a családi műhelyben állítják elő) lehetősége azon alapszik, hogy oly technikai eszközöket találtak fel, melyek kisebb költséggel termelnek a gyárban, mint a háziiparban. A XIX. századot a kisiparnak ez az agóniája töltötte be. Végül „tudományossá”

a rentabilitás szempontjából a föld erőinek tékozló felhasználása lesz, a kollektív termelés nagy kárára. Az amerikai mezőgazdaság és az európai mezőgazdaság ekként, különböző okokból, oly módszerekkel dolgozik, melyek ártalmasak az összproduktivitásra. Ezzel szemben biztos járadékot adnak a jelen tulajdonosoknak és örökösöknek. Az összesség az, amely ezáltal elszegényedik s amely mind magasabb árt fog fizetni a kimerült föld termékeiért. Mert a kémikusok kétségtelenül ismerik a föld termékenyítésének eszközeit. De ezek az eszközök, melyek a társadalmat gazdagítanák, szegénnyé tennék a gazdát.

Ez a polgári társadalom mérlege.

III.

Azt kell megtudni, vajjon a szocialista társadalom kiállja-e minden ponton az összehasonlítást a polgári társadalommal? Minthogy a szocialista társadalom sosem létezett, meg kell azt konstruálni, nem képzeletben, az utópiák kitalálóinak módja szerint, hanem általános elveiben, olyképp, hogy lehetővé tegyük távoli következményeinek meghatározását ama föltételek pontos mérlegelése által, melyeket megvalósítani akarunk. Oly társadalmat akarunk konstruálni, melyben az összesség érdeke mindig meg legyen óva, melyben a produktivitás maximális legyen és ne rontsa meg ezt soha a rentabilitás oly rendszere, mely egy kisebbségnek kedvez és a többségnek ártalmas; végül azt akarjuk, hogy ebben az új társadalomban a jog uralma a teljes szabadság uralma legyen, a tökéletes egyenlőségé az emberi méltóságban.

Effertz kritikája, melyben a szocialisták által javasolt reform régi terveit bírálja, az utolsó szó ebben a kérdésben. Nyilvánvaló, hogy sem a munkának Louis Blanc és Lassalle által javasolt szervezése, sem a pénz helyettesítése munkautalvánnyal, ahogy Owen, Rodbertus és Proudhon képelték, sem a társadalmi raktár, melyben minden árún fel volna jegyezve munkaértéke, nem megoldás.*) Tényleg mindezek a tervek oly értékelést vinnének be a termékek cseréjébe, mely csak az árúban foglalt munkamennyiséget veszi figyelembe. De minden termék a munka mellett földet is tartalmaz. Nagyon egyenlőtlen felosztás

*) Effertz elveire támaszkodva látni fogjuk, hogy a munka teljes termékére való jog fogalmát, mely oly kedves volt a régibb szocialistáknak, el kell hagyni. L. e tekintetben előszavamat Anton Menger könyvének francia fordításához, a *Droit au produit integral du travail*-hoz. (Paris, Giard & Briere 1900.)

volna az, mely oly termékeket cserél ki, melyet ugyan egyenlő munkamennyiséget tartalmaznak, de amelyek költsége földben egyenlőtlen volt. Ilyen csererendszert bevezetni azt jelentené, még a föld kollektivizálása mellett is, hogy termékeinek uzsorajellegű eltulajdonítását készítenék elő. Effertz igen logikusan oly társadalmi skálát ajánl, melyben minden termék úgy munkaköltsége, mint földköltsége szerint lenne egymás mellé állítva. Ép így minden árucikk, minden munkabér földben és munkában kifejezett ár szerint lenne megállapítva. Ekként a forgalmi pénz kettős volna. Nemcsak munkautalványokból, de földutalványokból is állana. A föld és a munka valamelyes bimetalizmusa létesülne. Semmiféle árút nem lehetne sem venni, sem eladni kizárólag munkaköltsége szerint; ehhez az összeghez hozzá kellene csapni azt a földárát, melyet a tárgy megtestesít.

A föld a nemzet tulajdona lévén, a földutalványok a nemzet ajándéka, melyet az polgárainak ad, hogy az élethez való jogukat biztosítsa. Egy pontos statisztika, mely az új közgazdasági tudomány műve lesz, meg fogja becsülni, hogy mennyi földet tartalmaz minden egyes a nemzeti piacon forgalomban lévő termék. Így már ma is vannak kerületi kísérleti kémiai laboratóriumaink, ahol a forgalomban lévő arany és ezüst tárgyak jelzését eszközük. A jövőben lesznek gazdasági értékmérő és tarifát készítő hivatalok. Mindenekelőtt azon kell majd örködni, hogy a földutalványokban kifizetett munkabérek ne haladják túl azt a földárát, mely az árukon megjelölve van. Ez oly technikai föltétel, amely nélkül nem volna kellő rend. Mert a polgárok ez esetben több földterméket követelnének, mint amennyi felett a nemzet rendelkezik. Ugyanez áll a munkautalványokban kifizetett napszámokról is.

De ezt a föltételt teljesítve, a nemzetnek szabadságában áll, hogy döntsön a felett, hogy civilizálódni akar-e, avagy csupán táplálkozni. Ha csak polgárainak elemi megélhetésére fordít gondot, el fogja határozni, hogy azt a földmennyiséget, melyet az élelmicikkek össz mennyisége (*le stock national*) képvisel, egyenlően kell az összes munkások között felosztani, föltéve, hogy elvégezték azt az igen csekély munkát, melyet ezek a termékek megkövetelnek. Ezzel szemben, ha a nemzet intenzív civilizációt akar, a rendelkezésre álló föld-utalványokat a minden egyes által teljesített munka arányában fogják felosztani. Egy normál munkanap jogot fog adni egy $\frac{b \text{ föld}}{a \text{ munka}}$ utalványra. Aki földutalványait élelmi cikkekben adta ki, munkautalványait nem

adhatja ki ugyanerre a célra. Mert az élelmi cikkek főleg földben vannak tarifáivá. A munkautalványok tehát nem jogosítanak megszerzésükre. Miután kidőzsölte magát, ez a meggondolatlan ember kénytelen lesz kultureszközöket, pl. könyveket venni. Egyebekben szabadsága érintetlen. De mindenki szabadságával a társadalom egyszersmind biztosítani akarta civilizációja haladását és termelése állandóságát. Könnyű átlátni, anélkül, hogy bővebben kellene fejtegetni, azokat a korrektúrákat, melyeket ezen elemi gépezeten alkalmazni kell a végből, hogy a társadalmi tőke felhalmozódását, az asszonyok, a gyermekek és a munkaképtelenek megélhetését biztosítsuk s végül az érdemet serkentsük, kivételes munkadíjban részesítve az elitmunkát.

Lehet-e mondani, hogy az így konstruált társadalom nem ismeri többé az ellentéteket? Igen is ismeri, de azok minimumra vannak redukálva. A társadalmat jövedelemeloszlási rendszere által lehet meghatározni. A szocialista rendben, P népességű nemzetben, mely B földterülettel rendelkezik s amely A normál-munkanapot állapított meg, mindenkinek normális munkajövedelme $\frac{PA}{P} = A$ lesz; a földjövedelme pedig $\frac{B}{P}$. Ilyen rendszer mellett nem lehet összeütközés a rentabilitás és a produktivitás között. Ez a produktivitás gyarapodhatik, mint mindig, a munkában vagy a földben történt megtakarítások által; avagy új munka- vagy földlehetőségek által. Ha a munka intenzitását növelik, a civilizáció új eszközeit hozhatják létre, avagy több szabadidőt a régi kultúra élvezetére. A szocialista rend bármely más rendnél több munkát takarít meg szövetkezés útján. A civilizáció eszközei gyarapításának határa, melyet ebből várhatunk, oly távoli, hogy meg sem lehet jelölni. A föld is a kihasznált terület maximuma felé fog haladni és a termékenység maximuma felé, a dolgozó produktivitás növekedése folytán. De ki kell mondani, hogy ez a maximum mindig meghatározható. Ellenkezőleg, a népességnek megvan az a tendenciája, hogy szaporodásának határa ismeretlen. Ha B föld elérte megművelhető területe maximumát, G -t és maximális termékenységét, F -et, de az eredeti népesség P^1 t egységidő alatt E^t szaporodási együtthatót tüntet fel; az élelmi cikkek felosztása ebben a társadalomban $\frac{G \times F}{P^1 E^t}$ lesz. Ez a viszony a zérus felé halad, mivel számlálója változatlan, nevezője pedig szüntelenül gyarapszik. Hacsak az élelmicikkek termelésében valamely forradalom nem áll be, mint aminővel Berthelot kecsegtetett bennünket, avagy nem fogják tudományosan megállá-

pítani azt a valószínű, de ismeretlen törvényt, mely szerint a régi civilizációk népei maguktól gátat vetnek szaporaságuknak: ki kell mondani, hogy a szocialista társadalmat a túlnépesedés fiziológiai nyomorúsága fogja veszélyeztetni. De a megélhetésnek ez a minimuma nem lesz a teljes nyomor. Együtt fog járhatni egy igen magas s a gyakorlatban határtalan kényelemmel és oly rövid munkanappal, aminő csak tetszik.

Ez a társadalom nem ismerné az osztályellentéteket. A nemzet bírván a kereskedelmi monopóliumot, mindenki a másik munkájából élne, de az összeségnek adná teljes munkáját is. Hogyan lehetne itt kizsákmányolás? A kizsákmányolást az a rész határozza meg, mely nekünk mások munkájából jut, törve azt saját munkanapunkkal. Amit minden egyes a nemzetnek ad, az saját munkanapja, A . Amit minden egyes kap, az $\frac{P \cdot A}{P} = A$. Így a kizsákmányolás együtthatója $\frac{A}{A} = 1$. A kizsákmányolás egyenlő mindkét részről. Vagyis neutralizálva van. Csak az marad hátra, hogy a B föld ama kvótarésze, mely mindenkit megillet, $\frac{B}{P}$ legyen és hogy a verseny intenzitása, mely a földre irányul $\frac{P}{B}$ legyen, ahol P faktor (a népesség) meg nem jelölhető határ nélkül szaporodik. A szaporodás következtében beálló ez a verseny mindazonáltal nem osztályharc, hanem egyéni verseny, melyet nem lehet kiküszöbölni, mivel a föld határolt.

Ezzel szemben a szocialista társadalom nem ismeri a rentabilitás és a produktivitás ellentétét. El sem lehet képzelni, hogy néhány ember kedvéért el akarják pusztítani a termékek létező stockjának valamelyes részét a célból, hogy a megmaradt rész a ritkaság árát szerezze meg. Nem lehetséges, hogy mesterségesen emeljék a földköltségeket, sem pedig a munkaköltségeket. Mindenki érdeke, hogy a produktivitás a maximumra emeltessék, mivel mindenki része az össztermeléssel növekszik.

A szocialista rendet a polgári renddel összehasonlítva, az ember a következő konklúzióra jut: 1. A személyes szabadság egyenlő mindkét társadalomban. 2. A munkanap hosszúsága a polgári társadalomban a munkás ellen fordul. Tehát erőszakkal igyekszik azt megrövidíteni, erőszakos harcot folytatva. A szocialista rendszerben, ha a munkanap hosszú, e nap termelése kizárólag a munkások javára van. De a munkások összesége dönt afelett, hogy akar-e rövid munkanapot. A munkanap megrövidítésének határát a megélhetést biztosító szükséges minimum határozza meg. 3. A megélhetés elemi eszközei általában nem hiányoznak a polgári társadalomban. Mégis az értékek téves

rendszere redukálja azokat, mivel a munkás földjövödelmében van megtámadva akkor is, amikor azt hinné, hogy csupán munkája van kizsákmányolva. A szocialista rend gyarapítani fogja az anyagi jóllétet mindenekelőtt a tudományosabb értékmérés által. Azután véget fog vetni a föld rentábilis pocséklásának és ama másik pocséklásnak, mely a földet kihasználatlanul hagyja luxus-parkokban és vadászuradalmakban. Végezetül a szocializmus csak a malthusianizmus homályos kérdését fogja magával szemben találni; még nem áll módjában azt tudományosan megoldani. De még nem is égető annak megoldása; csak az égető, hogy tanulmány tárgyává tétessék. 4. Ellentétben azzal a híres formulával, mely szerint a szocializmus háskérdés, látjuk, hogy a szocializmus mindenekelőtt a kultúra növekedésére vezetne. A civilizáció eszközei a munkának minden új intenzívebb módszerével emelkednének a kapitalista tétlenség elnyomása és a munka rentábilis elszórásának kiküszöbölése által.

Van-e elég alap a választásra a két társadalom között? A választás okai, végeredményben, erkölcsiek. Azt kell tudni, vajjon a munkásosztálynak van-e elég energiája és méltósága, hogy végig küzdje harcát felszabadulásáért. Már rég ideje, hogy Sudermann egy színjátékában (*Die Ehre*) kimutatta, hogy a becsület fogalma igen relatív és a társadalmi osztállyal változik. Otto Effertz újra bebizonyítja ezt, de más szempontból. El kell olvasni azt a fejezetét, mely azokról a szolgaságokról, hazugságokról és brutalitásokról szól, melyek csak úgy nyüzsögnek a polgári társadalomban. E társadalomban, mely mindent latba véve, mégis biztosítja az ember számára a szabadságot és az elemi megélhetést, a legnagyobb baj, Effertz szerint, abban áll, hogy ezt a szabadságot és megélhetést állandóan a legnagyobb rész ravasz hűtlensége árán kell megvásárolni, melyet az erősebbek durva fondorkodása és brutalitása szükségessé tesz. Ez az erkölcsi tökéletlenség mind a produktivitás és a rentabilitás ellentétéből ered, minthogy nem elég, hogy az egyesek hasznosan és becsületesen termeljenek, hanem ravaszúsággal és aljassággal is versenyezniök kell a termelt javak felosztásában. A szocialista rendszer megszünteti az ellentétet a produktivitás és a rentabilitás között. Ezáltal erkölcsileg megnevisíti az embert. Ez nem azt jelenti, hogy anyagi erőnyeket követel az embertől. De megakadályozza, hogy lealacsonyítsa magát; mert haszontalanul nem fogja magát lealacsonyítani. A mai társadalom erkölcsi alultermelésben szenved, miként mesterséges anyagi

alultermelésben is szenved. De egyszermind azon ember részéről, ki a mindennapi élet piszkosságaitól menekülni akar, erkölcsi túltermelést tételez fel: túlzott aszketizmust, a heroizmus túlmunkáját, mely ellenkezik az emberi természettel. A szocializmus átlagenergiájú embereket tételez fel. Főleg a kultúrában és az emberi méltóságban akarja őket gyakorolni. *Gentleman*-eket akar teremteni. El akarja tüntetni az emberek nevelésében az értelmi kultúrának és az érzületnek azt az ellentétét, mely már a külsőségekben is szembeszökő. Ezen ponton az Effertz szocializmusa találkozik napjaink irodalma nagy individualistáival. »Szabad és nemes embereket akarok belőlük csinálni», mondotta az Ibsen hőse *A nép ellenségében*. Ez, teszi hozzá Effertz, meg fogja a testvériséget könnyíteni; és a mi az egyenlőséget illeti, az magának.

a rendszernek az alapja, melynek szelleme saint-simonista, vagyis először az élés jogával foglalkozik, de azután a kvalifikált munka jogaival és az általános kultúra sorsával.

* * *

Sikerült-e kellőleg kidomborítani a doktrína jellegzetes vonásait? Szerettem volna, és lehetetlennek hiszem, hogy ez az új kísérlet, melyre Otto Effertz elszánta magát, ugyanabba a néma összeesküvésbe temetessék el, miként a múltban. Nincs Franciaországban, sőt nem létezik többé Németországban sem olyan türelmetlen és befolyásos állami tanítás, hogy megfojthasson a tetetett közömbösség köpenyege alatt egy fontos és új gondolatot, mely előítéletei ellen harcol. A marxista orthodoxia, a másik oldalon, romokban hever, hogy helyébe léphessen az a nemzetközi szocializmus, mely nyitva áll minden eszme számára, mely egy felelős és nemsokára uralkodó párt öntudatát megvilágosítani képes.

Nem titkoltam, hogy a részletekben olykor eltérek az Otto Effertz véleményétől. Elmélete rászorulhat még számos javításra azok után is, melyeket maga a szerző alkalmazott, de azért lényegében érintetlen fog maradni. Többé nem lehet mellőzni sem a tiszta közgazdaságtanban, sem a társadalmi gazdaságtanban azt a monofizokrata eszmét, melyet bevezetett. Ez az eszme döntő esemény a rendszerek történetében. A régi rodbertizmust és marxizmust folytatva, mindkettőt átalakulásra kényszeríti s egy új fejlődés kiindulási pontját képezi. Ezen fontosságánál fogva Effertz elmélete a közgazdaságtan klasszikus rendszerei között foglal helyet. **Charles Andler.**

A kiegyezés.

magyar és az osztrák politikának ez idő szerint tengelye a kiegyezés és mivel a nagy alkunak minden részlete országok sorsát érinti: méltán fordul feléje mind a két országnak éber figyelme. Sajnálattal látván azonban, hogy mi magyarok nagyrészen téves szempontokból nézzük a tárgyalás alatti kérdéseket: az alábbi sorokban öszinte tájékoztatást és bírálatot óhajtunk nyújtani olvasóinknak a kiegyezési kérdések összes, lényegesebb részletezői.

Történeti előzmények.

Az a közjogi kapcsolat, amely a magyar korona országai és az osztrák örökös tartományok között fennáll, a pragmatika szankció néven ismeretes 1723:1., II. és III. törvénycikkek rendelkezésein alapszik és e közjogi kapcsolatból szükségképen előálló következményeknek állítja az 1867: XII. t.-c. 8. §-a a diplomáciai és kereskedelmi képviselők ügyeit, vagyis a közös külügyeket, a 9—15. §§. pedig a közös védelemnek az ügyeit, vagyis a közös hadügyet és végre a 16. §. a külügyi és hadügyi közös költségeket, vagyis a közös pénzügyet.

Ezeken a szoros értelemben vett közös ügyeken kívül azután az 1867-iki törvények az osztrák törvényhozással egyetértően — ámbár nem teljesen egybevágóan — különböző egyezségeket állapítottak meg bizonyos közös adósságokra, a külkereskedelmi képviselőre, a közösügyi költségekhez való hozzájárulás arányára, t. i. a kvótára, azután a kereskedelmi és vámszövetségre, valamint az ezzel összefüggő számos közgazdasági viszonyra vonatkozólag.

Az 1878: XXV. t.-c. az Osztrák-Magyar Bank föllállítását és ennek szabadalmát; végre pedig az 1880: VI. t.-c. Bosznia-Hercegovina közgazdaságát tette közös ügyé.

Mindezeket a részint szoros értelemben vett közös ügyeket, részint pedig csak közös érdekű ügyeket úgy Magyarországon, mint Ausztriában csupán csak egyidejűleg alkotandó azonos tartalmú és érvényességű törvények állapíthatják meg; és amidőn a két államnak kormányai az ilyen kongruens törvények megalkotására nézve megegyeznek: akkor mondjuk, hogy a kormányok megcsinálták a kiegyezést.

A kiegyezés tárgyai között vannak olyanok, amelyeket a két állam törvényhozása egyszersmindenkorra, állandó jelleggel úgy állapított meg, hogy ezeket az ügyeket csakis az illető törvények kölcsönös megváltoztatásával vagy eltörlésével lehet módosítani és szétválasztani; viszont vannak bizonyos időre szóló, lejáratához kötött, tehát időnkint újra meg újra megállapítandó közös ügyek. Tárgyalásunk világossága céljából mindenekelőtt a következő osztályozást végezzük el:

A. Állandóan szabályozott ügyek.

- a) Közös ügyek költségei.
- b) Osztrák államadóssági járulékaink.
 1. Általános osztrák államadóssági járulék.
 2. Függő államadóssági részesedésünk.
 3. A 80 milliós bankadósság.
- c) A külkereskedelmi képviselő.
- d) Bosznia-Hercegovina igazgatási ügyei.

B. Időnként megállapítandó ügyek.

- a) A kvóta és a praecipuum.
- b) A kereskedelmi és vámszövetség összes ügyei.
- c) A jegybank ügyei.

A. a) Egyenként vizsgálva a felsorolt tárgyalási anyagot, mindenekelőtt röviden végezhetünk a közös ügyek költségei iránt az 1867: XII. t.-c. 16. §-ának köztudomású rendelkezésével, amely szerint a közös hadügynek és közös külügynek költségeit a 29. § értelmében paritásos alapon megalakuló országgyűlési bizottságok, t. i. a magyar és az osztrák delegációk, egyetértően határozzák meg és azután az ekként megállapítandó közösügyi költségvetések végösszegeit évről-évre a külön, előre megállapított arány, a kvóta szerint szétosztva, mindegyik országnak saját költségvetésébe tárgyalás mellőzésével kell beállítania.

A delegációk eddigelé minden eléjük terjesztett költségvetést változatlanul megszavazták s a zárszámadásokat mindig jóváhagyták, jóllehet a közös minisztériumok, különösen a közös hadügyminisztérium, igen nagy terjedelmű *virement*-nal, sok előirányzaton felüli kiadással, pót- és rendkívüli hitelekkel, fölhatalmazás nélküli, évekre kötelező megrendelésekkel intézték a közös ügyeket.

A. b) Az osztrák államadósságok terheihez való hozzájárulás iránt az 1867: XII. t.-c. kétféle intézkedést tartalmaz.

1. A törvény 1. §-a szerint Magyarország 1868. január 1-től kezdve az akkori összes osztrák államadósságok kamatainak fedezéséhez 29,188.000 forint (melyből 11,766.000 forint ércpénz) állandó évi járulékot fizet. A 2. §. továbbá megállapítja, hogy a különféle adóssági címletek lehetőleg kimerítően egységes járadékadósságokká alakíttassanak át, amely címletek pedig erre nem alkalmasak, azok visszafizetésére új járadékkötvények bocsáttassanak ki. Ez új járadék tehertöbbletéhez Magyarország 1,150.000 forint állandó évi hozzájárulást fizet, úgy azonban, hogy az egy millió fölül 150.000 forint ezüstben szolgáltatandó és az általános osztrák földhitelintézet által, felerészben a magyar államjóságokra jelzálogul adott, ú. n. domániális kölcsön tőketörlesztésére fordítandó. E kölcsön teljes visszafizetése után természetesen úgy a 150.000 forintos törlesztés, valamint a megfelelő kamatrészlet Magyarország járulékaiból törlendő lesz. Nevezetes végre a törvénynek 6. §-a, amely mindkét állam részére biztosítja a törlesztés jogát.

Lényege és nagy hibája e rendelkezéseknek az, hogy az egyezségben csupán a kamatterhek osztattak meg a két állam között, ellenben a tartozások tőkeösszege nem különítettett el. Amikor azután Ausztria 1868-ban az egységes járadékká alakított adósságokra 16%-os szelvényadót rótt ki: ennek folytán egyszerre vitássá vált az, hogy vajjon mekkora tőkét kellene Magyarországnak fizetnie, ha a törvény 6. §-ában biztosított jogával élve, egész kamatjárulékának megfelelő tőketartozását ki akarná fizetni? Ez a magyar blokk kérdése. A magyar álláspont az 5%-os bruttó kamatozást, az osztrák álláspont pedig a szelvényadón felül megmaradó 4,2%-os netto kamatozást tekintti a tőkésítés igazságos kulcsának. A kétféle számítás különbsége Magyarországra nézve kereken 110 millió forint adósságtöbbletet jelent, sőt az osztrák felfogás érvényessége esetében későbbi kedvezmények folytán Magyarország még ennél is többet veszíthet.

Bonyolítja a kérdést első sorban az, hogy a szóban forgó magyar törvénynek és a megfelelő osztrák törvénynek szövege között eltérések vannak. Ez azonban reánk nézve nem lényeges, mert a magyar törvény egyoldalú, viszeteher nélküli kötelezettség elvállalását állapítván meg: a kötelelem tartalmának megítélésénél csakis ez a törvénysszöveg, nem pedig az osztrák törvényé a lényeges, amely utóbbi pusztán csak Magyarország egyoldalú lekötölezésének tudomásul vételét és elfogadását jelenti. Az eltéréseket tehát teljesen figyelmen kívül hagyhatjuk.

Nagyobb kár az, hogy a magyar törvény szövegében csakugyan nincsen meghatározva a 6. §-ban foglalt törlesztésjog gyakorlásához a szükséges számítási kulcs és így a törvényt magyarázat kétes értékű fegyveréhez kell fordulnunk. E tekintetben három alapos érv szól a magyar álláspont igazsága mellett. Elsősorban az, hogy 1867-ben a tárgyalások közben is, a törvényalkotásnál is, sőt az egységes járadéknak tényleg 5% mellett történt kibocsátásánál is a felek egyező akarata az 5%-os kapitalizáció mellett nyilvánult meg s mi akkor tényleg így is fizethettük volna ki a részesedésünk tőkeértékét. Ezt Ausztria egyoldalúan, a mi terhünkre, sem adótörvénnyel, sem másképpen nem változtathatja meg. De továbbá a visszafizetés jogából

következik Magyarországra nézve az, hogy az eredeti egyezségkor fennállott kamatterherrel akkor kongruens adósságtökének változatlan értékű megmaradását követelhesse. Végre pedig az osztrák álláspont jogosulatlanságát egy gazdagodási kereset érveivel is meg lehet dönteni.

Az osztrák kormányok mindezekkel szemben azt vitatják, hogy miután az idézett törvénycikkekben csupán a kamatjárulék változatlan összege és a visszafizetés joga van Magyarországra nézve biztosítva: ennél fogva Magyarország sem az adósság-tőke megosztását, sem a magyar blokk különválasztását nem követelheti. De nincs jogunk ez érvelés szerint az 5% kamatláb mellett végrehajtandó tőkésítéshez sem.

A fentebbiekből az osztrák álláspont tarthatatlansága teljesen világos és a magyar kormányok csak köteleességüket teljesítik, amikor a magyar blokk 5%-os tőkésítését és kihatását követelik.

2. Ugyancsak az 1867: XV. t.-c. rendelkezik a függő államadósság tárgyában. A törvénynek 5. §-a szerint t. i. az államjegyekből és váltópénzjegyekből álló 312 millió forint függő adósság a két állam közös jóállása alá helyeztetett. Ez az adósság megszűnt a valuta-rendezés alkalmával; az 1894: XXIV. t.-c. beváltatott abból 200 milliót, kibocsátván helyette 40 millió forint értékű egykoronás érmet és 160 millió forint húszkoronást. Az 1899: XXXI. t.-c. pedig kivonatta a forgalomból még a többi 112 millió forintot is, helyette 32 millió forint 5 koronás ezüst és 80 millió forint tízkoronás bankjegy kibocsátását rendelve el. Az egész 312 millióra vonatkozó műveletek aktívái és passzívái 30:70 arányban illették az államokat.

3. A törvénynek fentebb vázolt rendelkezésein felül a kiegyezési tárgyalásoknak az osztrákok részéről illojális, a magyarok részéről pedig felületes és engedékeny kezelése folytán keletkezett még egy közös ügyünk, t. i. a 80 millió forint bankadósság ügye. Ez hátramaradt része a régi osztrák államadósságoknak s további hitelezése fejében 1868-tól kezdve évenként 1—1 millió forint átalányt kellett volna a banknak a 7%-ból esetleg hiányzó osztalékösszeg kiegészítéséhez kapnia. A magyar kormányok azt állították és vitatták az osztrák kormányokkal szemben, hogy ez az adósság az 1867: XV. t.-c.-ben elismert és részben átvállalt adósságok között fel volt véve, a vonatkozó kimutatásban bentfoglaltatik; az osztrák kormányok viszont azt vitatták, hogy ez a tétel 1867-ben függőben hagyatott, a kimutatásban csak tévedésből szerepel és miután az 1868: XV. t.-c. csak a kamat- és törlesztésterhek megosztása iránt intézkedik, az adósságok tőkáját ellenben nem osztja meg: ennél fogva a 80 millió forint bankadósság, amelynek kamatterhe nincs, e t.-c.-ben nem foglalhat helyet.

Meg-megújuló hosszas tárgyalások és ideig-óráig tartó egyezségek után a végső rendezés a mi kárunkkal úgy jött létre, hogy az 1899. XXXII. t.-c. szerint az osztrák kormány 30 millió forintot fizet koronaért, érmeiben, 30 millió forint további tartozás marad a banknál, a többi a bank saját tartalék-alapjából leírta. A magyar állam az osztrákok által fizetett 30 millió forintnak 30%-át= 9 millió forintot 1900. január 1-től kezdve 50 éven át évi 180.000 forinttal kamat nélkül törleszti; a 30 millió forint további tartozás nem törlesztendő, iránta az 1907. végén lejárató bankszabadalom megszűnésekor kell majd intézkedni.

A. c) A külkereskedelmi képviselő tárgyában az 1867. XII. t.-c. 8. §-a akként intézkedik, hogy a külföld irányában fölmerülő összes kereskedelmi, helyesebben közgazdasági ügyeinket a két állam felelős minisztereinek egyetértésével és beleegyezésével a közös külügyminiszter végzi. A nemzetközi szerződéseket szintén mindegyik állam külön-külön cikkelyezi be törvényei közé.

Külkereskedelmi képviselőtünkről általában az a felfogás gyökeresedett meg, hogy az Magyarország érdekeit nagyon felületesen, sőt nem ritkán ellenszenvvel képviseli; különösen a külföldi magyarok ügyeiben való eljárásukért, továbbá Magyarország államjogi különállásának tüntető fitymálásáért illeték a követségeket és a konzulátusokat nem egyszer jogosult szemrehányásokkal. E folytonos panaszok részben való orvoslása céljából 1898. óta a költségvetési törvények arra hatalmazták föl a kereskedelemügyi és a földművelésügyi minisztereket, hogy saját hatáskörükben szaktudósítókat küldhessenek ki külföldre.

A kinevezett szaktudósítók azonban igen korlátozott hatáskörrel és úgyszólván teljesen eredmény nélkül töltik be különben magas állásaikat. Ezidőszent a földművelésügyi minisztériumnak 4, a kereskedelmi minisztériumnak pedig 15 szaktudósítója van. Hogy ezek a nagyfizetésű állások mennyire meddő szinekúra-hivatalok: azt legjobban bizonyítja az, hogy amíg mi 19 örszemet helyeztünk el fényes pozíciókra, addig a praktikus érzékű osztrákoknak egyetlen egy ilyen szaktudósítójuk sincsen.

B. a) A kvóta és a praecipuum, vagyis a közös ügyek költségeihez való hozzájárulás aránya.

Az 1867: XII. t.-c. 18—21. §-ai a kölcsönös alkudozások módzatait és a királyi döntés esetét állapítják meg. Fontos hibái a törvénynek, hogy sem a királyi döntés érvényességének időhatáráról, sem annak ismétlődéséről nem intézkedik; a megfelelő osztrák törvény viszont egy évre teszi a királyi döntés érvényességét, de az ismétlődés lehetőségéről ez sem rendelkezik.

Az 1867: XII. t.-c. 64. §-a szerint úgy az osztrák, mint a magyar vámok jövedelmei a közösügyi költségek fedezésére fordítandók; e rendelkezést azonban az 1867: XIV. t.-c. 3. §-a úgy módosítja, hogy a vámjövödelmekből előbb a közös vámvonalon átvitt, adó alá vetett tárgyak után járó adóvisszatérítések fedezendők és csak az így megmaradó felesleg szolgáljon a közös költségek fedezésére. Ugyanezen törvénycikk 1. §-ában 1877. év végéig terjedő érvényességgel a közösügyi költségeknek a vámjövödelmeken felül megmaradó fedezetlen részét Magyarország és Ausztria terhére a 30: 70 arány szerint osztotta fel. Ezt az arányt azonban már az 1872: IV. t.-c. úgy módosította, hogy a volt katonai határőrvidék polgárosításának arányában fokozatosan a fedezetlen közösügyi költségek 2%-áig emelkedő praecipuum írássék előbb a magyar állam terhére és csak a fentmaradó rész osztassék szét a kvóta arányában. A teljes 2%-os praecipuum az 1873-ik évi költségvetésben fordult elő első ízben, azonban annak mállapítását, illetőleg annak magasságát a magyar bizottság valamennyi kiegészési tárgyalásnál kifogásolta.

A kvóta tehát a praecipuummal együtt 31,4: 68,6 arány szerint osztotta szét Magyarország és Ausztria között a közösügyi költségeknek fedezetlen részét; ezt az arányt így állapították meg, illetőleg tartották fenn az egyes törvények, amint következnek:

1867: XIV. t.-c.....	1877. december 31-ig
1877 : XXVII	1878. március 31-ig
1878 : IV.....	1878. május 31-ig
1878: XIII.....	1878. június 30-ig
1878: XIX.....	1887. december 31-ig
1887: XXIII. ,.....	1897. december 31-ig

Ezidőtől fogva, tehát immár 10 esztendőn keresztül, királyi döntés állapítja meg évről-évre a kvóta magasságát. Még pedig az 1898. és 1899. évekre a régi 31,4:68,6 arányban, azóta pedig a praecipuum mellőzésével 34,4: 65,6 arányban. A kvóta megállapításánál a számítás alapjára nézve sem törvény, sem szokás, sem megegyezés nem jött létre. Előfordult a tárgyalások közben, hogy a számítások alapjául, vagy azok korrektívumai gyanánt használták az adójövedelmek kiigazított tételeit részint a bruttó, részint a nettó értékekkel; azután a népesedési arányt, majd az államok összes bruttó-bevételeit és kiadásait; végre 1899-ben minden számítási alap mellőzésével, pusztán kölcsönös alkudozások útján állapították meg a bizottságok a ma is érvényben lévő 34,4:65,6 arányt. Ez a bizottsági megállapodás nem emelkedett törvényerőre, hanem — mint fentebb említettük — 1900. óta királyi döntés útján szerepel a kvóta kulcsa gyanánt.

B. b) A kereskedelmi és vámszövetség, helyesebben a közgazdasági viszonyokra vonatkozó megjegyzések.

A közgazdasági ügyek közössége még az 1867: XII. t.-c. szerint sem következik a pragmatika szankcióból és a megegyezés meghiúsulása esetére a 68. §. szerint mindkét állam önállóan intézkedhetik ez ügyekben.

Az első vám- és kereskedelmi szövetséget az 1867: XVI. t.-c. állapította meg. Rendelkezései kiterjedtek az ugyanazon egy közös vámhatár által körülzárt közös vámterület meghatározására, az idegen államokkal kötött szerződések közösségére, a vámtarifák, vámtörvények és vámrendtartás egységes voltára, a tengeri és folyami hajózásra, a vasúti ügyekre, a konzulátusi teendőkre, a jövedékekre, némely közvetett adókra, mérték-, súly- és pénzrendszerre, az iparüzés jogára, a találmányi szabadalmakra, az árújegyvédelemre, a posta- és távírdaügyre és végül a szövetség tartamának megállapítására.

A szövetség gazdasági alapja az volt, hogy Magyarország östermeléssel, Ausztria pedig főleg ipari termeléssel foglalkozik és így egymás szükségleteinek ellátására kölcsönösen vállalkozhatnak. Midőn a szövetség létrejött, Magyarország kereskedelmi forgalma oly fejletlen volt, hogy a szövetség gazdasági értékét nem lehetett pontosan megítélni és a szövetségnek barátai is, ellenzői is csak politikai érvekkel küzdöttek.

Ennek az első kereskedelmi és vámszövetségnek 1877. december 31-ig tartott az érvényessége; utána 1877-ben, majd 1878-ban

három ízben és végre 1887-ben utoljára kötött a két állam egymással új, meg új szövetséget. Az 1887. évi XXIV. t.-c. által 1897. december 31-ig megállapított szövetséget a magyar kormány 1896. decemberében felmondotta és miután az új szövetség nem jött létre, az 1898:1. t.-c. önállóan, azaz szerződés nélkül, fönntartotta az addigi állapotokat egyelőre a szerződés megkötésének reményében; majd e remény meghíúsulása után az 1899: XXX. t.-c. fölállította a magyar korona országaira nézve 1900. január 1-étől kezdődő érvényességgel az önálló vámterület jogi állapotát, rendelve, hogy az addig érvényben volt tényleges állapotok 1907. végéig fönntmaradjanak, föltéve, hogy ezeket az állapotokat Ausztria is változatlanul fönnt fogja tartani.

A most folyó alkudozások története a koalíciós kormánynak ama baklövésével kezdődött, amelyet mindjárt kormányra jutása alkalmával követett el. A sok nagyhangú fogadkozás közepette ugyanis kikötötte a koalíciós kormány azt, hogy Ausztriával nem kereskedelmi és vámszövetséget, hanem csak kereskedelmi és vámszerződést fog kötni. E nyelge kijelentés egyszerre megsemmisítette a Bánffy-Badeni és a Széll-Körber-féle tárgyalások vívmányait. A Bánffy-Badeni egyezség körülbelül a régi *status quo* keretei közt mozgott, de általában mégis tetemes haladás volt a korábbi állapotokhoz képest. így pl. elvi kikötése volt az egyezségnek az, hogy az autonóm vámtarifa a mezőgazdaságnak és az iparnak egyarányú védelmet nyújtson. A Széll-Körber-féle éjféli egyezség pedig lényegileg fönntartotta a Bánffy-Badeni-féle egyezség összes vívmányait, sőt a mi javunkra még némi, bár nem nagy, új kedvezéseket biztosított.

A koalíciós kormánynak visszautasító nyilatkozata egyszerre stornirozta az alkudozások kedvező eredményeit, mert az osztrák kormány a legnagyobb sietséggel vonta vissza a Széll-Körber-féle egyezség alapján készült törvényjavaslatot és ma sokkal kedvezőtlenebb körülmények között folyik a harc csekélyebb célokért.

B. c) A jegybank ügye, vagyis az Osztrák-Magyar Bank szabadalma.

Az 1878: XXV. t.-c. alapján keletkezett a régi Osztrák Nemzeti Bankból kétszáztízmillió korona részvénytőkével (150.000 drb. á 1400 K) a ma is fennálló „Osztrák-Magyar Bank”. A most idézett törvény 1887. december 31-ig, az 1887: XXVI. t.-c. 1897. december 31-ig, az 1898:1. t.-c. 1898. december 31-ig és végre a ma is érvényben levő 1899: XXXVII. t.-c. 1910. december 31-ig azzal a kikötéssel (8. §). hosszabbította meg az Osztrák-Magyar Bank szabadalmát, hogy amennyiben Ausztria és Magyarország a vám- és kereskedelmi ügyekben 1907. december 31-ig fennálló közösséget e határidőn túl legalább 1910. december 31-ig meg nem hosszabbítanák: ez esetben az Osztrák-Magyar Bank szabadalma 1907. év december 31-én megszűnik. Az egymással korrespondeálló magyar és osztrák törvények alapján a két állam pénzügyminiszterei 1899-ben egyezségeket kötöttek az Osztrák-Magyar Bankkal az 1900—1902-ig évenként legalább 10—10, tehát összesen 30—30 új bankfióknak a felállítására, a bank ingatlanainak és ezek szerelvényeinek mérlegszerű becslésére, a szabadalom meg-

szűnésének kártalanítására és végre a bank alapszabályainak szükséges módosítására vonatkozólag.

Bennünket általában is, de meg a szőnyegen forgó kiegyezési tárgyalások alkalmából is a következő megállapodások érdekelnek különösbbe.

A bank a pénzforgalom szabályozásáról, a fizetések kiegyenlítésének megkönnyítéséről, a kereskedelmi, a nagy- és kisipari és a mezőgazdasági hitelszükségletek kielégítéséről, valamint a felveendő készfizetés föntartásáról mind a két államban egyaránt tartozik gondoskodni (1. cikk). Az ausztriai és magyar bankpiacokon az összes üzletágak tekintetében azonos szabályok és mindenkor egységes kamatlábak érvényesek. (25. cikk.)

A legaktuálisabbak azonban a 107. cikknek a szabadalom lejártára és a bank feloszlására vonatkozó rendelkezései. Ezek szerint I. a két államnak jogában áll, hogy a szabadalom lejáratával (1910., illetőleg 1907. végén) vagy ezt megelőzőleg a bank feloszlása esetében a szabadalom tárgyát képező egész banküzletet — a jelzáloghitelüzlet elkülönítése és meghagyása mellett — mérlegszerű értékben átvehesse. II. Ez esetben a részvénytársaság megmaradó jelzáloghitelüzletének folytatása végett további fennállását is elhatározhatja. III. Ha pedig a szabadalom lejáratával a két állam a banküzlet átvételére való jogát nem gyakorolná, ez esetben a bank Budapest, vagy Bécs székhellyel és az összes fióküzletekkel tovább folytathatja — a jegy kibocsátáson kívül — összes eddigi üzletágit.

Igy áll ma a közös jegybank ügye s csak azt kell még hozzátennünk a fentebbiekhez, hogy a most folyó kiegyezési tárgyalások során az osztrák kormány helyesen és szükségképen fölvetette a jegybank kérdését is, sőt állítólag a magyar kormány ellenzése dacára is szilárdan ragaszkodik ahhoz a felfogásához, hogy a jegybank ügye beletartozik a kiegyezési kérdések komplexumába. Hogy különben a magyar kormány miért akarja a jegybankot külön választani a kiegyezési többi kérdéseitől és hogy egyáltalában mit akar a jegybank dolgában: eziránt a kormány eddigelé nem nyilatkozott, az állítólag benfentes szatellesek szerint azonban a külön magyar jegybank fölállítására volna a magyar kormánynak a programja.

Az eddigi kiegyezések bírálata.

A fentebbiekben megismertettük az Ausztria és Magyarország között fenforgó közös ügyeket, valamint azokat a kiegyezéseket, amelyeket 1867. óta a közös ügyekre vonatkozólag a két állam mindenkori kormányai létesítettek. Ismertetésünk korán sem kimerítő teljességű és csupán arra tart számot, hogy az alábbi sorokban tárgyalandó oknyomozó kritikának megértéséhez és ellenőrzéséhez megadja a pragmatikus anyagot.

a) Első sorban végezzünk röviden a legkevésbé fontos közjogi vonatkozásokkal. Kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy téves az 1867: XII. t.-c.-nek az a kifejezése, mintha a közös ügyek egyenesen és szükségképen a pragmatika szankcióból származnának, mert igenis,

az uralkodó személyének közössége, továbbá Magyarországnak és Ausztriának teljes közjogi különállása mellett, vagyis a pragmatika szankció teljes épségben tartásával, föl lehetne állítani az államjogi kapcsolatnak többféle más formáját is, amelyekben semmiféle közös ügyeknek nem kellene szükségképen szerepelniök. Ez az alkotmány-jogilag és történelmileg egyaránt igazolható felfogás nyújtotta a múltban és nyújtja a jelenben is a mindenkori 48-as és függetlenségi pártoknak sarkalatos programpontját, amely szerint a pragmatika szankcióból csakis az uralkodó személyének azonossága következik; ez a *personal-unio* elve.

A közös ügyeket tehát az 1867: XII. t.-c. alkotásainak kell tekintenünk, amelyek Ausztriával egyetértően másképen is szabályozhatók, avagy egészen meg is szüntethetők. Ezt az elméletet vitatták immár 40 esztendőn túl a mindenkori függetlenségi pártok; ennek az elvnek türelmetlen és kérkedő hangoztatásával kapta mandátumát a mai országgyűlésnek függetlenségi többsége, amelynek tehát nemcsak politikai, hanem erkölcsi kötelessége volna az, hogy mint uralkodó többségi párt ám valósítsa meg, vagy legalább készítse elő programjának e sarkalatos alapelvét; hiszen e nagy elvre a többségi pártnak minden tagja a lelkesedés tüzevel tette le milliók kezébe a hűségesküjét . . . Baj ugyan, hogy ezt az esküvést elfeledték és megszegették immár a tüzes esküvők: de hiszen majd megesküsznek ők újra . . . csakhogy a nép vájjon hiszen-e majd nekik? és ha a tokány, meg a pálinka, némi fuvardíjak és sok-sok hazafi-szólam kíséretében megint el fogja majd szédíteni az új választásoknál a tömegeket: ugyan micsoda erkölcsi súlya lesz az újraesküvőknek és ugyan micsoda politikai súlya lesz ennek a függetlenségi pártoknak?

Fájdalommal kell látnunk, hogy amikor ez a párt egy emberöltőnél hosszabb küzködés után, nagy és pusztító politikai válság árán, szerencsés konjunkturák közepette abszolút többségét kapta meg az országgyűlésnek; amikor érett gyümölcsként hullana ölébe mindaz, amiért érdemes volt küzdenie: akkor ravasz köntörfalazással mond le mindarról, amiért évtizedeken át küzdött és izgatott, ellenben nyöszörögve törekszik és sóhajtozik olyan semmiségek után, amelyek programjában soha nem voltak s amelyeket tőle senki nem kívánt. Közben pedig nemcsak eltűri, hanem buzgón támogatja azokat a reakciós törekvéseket, amelyek a politikai és gazdasági függetlenségnek akadályait építik és amelyek ellen évtizedeken át küzdött. És hogyan küzdött!

Emlékezzünk csak vissza a bihari pontok történetére. Amikor Tisza Kálmán a politikai célszerűség, sőt szükségesség érvelésével nyíltan szegre akasztotta a függetlenségi párt programját: mily ádáz politikai, társadalmi, sőt személyes harcot viselt ellene, később az egész szabadelvű párt ellen a szélső bal. És most íme! ugyanazzal a politikai szükségességgel védik a mai kurucok az elvek szögére akasztását. . . . Hej! pedig be nagy különbség van a két helyzet között. Tisza Kálmán idejében kisebbségben volt, ma ellenben abszolút többségben van a párt azután meg Tisza Kálmán nyíltan megmondta, hogy meddőnek tartván a függetlenségi programot, hatvanhetes alapon áll: ma ellen-

ben függetlenséginek adja ki magát az a párt, amelynek miniszterei csinálják, tagjai pedig megszavazzák a hatvanhetes politikának, a reakciós kormányzatnak és a kulturális korrupciónak hajmeresztő tényeit. Közjogi szempontból tehát úgy foglalhatjuk össze fentebb igazolt véleményeinket, hogy:

1. a kiegyezésekben összefoglalt ügyeknek közössége nem szükségképeni következménye a pragmatika szankciónak;

2. a mindenkori függetlenségi pártok ezt állandóan programmszerűen hirdették és szakadatlanul ragaszkodtak a perszonális unió elvéhez.

3. az országgyűlésen ma többségben levő függetlenségi párt ugyancsak programmszerűen vallja a perszonális unió elvét és a közös ügyek szükségtelenségét, tetteiben azonban e programnak épen az ellenkezőjét realizálja.

A kiegyezéseket ily módon a politikai és gazdasági célszerűség problémáival igazolván, reátérhetünk az eddigi kiegyezések közgazdasági bírálatára.

b) Általános ítélet gyanánt állítjuk első sorban azt, hogy az eddigi összes kiegyezések tetemesen nagyobb kedvezéssel voltak Ausztria iránt, mint Magyarország iránt.

Már magát a kvóta kulcsát is igazságtalannak tartjuk s állítjuk, hogy ám lett légyen a számítás alapja akár a népesség száma, akár az adójövedelmek redukált tétele, akár az állami összes bevételek átlaga: ezeket mi reánk és az osztrákokra nem lehet arányosan alkalmazni, mert a magyar polgárok átlaga vagyonna is, jövedelemre is szegényebb és adókkal, közterhekkkel aránylag jobban meg van terhelve, mint az osztrák polgárok átlaga. Magyarországnak évi 1000 millió korona bruttó állami bevétele sokkal jobban terheli a magyar polgárokat, mint az osztrákokat az ő 1400 milliós átlaguk; ha tehát a közös ügyeket ezek szerint kvótázzuk, mi magyarok súlyosabb terhet vállalunk. És így van ez minden más kulcs alkalmazásánál is.

De még a legigazságosabban számított kvóta-kulcs mellett is mi maradunk a vesztesek, mert hiszen mindazon intézmények, amelyekre a közös költségeket fizetjük, tulajdonképen csak névleg közösek, voltaképen sokkal inkább osztrákok. Gondoljunk csak a közös minisztériumokra és az alájuk rendelt összes hivatalokra és intézményekre; mindezek elhelyezésüket tekintve egészen, személyzetükre nézve pedig majdnem teljesen osztrákok. Gondoljunk továbbá a közös hadseregre és ám mondja meg bárki, hogy ennek sok hivatala, tömérdek alkalmazottja és egész életműködése vajjon a kvóta arányában magyar-e? Kolozsvárott, Debrecenben, Szegeden, Szabadkán, Kaposvárott, Kecskeméten s akármelyik magyar városban egész csomó német hírlap és folyóirat jár a katonák kedvéért; ugyan Linzbe vagy Klagenfurtba járnak-e magyar lapok? Azután nézzünk be színházainkba, társas köreinkbe, tudományos egyesületeinkbe, könyvkereskedőink boltjaiba stb.... és valljuk be, hogy bizony a közös hadseregnek még a Magyarországon fekvő része is merőben idegen mitőlünk.

És amikor ez így van, akkor a függetlenségi többséggel uralkodó kormány kiegyezési tárgyalásairól ellenőrizhetetlen hírek kerül-

nek forgalomba, hogy Magyarországnak újból vagy direkt, vagy indirekt kvótaemelésre kell elkészülnie. Legállandóbban ismétlődik az az értesülés, hogy az osztrák kormány nem a kvóta arányszámát akarja fel-emeltetni, hanem azt kívánja, hogy a vámjövodelmek különíttessenek el. Minthogy t. i. Ausztria a maga nagykiterjedésű határain és igen jelentékeny közvetítő kereskedelme révén mindig több vámjövodelmet kap, mint Magyarország: ezért kellene a vámjövodelmeket elkülöníteni Ausztria érdekében. A mai helyzet körülbelül úgy áll, hogy az összes vámjövodelmeknek 120 millió koronát mindig meghaladó évi összegéből a magyar vámhivatalok körülbelül 17%-ot szednek be, a többi 83% ellenben az osztrák határokon folyik be. A közös ügyeknek átlagos 400 millió korona körül ingadozó évi összegéből tehát a mai kvóta és vámszámlálás mellett kereken 96 millió esik Magyarország terhére, míg a vámjövodelmeknek tervezett szétválasztása esetében s a mai kvóta-kulcs mellett ez 130 millió körül járna. Látni való ebből, mennyire érdemes volna a kvótaemelés e rejtett módja iránt politikusainknak érdeklődni.

Pedig ez a kvótaemelés, akár nyíltan, akár leplezve következze is el, Magyarországra nézve azért nagyon súlyos dolog, mert a delegációknak eddigi működése szerint s a közös ügyek intézése körül meggyökeresedett ausztriai és magyarországi tradíciók mellett a magyar törvényhozás a közös ügyek intézésére csakis a kvóta-kulcs megállapítása alkalmával gyakorolhat valamelyes ingerenciát. A delegációk t. i. még a Dárius kincsét is engedelmesen megszavazták a közös ügyekre és jóváhagynák a költségvetéstől derékszögben eltérő zárszámadásokat is. Avagy elképzelhető-e az, hogy a delegációk megbuktassanak egy közös minisztert? . . . Hát vajjon magyar kormányválságot előidézhetne-e valamely abnormis közösügyes költségvetés? ... Bizonyára mind a két esetet kizártnak kell tekintenünk és bele kell törődnünk abba, hogy a delegációk nem képesek sem a parlamenti ellenőrzés elvét, sem a miniszteri felelősség kötelmét érvényesíteni.

A kvóta igazságtalanságánál még nagyobb káraink származtak azonban a vámszövetségek helytelenségeiből. Ezekről szólván, mindezek előtt azt a meggyőződésünket kell kifejeznünk, hogy ha a Teleki-téren két gentleman oly módon egyezkednék egymással, mint ahogyan az osztrák és a magyar kormányok a vámszövetségeket kötötték, hát a Teleki-térnek üzleti erkölcsök dolgában eléggé türelmesnek mondható közönsége bizonyosan kigolyózná a fórumról az így alkuvó üzletfeleket. Magyarország körülbelül 1882-ig a szaktudásnak majdnem teljes hiányában azt a paraszt-furfangot követte a tárgyalások közben, hogy mindig többet kért és kevesebbet ígért, mint ahogyan ezt Ausztria kívánta. Ausztria ellenben 67 óta mindvégig, Magyarország pedig a 80-as évek óta a kölcsönös becsapás nemes szándékaival alkudozott. Sértő szándék nélkül legyen mondva, Ausztria kivítva e téren fényes fölényét.

Első kiegyezéseink egyenesen meghamisították a vámszövetség gazdasági alap gondolatát, amennyiben a két állam nemzeti termelésének egyforma védelmét Magyarország kárára mellőzvé, pusztán az osztrák ipar vámvédelmét biztosították. Mezőgazdasági vámjaink eleinte

egyáltalában nem voltak, az első agrárvámokat az 1882: XVI. t.-c. állította fel, majd az 1887: XXV. t.-c. feljebb emelte azok tételeit. Viszont az osztrák ipart védő vámtételek már az első kiegyezésben is nagy gonddal voltak megállapítva, az 1882. és 1887. tarifák pedig oly tetemesen emelték az egyes tételeket, hogy az osztrák iparnak teljes védelmet nyújtottak minden idegen verseny ellenében. E meg-egyezések a magyar őstermelésnek, iparnak és fogyasztásnak tömérdek veszteséget okoztak s a közös vámterület áruforgalmát akképen alakították, hogy amíg az osztrák ipar idegen verseny nélkül bírta az egész vámterületi piacot: addig a magyar őstermelés nemcsak hogy reászorult a külföldi fogyasztó piacokra, hanem még a közös vámterületen is küzdenie kellett más őstermelő államok verenyével. A gyarmati kizsákmányolásnak ez a gyilkos állapota az új autonóm vámtarifa életbelépése, tehát 1906. március 1. óta módosult annyiban, hogy ettől fogva nem a magyar őstermelésre, hanem a közös vámterület egész fogyasztására súlyosodnak az ipari és mezőgazdasági termelés érdekeit immár közel egyforma brutalitással védő vámtételek.

Lássuk azonban, mi hatása volt e vámpolitikának az osztrák iparra. Első sorban — amint már fentebb említettük — teljesen biztosította számára a vámterületi fogyasztást, amelynek jövedelmező ellátása mellett évek során át az egyes vállalatok nagy beruházásokat tehettek, ezek tőkéit amortizálhatták, sőt az 1882-iki vámemelés óta a közös vámterület akkora nyereséget nyújt az osztrák iparnak, hogy az üzem kiterjesztésével nemcsak a fejlődés kezdetén álló magyar ipart fojtogatja, hanem immár exportra is képes azokban az iparágakban, amelyeket csupán védeni kellett volna a vámtarifával. Égbekiáltó elitélés a közös vámterületre nézve az, hogy annak felállítása alkalmával (1851-ben) egy csomó magyar iparvállalat ment tönkre, az újabb vámemelések folytán pedig az osztrák ipar kivitele nagyon föllandult. Micsoda helyzet az, amikor mi magas behozatali vámokkal védjük az osztrák ipart, hogy külföldön versenyezessen azokkal az államokkal, amelyek ellen itthon védelmünket keresi és élvezi. Röviden szólva, mi drágábban fizetjük az osztrák szövőipari, vegyészeti stb. árukat azért, hogy ugyanezeket az árukat Ausztria olcsóbban exportálhassa a vámkülföldre.

Ezek a közvetlenül is igen nagy, következményeikben pedig épen beláthatatlan közgazdasági károsodásaink azonban nem merítik ki a kiegyezések által Ausztriának nyújtott igazságtalan előnyöket, mert ezeken kívül még tetemes pénzügyi veszteségeket is szenvedtünk a fogyasztási adók körül űzött csalafintaságok folytán. Az 1867: XII. t.-c. 63. §-a szerint t. i. az adók nemeire, egyforma arányára és azok kezelésére nézve a jövedelemcsonkítások kölcsönös mellőzésével egyöntetű szabályokat kellett alkalmazni. Mind a két állam kormányai azonban állandóan arra törekedtek, hogy e fogyasztási adók ne az igazságos, avagy méltányos mértéknek, hanem lehetőleg a másik fél mennél nagyobb megrövidítésének megfelelően állapíttassanak meg és kezeltessenek. E nemes versenyben — fájdalom — egy eset kivételével mindig mi magyarok maradtunk hátul, csupán Baross Gábornak és Wekerle Sándornak sikerült 1894-ben a szeszfogyasztási adó átuta-

lásáról szóló egyezségről az osztrákokat lefőzni. Lássuk e fogyasztási adókat egyenként.

A szeszadó körül folyt harc az adókules megválasztásán fordult meg. 1878-ig az átalányozás alá esett szeszfőzők adóját a cefréző edények köbtartalma és 48, illetőleg 36 órai erjesztés számba vételével állapították meg. A nagy üzemű ipari szeszgyárak a technikai berendezések tökéletesítésével és a gyártási szakértelemmel elérték azt, hogy tényleges termelésünk 100%-kal meghaladta az adó alá vont szeszmenyisget. A mezőgazdasági kis üzemű, tökéletlen felszerelésű és *more patrio* kezelt apró szeszfőzők természetesen megszenvedték a versenyben a nagy gyárak adózási előnyét. Abban az időben Magyarországon alig volt mezőgazdasági szesztermelés, ellenben nagy szeszgyáraink virágzottak; Ausztriában viszont a mezőgazdasági kis szeszfőzők szolgáltatják a szesztermelés zömét. Nosza megindult tehát a törvénymódosítás munkája és előbb 1878-ban, majd 1884-ben és 1888-ban s végre 1899-ben módosítottuk a szeszadó törvényünket és most nagyipari szeszgyáraink a tényleg termelt mennyiség után adóznak, az Ausztriában túlnyomó mezőgazdasági szeszfőzők pedig az adóátalányozás kedvezményén kívül még prémiumot is élveznek. E hozzáértés nélkül keresztülvitt törvénymódosításnak az lett a következménye, hogy szesziparunk, amely a 80-as évek elején évi másfél millió hektolitert termelt, 1884-től kezdve visszafejlődik és nemcsak hogy fél millió hektoliterrel megapadt az évi termelésünk mennyisége, hanem még az is bekövetkezett, hogy amíg 1884 előtt magyar szeszt fogyasztott Ausztria, addig 1884 óta már osztrák szesz jön be Magyarországra.

A szeszháborút tehát elvesztettük a közzgazdasági téren: de — mint már említettük — némi rekompenzációját megnyertük az állami pénzügyek terén Baross-Wekerle 1894: XV. törvénycikke útján, amely a megfelelő osztrák törvénnyel egyszerre elrendeli, hogy a Magyarországon fogyasztott osztrák szesz után Ausztriában beszedett szeszadó a magyar kincstárnak átutalandó és megfordítva.

A cukoradó egészen 1889-ig nyersanyagadó volt, amelyet eleinte a feldolgozott répamennyiség, majd a répalé előállítására szolgáló edények sajtoló felülete és végre az áztatok létermelő képessége szerint vettek ki a termelőkre. Miután azonban a magyar répa rostosabb és cukorban szegényebb, mint a csehországi: ennélfogva a magyar répa lassabban lúgzódik és kevesebb cukortartalmú oldatot ad. Világos tehát, hogy úgy a répa után, mint az edények után kivetett adó nagy mértékben kedvezett az osztrák cukoriparnak. Így tartott ez a kedvezményes állapot több mint 30 esztendeig, mely idő alatt Ausztriában sok cukorgyár keletkezett; a sok jó esztendő idejében nyereségeikből gondosan leírták a beruházási tőkét és most jóval olcsóbban termelnek, mint mi, úgy hogy, ámbár nekünk fél millió métermázsa körül ingadozó kiviteli átlagunk van, Ausztria mégis több mint 200.000 métermázsa cukrot hoz be Magyarországra évenként. Igaz ugyan, hogy az 1888: XXIII. t.-c. ez igazságtalan adó helyébe a szabatos terményadót alkalmazta, azonban ugyanaz a törvény állapította meg a kiviteli prémiumok kártékony rendszerét is, amivel azután

nemcsak az egészségtelen túltermelést fokozta a répatermelő nagybirtokosok érdekében, hanem Magyarországot újabb károsodással sújtotta, sőt az 1899: XVIII. t.-c. útján még egyszer megsarcolta. A kiviteli jutalmak fedezéséhez t. i. 1898-ig mind a két állam saját termelése arányában járult hozzá; attól fogva azonban a tényleges kivitel arányában fedezzük a prémiumokat. — Vajjon miért e változás?... Azért, mert 1898-ig a magyar cukortermelésnek csak kisebb része ment külföldre, tehát Ausztriára nézve előnyösebb volt az egész termelés arányában fedezni a prémiumot; 1898-ban azonban már az összes termelésnek csak $\frac{1}{5}$ -részét állítjuk elő, a kivitelben ellenben $\frac{1}{2}$ -rész a magyar cukor: tehát az osztrák érdekek szerint a kivitel arányában fedezzük a prémiumot. Közben pedig 1898-ig az osztrák gyáraktól vásárolt cukor árában kereken 100 millió korona fogyasztási adót, adóvisszatérítés fejében pedig 36 millió korona többletet fizettünk Ausztriának.

Mindezeket a bajokon segíthetnénk vagy a külön vámterülettel, vagy surtaxe alkalmazásával, vagy végre a kontingentálással. Csakhogy ezek törvénybeiktatásához az osztrák hozzájáruláson kívül még a magyar függetlenségi párt beleegyezése is szükséges volna.

Még ezekkel azonban nincs vége a kárba menő milliiónak: a söradó is a mi rovásunkra megy, de mivel meg sem közelíti a szesz-es cukoradók méreteit, mellőzzük a mérlegelését s inkább arra az egyetlen fogyasztási adóra, amelynek hibás vám- illetve adótétele Magyarországot sok éven át igen nagy, sokszor évi 3—5 millió koronára menő illetékelen haszonhoz juttatta. Ez a meg nem érdemelt vakszerencse az ásványolajadó révén ért bennünket. Az 1882: XVIII. t.-c. a sűrűsége szerint osztályozta a nyers és finomított olajokat; a nehéz olajokat kisebb, a könnyűeket nagyobb adó- és vámtétel terhelte. Az ausztriai petróleumforrások termékei fizették a nagyobb tételeket, a magyar finomítók által behozott amerikai és orosz ásványolajokat pedig megfelelő denaturálás útján nagyobb fajsúlyúakká alakították át és így adókedvezményt hamiskodtak ki az osztrák ipar és osztrák kincstár rovására. Bánffy idejében a nyersolaj vámja fölemeltetvén, megszünt ez a mi egyetlenegy igazságtalan bonifikációnk.

Az adatoknak íme! e hosszú és még mindig nem kimerítő sorozatával igazoljuk azt a tételünket, hogy ami addigi összes kiegyezéseink igazságtalanok voltak Magyarországgal szemben.

c) További szembeszökő veres fonala összes eddigi kiegyezéseinknek az a tény, hogy bennük a közös vámterületnek agrárérdekei fokozatosan jobb és jobb elbánásban részesültek. Az első vámszerződésekben egyáltalában nem voltak mezőgazdasági vámok, de már a második (1877.) kiegyezésben az autonóm tarifa az állatbehozatalra mérsékelt vámokat állapított meg, a harmadik (1887.) kiegyezés pedig főleg az osztrák agráriusok nagy befolyása révén az egész vonalon védelmet biztosított a mezőgazdasági termelés számára, az új autonóm vámtarifa végre valóságos típusa a kapitalista nagyipar- és agrár-osztályuralom által diktált brutális vámvédelemnek. Az 1906. március 1. óta életbelépett autonóm vámtarifában a legnagyobb vámemelések a mezőgazdasági árucsoportoknál fordulnak elő s céljuk már

nemcsak a vámterületi piacnak megtartása, hanem a nyerstermények áremelése. Legnagyobb agrár-vámtételek a búza, rozs, árpa, zab, tengeri, gyümölcs, főzelék, vágó és igás állatok, állati termények, zsírok, olajok, bor és déli gyümölcsök behozatalát sújtják. Mindezek a vámtételek már súlyosan éreztetik is árfelhajtó hatásukat és el kell készülnünk arra, hogy ez még fokozódni fog. Kukorica, zab, rozs és hüvelyesek, továbbá az állatok forgalma már most is állandóan behozatali többlettel záródik: ezek vámja tehát állandóan áremelkedést fog okozni; a búza vámja ellenben csak időnként, a passzív forgalom éveiben idézi azt elő.

Az ipari váموkat tekintve sem áll jobban a helyzet. A már amúgy is magas vámtételeket tetemesebben emelte az új tarifa a szövött és kötött árúk nagy részénél, a papirosnál, a kaucsuk- és gummi-árúknál, a bőrárúknál, a faipar készítményeinél, a vasipar árúinál és még számos más kisebb forgalmi iparágak termékeinél. A vámemelés célja itt sem csupán a piac megtartása volt, hanem igen sok esetben az áremelés biztosítása, amit legjobban igazol az, hogy még a kivitelre dolgozó és évek óta állandóan aktív forgalmú iparcikkek vámtételeit is emelték, hogy ha másként nem lehet, szükség esetén kartellek útján emelhessék az illető cikkek belföldi árait.

Nagyon jellemző az új tarifára az, hogy akárhányszor szükség-telen, sőt céltalan, néha meg igazán kicsinyes és korlátolt intézkedéseket parancsol. Az osztályuralom diktálja: *sic volo sic jubeo!* Például a kikészítési forgalmat minden cikk számára megengedi, csak a mezőgazdasági terményekre nem: jóllehet nemcsak a piacot nem veszélyezteti, hanem még az áremelést sem befolyásolja. Az igaz, hogy némi kis iparfejlődést támaszthatna. *Quod Deus avertat!* Itt van például a nyers bőr magas vámja; ugyebár a bőr árának csökkenése a mezőgazdasági üzemeket alig érintené s viszont a bőriparoknak nagy szükségük volna az olcsóbb nyersanyagra. Avagy itt van a déli gyümölcsök magas vámja; ugyan mit védelmezünk ezzel? a magunk gyümölcsstermését a déligyümölcs-forgalom nem érintheti! Avagy a kávé, tea, kakaó, petróleum stb. vámjával a nemzeti termelés melyik ágát védelmezzük? Nem éreketlen különben az a jelenség sem, hogy a gépeket használó gyárosok és nagyiparosok a gépgyártás érdekein keresztülgázolva a gépbehozatal megkönnyítése céljából a gépek és az elektrotechnikai cikkek vámjait részint nem emeltették, részint még le is szállították.

Íme, így néz ki egy-egy osztályuralomnak a vámpolitikája.

d) A megelőző tételnek más fogalmazása, amelyet csak a nagyon is szükséges exponálás kedvéért kell megfogalmaznunk, úgy szól, hogy az eddigi kiegyezéseknél általában, de a legutóbbi kiegyezés vámtarifájában különösen mellőztettek, sőt elnyomattak a munkásosztályok érdekei. Fentebbi sorainkban gondosan kimutattuk, hogy épen az új vámtarifa a nemzeti termelés védelmének hamis jelszava alatt nemcsak a versenynélküli piac megtartását, hanem a fogyasztás mesterséges megdrágítását is biztosítja a kapitalista nagyipar és az agrár nagybirtok számára. Az egész vámvita alatt mindenki csak a gabonavámoknak, az állatvámoknak emelését hangoztatta: a fogyasztás

érdekében ellenben senki sem emelte fel szavát, pedig ez az új autonóm vámtarifa a régi 1887-iki tarifával szemben a nagy fogyasztási cikkek vámtételeit átlagosan körülbelül 30%-kal emeli.

Röviden szólva, megcsináltuk az új vámtarifával azt, hogy az állam a kapitalista nagyipar és a feudális nagybirtok javára megsarcolja a dolgozó milliók mindennapi életét. Amikor az a szegény napszámosember 5 fillérért sajtolt töpörtyűt vesz vacsorára fekete kenyere mellé, olyankor valamelyik nagy latifundium urát támogatja veritékes keresményéből . . . Ez ám, urak, a nyomor megvámolása. Mert két dologgal legyünk tisztában; egyfelől, hogy az agrárvámok nem a mezőgazdasági népesség összességének, hanem csak a nagybirtokosoknak használnak. A kisbirtokosokra közömbös, vagy csak kevéssé fontos az árak alakulása, mert hiszen ezek termésüknek tetemesen nagyobb részét maguk fogyasztják el. A mezőgazdasági munkásokra nézve pedig egyenesen károsak az agrárvámok, mert az élelmiszereket drágítják, a föld árát és bérét fokozzák. Másfelől pedig azzal is tisztában kell lennünk, hogy a magyar mezőgazdaságnak egyáltalában nincs joga a fogyasztó osztályok zsebéből kívánni a maga támogatását, mert, mint Rác Gyula kimutatta, a magyar mezőgazdaság saját termelésének fokozása útján úgy a maga jövedelmét, mint a nemzeti termelést még tetemesen növelheti. íme Rác Gyula számításai: *)

	Németországban	Magyarországban	A német termelés hektáronként több a magyarnál	
	1 hektárra esett az 1901—1905. évek átlagai szerint		q-val	%-kal
Búza	19,0 q.	10,49 q.	8,51	81,2
Rozs	15,7 „	9,82 „	5,88	60,0
Árpa	18,5 „	12,06 „	6,44	54,0
Zab	17,1 „	10,79 „	6,31	59,5
Burgonya	134,1 „	74,99 „	69,11	93,2
Cukorrépa	288,0 „	204,19 „	83,81	41,1
Réti széna	41,2 „	28,17 „	13,03	49,0

Talán csak nem túlzott kívánság az, ha agrár polgártársainktól azt várjuk, hogy előbb tessék ezen a tejjel-mézzel folyó Kánaán-földön legalább is úgy dolgozni és olyan szaktudással gazdálkodni, mint a németek dolgoznak a maguk sovány földjén és rossz éghajlatuk alatt: azután majd meglátják, hogy nem kell a nemzeti termelés örve alatt a tudatlan és henye kisebbség kitarása kedvéért állami sarcot szedni a dolgozó millióktól.

Az új tarifa brutális vámemelésében különben jó csomó keserű humor van elrejtve! Hogyha t. i. jól megszolgált nagy népszerűtlenségnek örvendő kormányunk meg fogja csinálni a vámjövödelmek elkülö-

*) Lásd az adatokat: *Statist. Jahrbuch für das Deutsche Reich*. Berlin, 1906. 29. és 59. 11. *Magyar Statiszt. évkönyv*. Budapest, 1906. 100. 1.

nitését — pedig meg fogja csinálni — akkor ezek a fölemelt vámok tetemesen nagy részben az osztrák kincstárba fognak folyni s mi újra elrebegetjük majd, hogy huncut a német !

Nagyon érdekes és fontos vizsgálatot végzett Szende Pál a *Huszedik Század* 1906. ápr.-jún. füzetében *Önálló vámterület és osztályharc* c. cikkével abban az irányban, hogy miért kellett Magyarországon az agrár nagybirtoknak és Ausztriában a kapitalista nagyiparnak szükségképen egy ilyen monstruózus közös vámterületet létrehoznia? Egyszerűen hivatkozunk itt az értékes dolgozatra, mint amely a fentebbi leíró tárgyalásokat nemcsak kiegészíti, hanem oknyomozó fejtegetéseivel még meg is erősíti.

A kiegyezés programja.

A magyar és az osztrák politikai helyzet erőviszonyai föltétlenül biztosítják a közös vámterületet magas ipari és mezőgazdasági váموkkal, továbbá a fölemelt kvótát és végül a közös jegybank szabadalmának meghosszabbítását. Ezt kívánják az osztrák nagyiparosoknak és munkásoknak, meg a magyar agrár nagybirtokosoknak érdekei; támogatja pedig ezeket éppen e törekvésekben az uralkodóház. Ellenben a külön vámterület mellett csak a magyar polgárság és az ipari munkások tömegei állanak. A politikai hatalom gyakorlása azonban kizárólag azoknak az osztályoknak a kezében lévén, amelyek a mai állapotok mennél állandóbb konzerválására törekvesznek: nem nagy jóstehetség kell annak előrelátásához, hogy a közel jövőnek reform-művei nem fognak bennünket csodálkozásra ragadni.

Pedig bizony nekünk legelső sorban és mennél gyorsabban az önálló vámterületre volna égető szükségünk. Úgy kellene ezt 1908. jan. 1-ére felállítanunk, hogy az összes részletkérdések pontosan és teljesen rendeztessenek. Erre nekünk éppen most sürgősen kellene vállalkoznunk, mert Magyarországon csakis most és egyedül így lehet a gazdasági fejlődés útján a kapitalista nagyipar és az intenzív üzemű őstermelés felé közeledni. A mezőgazdasági népességnek már erőteljesen megindult züllését össze kell hoznunk az iparnak és a mezőgazdaságnak fejlődési fázisával, mert ellenkező esetben elviszi tőlünk a kivándorlás az intenzív kultúra nélkülözhetlen elemét, a munkások tömegeit.

Nem lehet ugyan egy ilyen kis ismertető cikk keretében a gazdasági és politikai kérdéseknek a kiegyezéssel összefüggő teljes komplexumát kimerítően végigtárgyalni, azért csak általánosságban óhajtunk arra rámutatni, hogy a gazdasági különválás körül folyó viták összes számításai kivétel nélkül hibáznak abban, hogy az önálló vámterület állapotát körülbelül az osztrák vámháború esetét föltételezve kombinálják és ráadásul a mezőgazdasági és ipari viszonyoknak változatlanságát tételezik fel továbbra is.

Ezzel szemben nyomatékosan ki kell emelnünk azt, hogy Ausztria iparára nézve, az évtizedes árúforgalom állandó tanúsága szerint, a

magyar piac megtartása még fontosabb érdek, mint a magyar mezőgazdaságra nézve az osztrák piac biztosítása, mert ámbár osztrák behozatalunk és kivitelünk körülbelül közel áll egymáshoz, de Ausztria ipari fogyasztását korán sem tudja oly mértékben fokozni, mint mi mezőgazdasági fogyasztásunkat. Mindenképen van tehát okunk azt föltételezni, hogy igenis, tudnánk Ausztriával olyan tarifaszerződést kötni, amely mérsékelt ipari vámokkal védelmezni a magyar ipart. Nem kell tovább fejtegetnünk azt, hogy a magyar ipar gyors és nagyarányú föllandulása s vele a kivándorlás megszűnése, sőt a visszavándorlás megindulása nyomon követné egy ilyen vámtarifának föllállítását.

Igen fontos kérdés azonban ezzel szemben az, hogy miképen alakulna a helyzet a mezőgazdasági termelésre nézve? Kétségtelenül mezőgazdasági vámokat alkalmazna velünk szemben Ausztria, minek első következménye árdepresszió, majd üzemfokozás és a termésátlagok emelkedése lenne. Közben minden bizonnyal bekövetkeznék a föld értékének csökkenése, ami tulajdonképen közgazdasági szempontból igen helyes nivellálódás lesz, mert a föld értékének az a rohamos emelkedése, amelynek az utóbbi 15—20 éven át tanúi voltunk, bizony nem egészséges gazdasági jelenség. A Magyar Földhitelintézet adatai szerint a föld értékének országos átlaga 1867 óta legalább is megkétszereződött.

Igaz ugyan az is, hogy a föld értékcsökkenése esetében külföldön elhelyezett állampapírjainknak és zálogleveleinknek körülbelül 3 milliárdra menő összegéből egy rész vissza fog hozzánk áramlani és ennek fölvételére eleve el kell készülnünk még esetleg állami támogatással is !

Ha azután a közbenső vámvonal felállításakor átmenetileg a kis- és középbirtok javára protekcionizmust gyakorolunk, a nagybirtokra pedig a magas régiókban erősen progresszív földadókulcsot alkalmazunk: ezek együttvéve a nagybirtok oszlására és az üzemek rohamos tökéletesedésére vezetnek. Ily módon a kapitalisztikus nagyipar kifejlődésével egyidejűleg indusztriálódnék az őstermelés, a munkabérek és az árak nivellálódnának és fokozatosan egymásután elkövetkeznének a népkultúrának mindazok az értékes eredményei, amelyek egészségessé, gazdaggá és műveltté tehetnek egy nemzetet.

A földbirtok megoszlásának és az üzemi technikának problémája — bárhogyan oldódjék is meg — e tekintetben nem idéz elő változást, mert a megszorított piac leszálló árai a gazdasági törvény kényszerűségével fogják előidézni az üzemek technikai és adminisztratív tökéletesedését. Úgy lehet, hogy kapitalizálódik a mezőgazdasági nagyüzem, de ha erre nem lesz képes, bizony-bizony minden csúfolkodás dacára is meg fognak születni a „Parcellák”. De nem a mai értelemben vett Parcellák, t. i. gazdag nagy urak válogatott rossz földjeiből igen drágán megvett, uzsorával közvetített állami parcellák, hanem azok a maguktól kristályosodó nyereségtelen parcellák és még inkább kis bérletek, amelyekből valamikor — Jászi Oszkár prognózisa szerint — föl fog épülni a mai, feudális eredetű latifundium-hullák helyére a magyar földbirtoknak kapitalisztikus koncentrációja. Okos és előrelátó politika mellett fölépül majd lassan, az osztályuralom nivellálódásával

úgy, hogy minden osztály válság és rázkódás nélkül beléhelyezkedhetik az új atmoszférába: a politikai gyűlölet és a tudatlan konokság ellenben súlyos politikai és gazdasági katasztrófát idézhet elő, amelyből a letűnt korok pudvás intézményei és kiélt osztályai csak roncsokban fognak kikerülni.

Hogy azonban helyesen ítéljük meg a külön vámterületnek azt a hatását, amelyet az őstermelés piaci áraira fog gyakorolni: gondoljunk arra a nagy átalakulásra, amelyet az iparfejlődés elő fog idézni. Már a gazdasági szétválás elhatározásának pillanatában meg fog itt indulni az ipari alapításoknak és a külföldi vállalatok betelepülésének olyan sorozata, amely sok és bőséges kereseti alkalmat adván, rohamosan meg fogja növelni belföldi fogyasztásunkat. Ne feledjük el, hogy a mi mezőgazdasági termelésünk csak relatív túltermelés, amely menten elenyészik, amint a nélkülöző milliók keresethez jutnak. Nincs annál igazságtalanabb eljárás, mint ha valaki a gazdasági különválás esetét osztrák vámháborúnak minősítvén, a mi osztrák kivételünk kárbavesztésével rémítget bennünket. Mi nálunk, úgy szólván, *in statu nascendi* várnak egymásra az iparfejlődés tényezői, t. i. a mezőgazdasági népesség most billen ki eddigi életkörülményei közül, ezzel egyidejűleg mindenfelé nagy erőfeszítésekkel indul fejlődésnek az ipar és végül harmadfél milliárd körül járó tőkénk takarékbetétként olcsón gyümölcsözik. A külön vámterület e konjunktúrákból hatalmas és állandó gazdasági föllendülést váltana ki.

Bátran merjük tehát az önálló vámterületet, az osztrák tarifa-szerződést ipari védő vámokkal s a progresszív föld-^{*} adót kisbirtok-protekcionizmussal együttesen ajánlani gazdasági különválásunk programmjául.

Ezzel a programmal természetesen devalválódik úgy az annaberg-i csatlakozásnak, mint a sziléziai második vágánynak a terve. Ezek az alternatív javaslatok ugyanis a különválás esetére a német piacokat volnának hivatva őstermelésünk számára biztosítani, amely törekvés — az osztrákok alig remélhető engedékenysége esetében is — nemcsak a német agrár-érdekek ellenállásán, hanem az osztrákoknak a magyar tranzito-forgalommal szemben tanúsítandó molesztálásán is hajótörést szenvedne. De még pillanatnyi sikere esetében sem volna oly biztos, oly jó hatású és oly olcsó, mint a belföldi piac fogyasztó-képességének fokozása.

Végre — hacsak röviden is — meg kell még emlékeznünk a jegybank kérdéséről. Mindenekelőtt ismerjük el azt a kétségtelen ténytet, hogy az Osztrák-Magyar Bank a mi fejletlen, nagyságára és biztosítékaira nézve egyaránt ingadozó magyar hitelviszonyaink között állandóan, különösen a bankfiókok és mellékhelyek fölállításával, igen jó szolgálatokat tett egész közigazdasági életünknek: a magyar hitel minden ága számára szerzett és megtartott tetemesen nagy olyan tőkét, amelyet bármilyen magyar jegybank nem lett volna képes nyújtani. A bank egész adminisztrációjának, üzleti feltételeinek és kamatlábjának teljes azonossága folytán Magyarországot ugyanolyan elbánásban részesítette, mint Ausztriát. Emlékezzünk meg arról, hogy a közös jegybank kamatlábjá huzamosan alacsonyabb volt, mint a világ bár-

mely bankjáé, sokszor szállott az angol bank kamatlábján alul. És ezt az olcsó kamatlábat — ismerjük be — mi az osztrák hitel révén élveztük. Épen azért határozottan jobbnak véljük a jegybank közösségének fentartását, sőt a kiegészítés egyik igen fontos olyan kérdésének tartjuk, amelyet szükség esetén még áldozat árán is biztosítanunk kell a magyar közgazdaság számára. Attól félünk ugyanis, hogy az osztrákok nagyon szívesen fogadnák a jegybank közösségének megtagadását; sőt attól is tartunk, hogy a külön vámterület fölállítására esetére az osztrákok fogják követelni a jegybank közösségének megszüntetését. Vajjon miért? . . .

Hiszen ha a jegybank csakugyan az osztrák közgazdasági érdekek szolgálatában szipolyozná Magyarországot — amint a jövőben magyar jegybank húsosfazekaira kacsintgató őrszem-jelöltek állítják — akkor Ausztriának még áldozat árán is a nyakunkba kellene varrnia ezt a kullancsot, hogy ám csak drágítsa termelési költségeinket a maga magyarellenes hitelpolitikájával. De lám! Fordítva van a dolog, mert Ausztria is, meg az őrszem-jelöltek kivételével talán mindenki, Wekerle miniszterelnök pedig bizonyosan, jól tudja, hogy a külön vámterület esetében föllépő ipari versenyben akarja tőlünk Ausztria az Osztrák-Magyar Bank alacsony kamatlábját elvonni, hogy az új magyar jegybank nagyobb kamatlábjára, tőkeszegénységére, meg az európaszerte ismeretes magyar gazdálkodás drágítsa, nehezítse és veszélyeztesse a konkurens magyar termelést.

Ne hagyjuk különben figyelmen kívül a jegybanknak azt a jogát, hogy a szabadalom megszűnése esetében joga lesz — a jegykibocsátáson kívül — összes ügyleteit tovább folytatni állami felügyelet s ellenőrzés nélkül és az ösztálék-korlátozás mellőzésével. És mi ettől az állapottól még jobban félünk, mint a bank kiköltözködésétől, mert az előbbi esetben lesz egy igen nagy osztrák bankunk, amelynek részvényesei nemcsak egyéni érdekeikből, hanem az osztrák nemzeti termelés érdekéből is akkor járnak el helyesen, ha mennél energikusabb nyereszkezdést üznek a magyar közgazdaságon.

Ragaszkodjunk tehát a jegybank közösségének változatlan fentartásához.

Aggodalommal látjuk végre azt, hogy a készfizetés megkezdéséről nagyon kevés szó esik. Pedig ennek ily példátlan hosszú halogatása Magyarországnak már eddig is tömérdek kárt okozott, jövődőre nézve pedig az önálló gazdasági fejlődésnek is elsőrendű érdeke, sőt föltétele volna az.

Nemzetközi hitelünket Ausztriától függetleníteni és mai egyoldalú korlátoltságától megmenteni mindaddig nem tudjuk, amíg valuta-rendezésünknek ez utolsó, de fontos aktusát nem realizáljuk. Rövid és figyelemre sem igen méltatott félhivatalos nyilatkozat jelent ugyan meg arról, hogy a kormány fix terminust és kötelező ígéretet kívánt erre nézve az osztrák kormánytól: de a válasz halogatása miatt nem zúdult fel Hunnia.

És ez a keleties közömbösség, amelyet legfontosabb életérdekeinkkel szemben tanúsítunk, párosulva céltalan fellobbanásainkkal: fátuma közéletünknek s különösen káros épen az osztrákokkal szem-

ben, akik ellenkezőleg minden figyelmüket érdekeik szemmel tartására fordítják. Élesen jellemzi az ellentétes tulajdonságokat az 1889-iki véd-erővita és a megelőzően lefolyt cukoradótárgyalás. Magyarországon az önkéntesek 2 évi szolgálata és az újoncjutalék tervezett fölemelése hónapokig volt az országgyűlésen viharos ülések tárgya, Tisza Kálmán miniszterelnököt inzultálták az utcán, az egész ország hullámozott az izgalomtól: a cukoradó-törvényt ellenben egy nap alatt letárgyalta a képviselőház. Ausztriában megfordítva történt a dolog; a cukoradót hónapokon át vitatta — úgy szólván — az egész ország, kereskedelmi testületek, kamarák, iparosok társulatai, gazdasági egyesületek, egyetemi tanárok nyilvános üléseken és röpiratokban tárgyalták ezt a kérdést: a létszámfölemelés és a két éves önkéntesi szolgálat ellenben észrevétlenül ment át az országgyűlésen.

Most ismétlődik ez az eset: lessük a „nemzeti vívmányokat” és vízbe ejtjük a sajtót.

Zigány Zoltán.

A nagybirtok kialakulásának tényezői a nyugaton.

I.

Minden ország s minden nép intézményeinek fejlődésében van valami, amiben a másik fejlődésétől különbözik. Ennek oka a gazdasági intézményeknél abban a körülményben rejlik, hogy a fejlődésre nemcsak természetes tényezők hatnak, hanem az illető intézményen kívül álló, ettől teljesen idegen tényezők is. Ugyanez észlelhető a tulajdonjog történetében is. Bármely nép tulajdonintézményének fejlődését nézzük is, mindegyik különbözik a másiktól. Fölületes szemléletre ezt szinte hajlandók volnánk annak a körülménynek tulajdonítani, hogy az intézményeknek nincs meg a néppel az a szoros kapcsolatuk, melynél fogva az ebben nyilvánuló eleven erő az intézmények fejlődésére is kihatna. Részletesebben vizsgálva azonban a fejlődésre befolyással levő tényezőket, azt látjuk, hogy a külső tényezők a belsők hatását befolyásolják, ezért tehát a fejlődés nem is lehet mindenütt azonos.

A tulajdonjog fejlődésére befolyással levő külső tényezők idézik elő azt, hogy a nagybirtok általában másképpen jő létre germán földön, mint a magyar földön. A fejlődés addig a legnevezetesebb fázisig, amikor az ingatlan egyénivé lesz, megállapíthatólag azonos a germán és a magyar nemzetnél. A nagybirtok, az egyéni ingatlan ikertestvérének születéséig a történelem tanítása szerint a két nép azonos foglalkozás és életmód mellett él. Azok a tényezők, melyeket

a nagybirtok gazdasági előfeltételének tekintünk, egyaránt megvoltak s ennek dacára a germánoknál azonnal az új honfoglalással, a magyaroknál csak századokkal később keletkezett a nagybirtok.

A nagybirtok kialakulásának gazdasági előfeltétele a marhatenyésztés idejében is megvolt s egy-egy nemzetség kezén található nagyobb csordában jelentkeznek. A gazdasági egyenlőtlenség ugyanis nem az ingatlan egyéni tulajdonnal együtt, hanem ezt megelőzőleg jött létre. Amikor t. i. a marhatenyésztő népek rájöttek arra, hogy az ellenség soraiból ejtett foglyok célszerűbben mozdítják elő a győző erejét, ha a gazdaságban őket rabszolgákként alkalmazzák, mintha leölik, a győzők a hadifoglyokat csordáik gondozására használják fel. Ezzel elérik azt, hogy maguk annál szabadabban járhatnak rablókalandok után, de egyúttal azt is, hogy az erősebb nemzetség csakhamar gazdagabbá is válik. A vagyoni egyenlőtlenség tehát már az egyenlő szabadok közt is megvan. Eddig a fokig mindkét nép tulajdoni intézménye azonos fejlődést mutat. Az eltérés az állandó területhez való ragaszkodás korától kezdődik. Itt azonban kétségtelenül megállapíthatók a fejlődés eltéréseinek okai.

A nagy csordákkal bíró nemzetségek kétségkívül nagyobb területeket vettek igénybe a legeltetésre, mint a kis csordákkal bírók. De a később állandóan foglalt területek nem ez által lettek magántulajdonná, hanem a művelés elsajátítása mint belső tényező, a rómaiaktól elsajátított ismeretek, továbbá a talált nagybirtokok, a keresztény papság és a fejedelmek rendelkezése, mint külső tényezők hatása alatt. Miután nálunk hiányzott az e területen talált szervezett nagybirtok, hiányzott a nyugati eszméket azonnal felvett központi hatalom, hiányzott a letelepedéskor a keresztény papság, s hiányzott a külfölddel való sietős érintkezés, tulajdonjogunk és nagybirtokunk a germánal nem is mutat teljesen azonos fejlődését.

Messze vezetne és fölösleges is, hogy a germán tulajdonjognak sokszor megírt történetét itt újra leírjam. A tulajdon csak részben fejlődött természetesen az ingatlan magántulajdonig s e fejlődése közepett vette fel külső tényezők hatása alatt azt a jelleget, mely szerint a tulajdonjog is a központi hatalom kifolyása. Ezt a jelleget egyrészt a készen talált nagybirtokok felett a központi hatalom által könnyen gyakorolható főrendelkezés folytán nyerte, másrészt azért, mert a népgyűlésnek, mint a nép összességének hatalmát a király egészen magához ragadta; így lett a király itt az ország területének főtulajdonosa. Ez a fejlődés germán földön a talált viszonyok, nálunk, ahol azonos a köz- és magánjog közti kapcsolat, a külföldi befolyás eredménye.

Természetes, hogy e tényezők nem békés úton, hanem erőszak által hatottak a tulajdonjog kifejlődésére. A fejlődésnek rendes menete is már az erőszaktól indul ki, amennyiben az ellenség leigázása s rabszolgasorba való hajtása képezi alapját. A király főtulajdonjoga a királynak és kíséretének az alattvalók feletti erőszakoskodására veze- tendő vissza. A szervezett nagybirtokoknak a rómaiaktól való fog- lalása meg épen erőszak.

Az erőszaknak a tulajdonjog kifejlődése körüli szerepét legjob- ban akkor láthatni, ha a germán nagybirtok kialakulásának tényezőit egyenkint vizsgáljuk.

1. Az állattenyésztő foglalkozás idejében már nagy gazdagságra szert tett családok nagybirtoka az, melyet a fejlődés rendes menete szerinti nagybirtoknak tekinthetni azért, mivel az állatok és rabszolgák bősége minden népnél az előkelőségnek és nagyobb földbirtoknak alapja. Az erőszak- és rablásban fogant gazdagság további fejlődésében azonban ez a tényező többi irányban is megtartotta jelentőségét. A katonaság megmaradván külön foglalkozásnak, a vezér körül csopor- tosult s minden ingatlan tulajdonjogát magának követelte s szerezte is meg, amiben a főtulajdonjog elismerése ellenében a király is támo- gatta a katonaságot. Amikor a harcok multával az udvari körben élők szereznek meg mindent a királytól, a harcosoknak még az az érdeme sem részesül többé figyelemben, hogy a harcban vitézül har- coltak. A királyi önkény válik a tulajdon egyetlen alapjává, amely az udvarban levőkre csak áldást szórt, a királytól távollevőkre pedig csak átkot. Könnyen érthető, hogy az előbb a háborúban a királlyal küzdők s utóbb udvarában az ország ügyeinek vitelében s a bíraskodás ban vele összeműködők a közjogi hatalom részeseivé is lettek. A nagybirtoknak ez irányú kialakulása a hűbériség kialakulásával függ össze.

2. Már említettük azt, hogy a germán nagybirtokosok egy része az által lett nagybirtokossá, hogy az elfoglalt római területeken talált nagybirtoknak urává lett. A föld jelentőségét a germánok a rómaiakkal való hosszas érintkezés ideje alatt már megismervén, a szervezett uradalmak utáni vágy is megvolt náluk. Amikor tehát a rómaiaktól egy-egy területet elfoglalnak, a vezérek sietnek a lati- fundiumokba beülni. Az alvezérek a vezér példáját követik. Miután a fővezér osztja szét a zsákmányt, az egyes részeltetett függővé válik tőle, ennek föltételeket szab, melyek nem teljesítése miatt az alve- zért kiveti a birtokból. A hadban fennállott függőség s a hadi szer- vezetnek az a része, mely békében is fenttartható, fenmarad tehát s alapját képezi a hűbériségnek. Az alvezérek nagybirtokai hadi és igaz-

gatási célokra is szolgálnak. A birodalom növekvésével a nép a központi hatalommal való érintkezést azonban elveszti s csupán a hűbérest tekinti urának, ami a birodalom szétdarabolásához vezet. A megszálláskor nagybirtokokként nem szervezett területek rendszerint uratlanok maradnak, vagy a hadi nép foglalja el egy részüket. Ekként nagy területek maradnak azonban foglalatlanul, melyeket később a király foglal le és hatalma megerősítése végett eladományoz híveinek. Amíg ezekből tart, addig persze a központi hatalom is megtartja uralkodó helyzetét. A központi hatalom gyengülése a kisebb birtokosokra is nagy hátránnyal jár, amennyiben a nagybirtokkal szemben többször támaszkodik rájuk; amint azonban a nagybirtok túlsúlyba kerül, a kis szabadok ellen hatalma minden eszközét felhasználja. A kis szabadok már ekkor tudatára ébredtek annak, hogy a nagy birtokos elnyomó törekvései ellen a legjobb védekezési mód az egyesülés. Csakhogy a nagybirtokosok ennek lehetőségét is elzárták, oly törvényt hozván, mely orrcsonkítás, megvesszőzés és száműzés büntetése mellett tiltotta az egyesülést, még akkor is, ha ennek célja a rablók elleni védekezés.

3. A nagybirtokosokkal karöltve halad az egyház, mely a nemzetség várományi jogának megszüntetése érdekében minden erejét felhasználja. Az egyház ugyanis magánosok részéről csak úgy juthatott ingatlan adományhoz, ha azt a törvényes szabályt, hogy a nemzetségen kívüli elidegenítéshez az összes rokonok beleegyezése szükséges, sikerül hatályon kívül helyezni. Erre törekedett tehát az egyház a keresztény vallás szelleméből kifolyólag s a papság a maga érdekében. A kereszténység a törzsi kicsi szervezet helyébe az egyetemes emberit hirdette, de nem kapcsolhatván be a törzseket az emberiség egyetemébe, az egyeseket kapcsolta ki régi törzsi és nemzetségi szervezetükből. Az egyetemességet a kis szervezetek felbontása révén iparkodott elérni, s e célból a papság az individualizmus hirdetőjévé lett. Itt már a papság érdeke játszik szerepet, mert amíg a régi vallás papjának a megélhetését a régi szervezet biztosítja, addig a keresztény alsó rendű papét a királyi adományok, melyek csak a főpapok részére szóltak, épen nem biztosították. Amikor tehát a régi tulajdoni rend ellen szólnak, a saját érdekükben működnek.

A keresztény papság hatalmas tényező annak a felfogásnak meggyőződésé váló érlelésében, hogy a föld is lehet egyéni tulajdon. Ezzel egyidejűleg terjesztették azt a tant, hogy a legszebb erény az alamizsnáskodás, még pedig az, mely az egyháznak szól. A biblia ezer és ezer helyét tudták az alamizsnáskodás üdvös voltára idézni. De ez általános jón kívül, különös javak elérésének módjaként is az

alamizsna adását jelölték meg, így valamely veszély, betegség, a tisztító tűz elkerülése stb. esetén. Az alamizsnával összefüggő tanításokat buzgón terjesztették a papok. Ez időben mindenütt hallható szólamok: az alamizsna imádság; az egyháznak, isten leányának adott ajándék a legszebb önmegtagadás; az egyháznak adott ajándék olyan, mint a szegényeknek adott; az egyháznak juttatott adomány isten különös kegyét és áldását eredményezi. Ezekon kívül aztán a következő kézzel fogható elvek, amilyenek: a szerzeteseknek adomány által megvásárolt imádsága olyan, mint az adakozó saját imádsága; az egyháznak adott ajándékkal nemcsak a földöntúli, hanem a földi boldogság is megvásárolható. Különös gondjuk volt annak a tannak elterjesztésére, hogy minden az istené, s az egyháznak tett adomány az istennek tett, ez pedig csak visszaadás. E tanok „kitalálásában még nagyobb leleményességet fejtettek ki akkor, amikor a szentek ereklyéit s az általuk eszközölhető csodákat kezdték hirdetni. Ugyannyira, hogy a szentek ereklyéit nem ritkán zsarolásra használták. Hogy csak példát említsünk. Gorgonius nevű szent ereklyéiről pl. azt tanították, hogy ha ennek ereklyéit ünnepélyes körmenet közben valamely ingatlanra leteszik, azt onnan többé semmiféle emberi erővel nem lehet elvinni addig, amíg a tulajdonos azt az ingatlant az egyháznak nem adja, ezenkívül az emberek és szentek közelebbi összeköttetésének megteremtése végett szokásba hozták a szenteknek való közvetlen ajándékozást.

Ezeknek a tanításoknak a hatása alatt, mely a lelkiüdvösség elérése céljából még végrendeleti hagyományra is készítette az embereket, a kisbirtokosok szinte föld nélkül maradtak, úgy hogy oly helyeken, ahol, mint bajor területen, nagy mérveket öltött, törvények útján kellett a rendelkezés jogát az utódok érdekében biztosítani. Érdekes, hogy az egyház nagy vagyonszerzése idején a világi törvényhozás szerint az egyház nem is szerezhethetett volna vagyont. A XIII-ik századig a támadások ellen csak az egyházi átokkal védekezett.

Az ingatlanoknak ez a szakadatlan menetele az egyházi vagyonba a XII-ik században szünni kezd. Ez a körülmény két okra vezetendő vissza: az egyik a kereskedelem hatása, mely az ingó vagyon szerepet nagy mértékben emelte, a másik a királyok magatartása, akik nem csak megszűntek adományozni, hanem iparkodtak az egyháztól foglalni.

Egyúttal az egyház üzleti vállalattá lett, mely az érdekelt üzletek igényeihez képest nagy összegek és apró pénz ellenében egyaránt állott rendelkezésre. Ettől kezdve játszanak nagy szerepet a

búcsúk, nemkülönben innen kezdve jó szokásba az ereklyéknek országos bemutatása stb. Ezenkívül pedig egész kereskedelmi vállalattá lettek a szerzetrendek. Az üzletágak közül az életbiztosítást üzték leginkább. Ennek módja következő: a biztosított átadja vagyonát tulajdonul vagy zálogul a szerzetrendnek, mely ezzel szemben arra kötelezi magát, hogy az illetőt, mint világi szerzettagját ellátja. Ezenkívül zálogházak létesítése volt az egyik foglalkozási ág.

Az ingatlanok értékének nagy emelkedése és az ingó vagyon szerzés forrásai megváltoztatják a szerzés módját. Az egyház, mely eddig soha sem vásárolt ingatlanokat, ettől kezdve mint vásárló is jelentkezik. Úgy vásárlásainál, mint az adományozásoknál azonban már nem ingatlan birtok, hanem különböző jogok megszerzésére helyez súlyt, amilyenek a vásár-, rév-, vám-, halászati stb. jogok.

Az egyház sok ingó- s pénzadománya ezidőben már kivétel nélkül misealapítványok céljaira történt. Rövid idő alatt azonban annyira megsaporodtak, hogy a pápa még a XIII-ik század első felében kimondta, hogy a régi misealapítványok három csoportba sorozandók: az elsőbe tartozók szerint az alapító szándékainak meg kell felelni, s mert elég nagy összeg az évi kamat, évenként kell misét szolgáltatni, a másik két csoportba tartozó alapítványoknál az alapító feltételétől el lehet tekinteni s a nagyobb alapítványokért három, a kisebb alapítványokért hét évenként kell csak misét mondani.

II.

A nagybirtok kialakulása idejében a birtokméretek után kutatva, arra a különös megismerésre jutunk, hogy a világi nagybirtok átlag nem több 30—60 ezer Morgennál, 15—30 ezer katasztrális holdnál. A birtok akkori rendes mértéke a Hufe. A Hufe akkora terület, melyet egy jobbágycsalád meg tudott művelni. A Hufe a különböző időkben különböző területű, de a X—XI-dik században 30 holdnál nem nagyobb, 20 holdnál nem kisebb terület. Az egyházi nagybirtokok úgy mint a világiak 1000—2000 Hufe közt váltakoztak, de voltak ennél sokkal nagyobb terjedelmű birtokok. így pl. a st.-galleni apátságának a karolingok alatt 4000 Hufeja = 120.000 holdja, a fuldainak 15.000 Hufeja = 450.000 holdja volt. Ha emellett méghozzá vesszük azt, hogy a nagybirtok kezén volt a terület kétharmadrésze, akkor a vagyonmegoszlás módjáról teljes képet nyerünk. Az egyházi birtokok méretei magyarázzák meg azt a körülményt, hogy a királyi hatalom, mely eddig mindig az egyházat támogatta, lassan ellene fordul és arra törekszik, hogy magának, vagy legalább a világiaknak szerezze meg a birtokokat, vagy azok jövedelmét.

Az investitúraharcról egészen más képet nyerünk, ha megtudjuk, hogy nemcsak a püspököknek javadalmakba való ültetéséről, tehát nemcsak jogról, hanem e javadalmakról magukról is szó van. Egészen másképp ítéljük meg a küzdelmeket, ha tudjuk, hogy a világiak az egyháziakat, ezek viszont emezeket, a hatalmas egyháziak a kevésbé hatalmasokat birtokaikból kiűzik, azokat elfoglalják.

Tudjuk, hogy e küzdelmek vége az egyház győzelme, a világi hatalomnak az egyháztól való függése. Ismerve a küzdelem előfeltételét, az egyház óriási gazdagságát, ez nem is lephet meg. Ez azonban már nem tartozik a nagybirtok történetébe s ezért részletesen nem térünk ki rá.

III.

A nagybirtok történetének egyik legérdekesebb és a magyar nagybirtok kialakulása, nem különben megyei szervezetünk forrása szempontjából megbecsülhetetlen értékű a Nagy Károly birodalmában szokásos nagybirtoki igazgatási mód. Miután csakis azokra a tényezőkre vagyunk itt figyelemmel, melyek a mi viszonyainkra kimutatható befolyást gyakoroltak, mellőzzük az egyháziak birtokkezelésének ismertetését és a bencésrendnek az egyházi vagyon körüli szerepét és csupán a felvetett kérdést vizsgáljuk.

E célból tudnunk kell azt, hogy Nagy Károly birodalmában a nagybirtokok elhelyezkedésükhöz képest kétfélek: egy darabban levők és szétszórtak. Rendszerint csak a király birtokai összefüggő nagybirtokok, míg a magánosoké, vagy az egyháziaké szétszórtak. A királyi birtokok nagysága 4—6 négyszög mértföld és 40—60.000 katasztrális hold területű testekből állanak. Kétségtelen ezek szerint, hogy a királyi birtokok igazgatási módja a többi nagybirtokétól különböző.

1. A királyi birtokok, *fisci*, élén Nagy Károlynak ide vágó rendelete (*capitulare de villis*) szerint a *judex* áll. A központ ehhez küldi rendeleteit. A *judex* önállóan intézkedik a birtok kezelése és művelése tekintetében, csupán a jövedelem elszállítására vagy felhasználására tekintetében nincs szabad keze. A *judex* rendesen vagyonos, szabad ember, aki az uradalomban felmerülő lázadásokat szükség esetén saját embereivel is el tudja nyomni. A *judex* a *fiscus* területének bírója, háború esetén parancsnoka. Az egyes az uradalomhoz tartozó községekben a *judex*nek alárendelt közegek vannak, akikhez rendeleteit intézi s akik azok végrehajtásáról gondoskodnak. Az egyes gazdálkodási ágak élén a *maior* (a későbbi Meyer) áll, akik az illető gazdálkodási ágban intézkedési joggal is bírnak. E *maior*-ok sokszor a szabadokból kerülnek ki, vagy ha nem is szabadok, földjeiket személyes szolgálatok kötelezettsége nélkül kapják.

A királyi birtokok Nagy Károly birodalmában sem maradnak meg; a királyok, hogy maguknak híveket szerezzenek, elajándékozzák. Idő közben azonban a judex hatalmas vidéki közigazgatási és bírói szervvé válik s nem ritkán ő kapja a fiscust adományul a királytól.

Részleteiben nézve ezt a fejlődésmenetet, azt látjuk, hogy a magyar megyei rendszer fejlődés-menete ettől épen nem különbözik. A várispán épen úgy jószágkormányzó, bíró és vezér, mint a judex. Az ispán idővel épen úgy lesz egyik helyen a megye területének tulajdonosává, a másikon királyi tisztviselővé, mint a judex. Nem akarunk elhamarkodott véleményt kockáztatni, de annyi bizonyos, hogy e kérdésnek a vármegye eredeti rendeltetése szempontjából döntő szerepe van.

2. A birtokok másik neme a szétszórtan fekvő birtokok, melyek rendszeren magánosok kezén, vagy az egyházén voltak.*) E birtokok éléről hiányzott a judex, a legfőbb gazdasági szerv itt a maior, csak-hogy a nagybirtokos udvarában ott találjuk a judex más irányú helyettesét is, a Virtumot, akit később scultetusnak neveznek, s aki a nagybirtokos udvarában a perekben ítél. Természetes dolog, hogy a scultetus létezése feltételezte a nagybirtokos bírói hatáskörét. Miután a nagybirtokosok a bírói hatáskört már előbb magukhoz ragadták, ennek terhét helyetteseikre bízták, a belőle származó jövedelmet azonban maguknak tartották meg. Ez a fejlődés a XII-ik századdal fejeződik be.

A német és francia fejlődés, mely e tekintetben azonos, azt mutatja, hogy a nagybirtok gazdasági szervezete helyébe mindenütt az igazságügyi lép. A nagybirtok főhatalommá, adókiadó s adót szedő hatalommá válik, de a föld tulajdonosa megszűnik lenni, s helyi fejedelmi hatalommá válik.

IV. Mindezeknek hazai viszonyainkra való jelentőségét nézve azt találjuk, hogy a germán jogterületen kialakult nagybirtok, a vele összekötött jogok, a nagybirtok igazgatási módja stb. mind hozzánk is átkerült. De főleg azért jelentős ránk nézve a nyugati viszonyok ismerete, mivel csakis ezek révén érthetni meg azt a folytonos keletre irányuló vándorlást, mely a viszonyokhoz képest az Amerika felé irányuló vándorlás méreteit juttatja eszünkbe.

Európa nyugati részében a XI-ik században alig egy ötöd része lakott a mai átlagos európai lakosságnak. Ez a népsűrűség azonban az akkori termelési viszonyokhoz képest túlságosan nagy volt. Magyarországon viszont a mai népességnek legfeljebb 6—8%-a lakott. Mi sem természetesebb, hogy amikor a királyok a saját hatalmuk meg-

*) Inama-Sterneg: *Grundherrschaften* 47. és 92. 1. szerint a magánosok ugyanúgy igazgatták birtokaikat, mint a király; Lamprecht: *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter*: I. 717. s köv. 1. ellenben a szöveg véleményén van.

erősítése végett a külföldi *rittereknek* és jobbágyoknak az országot megnyitották, özönével tódultak be, s az előbbieket csakhamar kezükbe kapták az ország vezetését. Nem ritkán nagyszámú néppel vándoroltak be a külföldi lovak s itt óriási területeket kaptak.

A papság is sietett Magyarországot felkeresni. Egész szerzetek és egyes papok oly számosan jöttek, hogy az itteni papok már a XI-ik század végén aggódva nézték e buzgóságot, és törvényekkel, valamint zsinati határozatokkal nehezítették meg a külföldiek bejövetelét. V. Világos mindezekből az, hogy a nagybirtok nem a termelés tényezőinek hatása alatt keletkezett, nem a gazdagságnak ingatlan alakjában, a termelés és fogyasztás viszonyából előállott felhalmozódása; világos az, hogy a kisbirtokból nem a tulajdonos gazdasági tevékenysége folytán lett nagybirtok, világos, hogy a nagybirtok nem tökecsoportosítás eredménye. Sőt a nagybirtok a legtöbbször az egyéni kisbirtok előtt keletkezett és az ingatlan egyéni tulajdonná tételére mintául szolgált. Miután a nagybirtok nem gazdasági hatalmában bírta létének alapját, a fentartására szolgáló eszközöket is a gazdálkodáson kívüli körülményekből kellett merítenie, ezért kellett fentartásának biztosítására a nyers erőszak segítségével a közjogi hatalmat megszerezni és ennek segítségével a munkaerőt az ingatlanhoz hozzáláncolva századokon át feltétlen rabjává tenni. Az ekkép folytatott gazdálkodás fentartása tehát nem a gazdasági tényezők s viszonyok kihasználása által történt, hanem pusztán a nagyobbmértvű nyers erőszak segítségével. Ez magyarázza meg azt, hogy a városi polgárság, a neki hagyott kis területeken, ahol a nyers erőszak a munkaerő leigázásában szerepet nem játszott, miután a gazdasági tényezők előnyös kihasználása nagyobb mértékben függött a gazdasági tényezők jobb kihasználásától, gyorsabban gazdagodott. Ez magyarázza meg azt, hogy a városok vagyonosodása ott, ahol ez a nagybirtoktól függetlenül történhetett, oly gyorsan s olyan méretekben történt, amilyen mértéket a nagybirtok gyarapodása még a jobbágyság felszabadítása után sem tudott elérni. Ez magyarázza meg azt, hogy a nagybirtok nálunk még a városok nagyobb mértékű gyarapodásának is akadályául szolgált, elzárva ezt a szabad forgalomtól belföldön és a külföld felé. Az a sok vám és révjog, a vásárok tartásának korlátozása, nem is szólva a sok rablásról, a kereskedelem akadályja volt, meggátolta a kereskedők vagyoni gyarapodását, de egyúttal gátja volt a nagybirtok értéke emelkedésének, mert lehetetlenné tette a termelvények értékesítésének lehetőségét.

A nagybirtokban egyesült a gazdagság, a hatalom, a jog és ennek dacára a vagyonosodás útjai el voltak zárva előle

még ma is, mert gazdálkodása nem a gazdasági tényezők segítségével folyt, hanem a benne egyesült hatalom révén. Ez azonban nemcsak a maga, hanem az államok gazdagodásának lehetőségét is elzárta, s innen van az, hogy Németország gazdagodása is akkor indul meg, amikor a német nagybirtok átalakul területi közjogi hatalommá. S innen van az, hogy Magyarország gazdagodása még most sem indult meg.

Ágoston Péter.

Szemlék és jegyzetek.

Néhány szempont a nemzetiségi kérdéshez.

Nem meglepő (sőt a társadalmi jelensége törvényszerűségénél fogva egyenesen várni lehetett), hogy a nemzetiségi kérdés tudományos megalapozására a legmélyebb kísérlet Ausztria földjén látott napvilágot. Eddig is e téren Ausztria irodalma vezetett (Gumpowicz, Renner, Rauchberg), sőt büszke örömmel tehetjük hozzá, hogy ezeket az írókat megelőzőleg, a nemzetiségi kérdés első fázisának (a liberalizmusra átmenő rendi állam nemzetiségi kérdésének) legmélyebb, legeredetibb és legragyogóbb teoretikusa a mi Eötvös Józsefünk volt, akinek idevonatkozó könyve még ma is — és pedig világszerte! — *standard-munka* maradt. Most az Otto Bauer könyve *) mintegy betetőzi a monarchiának ezen talán legalapvetőbb problémáját kutató írók két nemzedékes erő kifejtéseit.

Ami itt történt, az biztató előjele annak, ami a szociológia egyébterein is történni fog. A szociológiában nemzetközi munkamegosztás fog végbemenni, mihelyt a mi tudományunk is túlhaladja metafizikai korát s végső princípiumok helyett magának a társadalmi realitásnak kutatásához fordul. És ezt téve természetesen minden ország szociológusai első sorban azon jelenségek vizsgálatához fognak látni, melyek ő náluk érték el fejlődésüknek legjellegzetesebb és legegényibb fokát, egészen úgy, miként a geológus első sorban a saját országa közettani alakulatainak feldolgozására törekszik.

*) *Die Nationalitätenfrage und die Socialdemokratie. Marx-Studien*, Bd. 2. Wien, Wiener Volksbuchhandlung 1907. 576 p.

A nemzetiségi kérdésnek ilyen jellegzetes és egyéni alakját tárja fel az Osztrák-Magyar monarchia történelme. Jellegzetes, mert talán sehol nem oly nemzetiségileg tarka a szociális élet árja, mint itt. Egyéni, mert ezt a tarkaságot, mely a Balkánon és az Egyesült-Államokban is föltalálható, speciális körülmények *sui generis* jelenséggé teszik. Az Egyesült-Államokkal szemben a mi problémánk különleges természete abban áll, hogy ami nemzetiségeink élete itt történelmi folytonosságban alakult ki, míg az Egyesült-Államokban az új haza egészen eltérő struktúrája egy egész csomó történelmi tendenciát paralizált. A Balkánnal szemben pedig az a lényeges különbség, hogy míg a mi kérdésünk a kapitalizmus, illetőleg a korai kapitalizmus által determinált, addig a Balkán — legalább részben — középkori jellegű tüneményeket mutat fel e téren.

Mikor az Otto Bauer könyvét a legjobbnak nevezem, melyet máig a mi kérdésünkről írtak, nem hallgathatom el mindjárt kezdetben, hogy nagy munkája nem egy kérdésben hagy meg kételyeket, sőt némely ponton egyenesen tévesnek látszik. Mégis e soroknak kevésbbé az a céljuk, hogy a könyv fogatkozásait bírálgassák, mint inkább az, hogy tanulságaira és érdekességeire figyelmeztessenek. Nemcsak tudományos, de politikai szükség is, hogy a magyar olvasó részletesebben megismerkedjék e derék munka főeredményeivel. Különbösen is gyümölcsöző kritika csak az ellenkező álláspont bebizonyításával lehetséges, erre pedig itt nincs terem. Azért eltéréseimet inkább csak jelezni fogom s főigyekezetem az lesz, hogy hű képet adjak a szerző kutatásairól.

* * *

Mellőzöm a szerző biológiai fejtegetéseit, melyekben a nemzet eredetét a Weismann-féle *Keimplasma*-elméletre akarja visszavezetni. Ez a teória már megbukott: a belőle levont következtetések sem lehetnek helyesek.

Biztosabbak lesznek szerző elemzései, mikor a szociológia terére lép. A nemzet fogalmát így határozza meg: „A nemzet sohasem más, mint sorsközösség. De ez a sorsközösség egyrészt a közös sors által kifejlesztett tulajdonságok átöröklése által lesz hatékonyná, másrészt ama kulturjavak hagyománya által, melyeket a nemzet sorsa sajátosságukban meghatározott.” (24.) Ez a definíció a közkeletű faji elméletek végleges kiküszöbölését jelenti, amire csakugyan nagy szükség van, hogy a nemzetiségi problémához komolyan hozzá lehessen nyúlni. Aki csak némileg is jártas a középkorban lefolyt rengeteg faji asszimiláció történetében, az csak mulatni vagy bosszankodni fog — ki-ki temperamentuma szerint — a Chamberlain-Lapouge-féle tudományon.

Szerettem volna, ha a szerző ezen kérdésben kissé tüzetesebben foglalt volna állást. De gondolkodása így sem kétséges. Pl.: „Aki a németek és a csehek küzdelmében faji harcot lát, csak történelmi tudatlanságát mutatja ki. A parasztok még talán valamennyire tisztán megőrizhették vérüket, de azok a rétegek, amelyek a nemzeti harcot vezetik és amelyek a nemzeti harc vitatárgyai — az intelligencia, a kispolgárság és a munkásság — évszázadokon át csereházasságokkal úgy összekeverték vérüket, hogy mint természeti közösségről sem német, sem cseh nemzetről nem lehet szó. Ennek ellenére ezek a nemzetek nem olvadtak össze. A nyelv által közvetített kultúra eltérő volta mint önálló, egymástól élesen elválasztott nemzeteket tartja fenn őket.” (117.)

De azt sem szabad gondolni, hogy a nemzet mégis legalább a közös nyelvi leszármazáson alapszik. Ellenkezőleg a kulturális differenciáció az eredetileg egységes nyelv közösségét is megbontja. Igen világosan mutatja ezt a holland nemzet példája: „Ez a német törzsek három foszlányából alakult ki, de nem tartozik többé a német nemzethez. A németalföldi közgazdaságnak a némettől teljesen elütő sorsa ott más jellegű kultúrát hozott létre; gazdaságilag és kultúráilag a németektől elválasztva, elszakították a német törzsekkel való forgalmi közösséget . . . így megalkották saját nyelvüket, mint kultúrájuk eszközét és a német nemzet kulturális egyesülésében — az egységes német nyelv által — már nem volt részük. (116.)

Ép így nem tartotta össze a nyelv közössége a dánokat és a norvégeket, a katolikus horvátokat és a görög szerbeket sem, mivel ezek különböző kulturbefolyásoknak voltak kitéve.

Ha így a nyelv közössége nem vezet egységes nemzet kialakulására, másrészt Bauer nem képes tartósan elgondolni nemzetet nyelv-közösség nélkül. (115.) Ezzel a véleménnyel nemcsak Svájc és Belgium példája állítható szembe, hanem a *Gross-Oesterreichnek* ama prognózisa is, mely mellett szerző annyi lelkesedéssel tör lándzsát.

A nemzeti kultúrközösséget fejlődésében vizsgálva, abban három fejlődési típust különböztet meg.

Az első a törzsi kommunizmus állapota, mikor a közös vérségi leszármazás ténye még a csoport legerősebb összefoglalója.

A második típus az osztálytársadalom képe, melyben a nemzetet az uralkodó osztályok kulturális közössége tartja össze.

A harmadik a jövő szocialista társadalom nemzeti kultúrközössége.

Ebben a felosztásban azt nem szeretem, hogy a nemzeti fogalomköröt olyan időkre is alkalmazza, mikor az tulajdonképpen nem létezett. Az a kollektív öntudat, melyet nemzetnek nevezünk, csak késői tör-

ténelmi termék s nemcsak az ősi törzsszerkezetre, de a korai középkorra sem alkalmazható.

Egyáltalán ebben a történelmi részben a szerző fejtegetései nagyon is az iskolatörténetíráshoz tapadnak s modern eszméket olyan korokra is ráerőszakol, melyekben azok nem léteztek. Sejtelve sincs pl. róla, hogy nemzetiségi eszmék nem léteztek a római imperium egyetemes világbirodalma alatt, mint ezt Fustel de Coulanges annyi fényes lapon bebizonyította.

Különben a szerző is jól látja, hogy a modern értelemben vett nemzeti összeesik a modern állam kialakulásával s nem véletlenség, hogy bölcsője azon Olaszország volt, mely a legrégebb kapitalista árútermelés hazája. Ezeknek az új gazdasági erőknek segítségével jönnek létre az egységes államok a feudális territorializmus romjain. Az állandó hadsereg s a hűbérurak leveretése csak befejezése egy kikerülhetetlen gazdasági fejlődésnek.

A nemzeti állam és a nemzetiség összefüggésének megállapításánál ismét mélyebb elemzésre lett volna szükség, melyet a szerző elmulaszt. Még csak nem is érinti azt az igen szembeszökő és érdekes problémát, hogy hogy van az, hogy míg Nyugat csaknem a teljes nemzeti homogenitás képét mutatja, addig kelet felé haladva egyre növekednek a nemzetiségi ellentétek, addig a fokig, ahol azok az egyes népfajok és nemzetiségek állandó véres küzdelmében, a gyilkosságok, gyújtogatások, asszonyrablások szinte sohasem szünetelő tényeiben nyernek kifejezést.

Egyáltalán ahelyett, hogy a szociális asszimiláció törvényeinek kutatását tette volna munkája középpontjává, miáltal az szilárd tudományos bázist nyert volna: inkább a jelen politikai küzdelmeit fogadta el kiindulási pontul.

A nemzetiségi küzdelem, Bauer szerint mint az idegen uralom lerázására való törekvés jelentkezik, mely a kizsákmányolásnak leginkább szembetűnő módja: „Kispolgárok, parasztok, munkások minden államban, a nemzeti államban is, idegen uralom alatt állanak, a földesurak, kapitalisták, bürokrácia kizsákmányolja és elnyomja őket. De ezt az idegen uralmat lehet leplezni, nem szembeszökő, hanem meg kell azt érteni. A nemzeti idegenuralom ellenben szembeszökő, közvetlenül látható.” (175.)

Ezen idegen uralom elleni harcból született meg a mai Németország (ahol tudvalevőleg Napoleon hódító háborúi keltették fel a nemzeti érzelmet), Olaszország, Szerbia és Görögország. Ez éleszti a lengyelek, finnek, írek, rutének stb. nemzetiségi küzdelmeit.

Itt megint az a baj, hogy Bauer a napi politika tüneteinek túlságos jelentőséget tulajdonít. Az idegen uralom elleni küzdelem nem

a legmélyebb vonása a nemzetiségi küzdelemnek, amint hogy az ellene való küzdelem is egységes államalakulásra csak ott vezet, ahol az ilyen kialakulásnak megvannak a maguk gazdasági és történelmi előfeltételei.

Különben Bauer maga is elismeri ezt, mikor a politikai egységre való törekvés másik főfaktorának (mi szerintünk ez az alap, ami mellett a többi csak járulékos tünemény) a modern kapitalizmus kifejlődését állítja oda: „A kapitalizmusnak nagy, sűrű népességű gazdasági területre van szüksége; a kapitalista fejlődés szükségszerűsége ennél fogva a nemzet szétforgácsolása ellen irányul. Ha a kapitalista államok szabad árucseré által volnának egymással összekötve, egyetlen gazdasági területbe összeolvadva, akkor a kapitalizmus megtűrhetné a nemzetnek egy csomó önálló államra való szétszakadását. Valójában azonban a kapitalista világban az állam többé-kevésbé önálló gazdasági területté lesz: védelmi vámok, adópolitika, vasúti tarifák, a jog különbségei által az államközi árucseré korlátokra talál. Az egy államban termelt javak nagy tömege tényleg az illető államban élő fogyasztók szükségleteinek fedezésére szolgál. A kapitalizmusnak nagy gazdasági terület után való szükséglete ennél fogva nagy állam alakulása után való szükségletté válik.” (177—178.)

Ezt a folyamatot a szerző részleteiben is igen meggyőzően mutatja ki s vele szemben — helyesebben őt kiegészítőleg — csak azt nem szabad elfelejteni, hogy nem „a kapitalista világban lesz az állam többé-kevésbé önálló területté”, hanem a modern kapitalizmus még csak ilyen nagy államokat volt képes egybefűzni a középkori törpe államiség romjain. Amint ezt a szerző Németországra világosan megállapítja: „így látjuk, amint a német polgárság átveszi a küzdelem vezetését a nagy német gazdasági terület megalkotásáért: Friedrich List alatt a vámszövetségért, német vasútrendszerért harcol. 1833-ban Poroszország, a két Hessen, Bajorország, Württemberg és Szászország tömörülnek közös vámterületté. 1847-ben . . . először áll elő az egységes német jog, még pedig, ami az egységmozgalomra olyan riktó világosságot vet, a német váltórend, melyre ezután az összes német államokra kiterjedő kereskedelmi törvénykönyv következik.” (182.)

Ha a modern kapitalizmusnak ez az egyre növekedő gazdasági egység képezi legjellegzetesebb kísérő jelenségét s ha viszont tudjuk, hogy a gazdasági egységesülést az ideológiai mindig nyomon kíséri: akkor első pillanatra meglepő tünemény, hogy ép ez a nagy egységessítő mozgalom váltotta ki a nemzetiségi kérdést, az önálló nemzeti

kultúráért és a sajátos nemzeti létért való harcot, oly törekvést, mely az egész eddigi történelemben ismeretlen volt.

Ennek a problémának helyes beállítása a Bauer könyvének legnagyobb érdeme. A történelemlenélküli nemzeteknek új életre ébredése az a kérdés, melyet a szerző a legtöbb szeretettel és legalaposabban vizsgál meg. A feudális világban minden nemzet csak kiváltságos osztályai által élt nemzeti és politikai életet. A nép csak munkaeszköz és adóalany volt. Műveltsége és politikai befolyása sokkal csekélyebb volt, semhogy a kultúrái és a politikai életre bármi kihatással lett volna.

Az a nép tehát, mely nemességét a történelmi harcok folytán elvesztette, szükségkép történelemlenélkülivé válik, mert a középkori világ minden öntudatos hagyományát, minden kultúrái törekvését jóformán kizárólag a kiváltságos osztályok képviselték.

Így sülyedt le nagy történelmi múlt után a történelemlenélküiségbe a cseh nemzet, melynek uralkodó osztályait a Habsburgok a fehérhegyi csata után kiirtották. „A cseh nemesség maradéka pedig rendje tagjaihoz hozzáalkalmazkodik, beolvad a német avagy germanizált idegen nemességbe”, melyet a Habsburgok az ősi családok kiirtása után odahoztak.

Úgy látszott, hogy a cseh nemzet végleg meghalt. Nemességét és polgárságának magasabb rétegeit elvesztve „elszegényedett, elnyomott kézműiparra és a parasztságra szorítkozott”. (206.) . . . „A cseheknek az 1620. év azt jelentette, amit a vendeknek a 820. év: teljes nyolc, évszázaddal később, mint a szlovének, a csehek is történelemlenélküli nemzetté lesznek.” (207.)

Az osztrák politika a történelmi németség és a lengyelség kezébe kerül, míg Ausztria többi nemzetei a történelmi nemlét álmát alusszák. A germanizáló összbirodalom eszméje, úgy látszik akadálytalanul nyomul előre.

És íme mégis a 18. század végén a cseh nemzet megmozdul, nemzeti kultúrát teremt magának és kezdi önálló nemzeti létét fokról-fokra kiépíteni, úgy, hogy „a szolgáltnak és a parasztnak” egykor elnyomott nemzete ma csaknem mint egyenrangú, sőt bizonyos tekintetben talán hatalmasabb elem áll a németséggel szemben.

Bauer a cseh példát a történelemlenélküli nemzetek új életre kelése mintegy klinikai esetének tekinti s azt hiszi, hogy az összes történelemlenélküli nemzetek ugyanezt a cseh fejlődést fogják leírni.

Ezen az alapon állítja fel prognózisait nemcsak Ausztria, de Magyarország nemzetiségeinek tekintetében is.

Azt hiszem, Bauer itt nagy tévedésbe esett és a cseh példa megrontotta tisztánlátását sok jelenség szemlélésénél.

Mert amit ő a nemzetiségi újjáébredés tipikus esetének tekint, az voltaképp nagyon is *sui generis* történet.

Ami a nemzetiségi újjáébredés folyamatában tipikus, az csak ennyi: „Nemzeti és szociális fejlődés nem két különböző és szigorúan elválasztandó területe az emberi fejlődésnek általában, hanem a gazdasági osztályok küzdelmeinek mindenütt hatékony erői, a munkaeszközök és munkaalkalmak változásai azok, amik a nemzetek hatalma és tehetetlensége, halála és újjászületése felett határoznak.” (215.)

Vagyis tipikus benne, hogy az úri hatóságok alul felszabadult nép az állami gondoskodásnak egyre fontosabb tárgyává válik; hogy nevelni kell ezt a népet, mert adó- és katonai erejét csak így lehet fokozni; hogy némi kultúrát kell neki adni, mert enélkül kapitalizmus lehetetlen; hogy a kikerülhetetlen politikai demokráciával a nagy néptömegek öntudatra ébrednek, ez az öntudat pedig csak saját nyelvükön fejleszthető ki; hogy a kispolgárság és a lateinerség — szintén elnyomott osztály — egyre inkább észreveszi a néppel való szolidaritását s így a kulturális újjáébredés vezérévé válik; hogy az új gazdasági erők — a növekedő földjáradék és az ipar — a homogén paraszt-szolga nemzetiségi társadalomban is egyre kifejezettebb osztálydifferenciációhoz vezetnek; hogy a középkori jobbágyok gondolkodás nélküli aláztatosságát az egyenjogú emberek önállósága és büszkesége váltja fel, mely fellázad egyéniségének minden erőszakos korlátozása ellen; hogy az uralkodó osztály gazdasági, politikai és adminisztratív elnyomását egy egységes nemzetiségi ideológia utasítja vissza . . . Ez és sok más ok vezet el oda, hogy a történelem nélküli nemzetek öntudatra ébrednek, hogy „az elnyomott parasztok és cselédek népéből, mely szegényli nyelvét, egy nemzet fejlődik ki meglehetősen széles rétegű intelligenciával és vagyonos kispolgársággal, mely nemzetisége öntudatával bír, melyet élénk nemzeti érzület lelkesít”. (235.)

Igen: eddig a folyamat általános és kikerülhetetlen, mint az egyre növekedő industrializmus, demokrácia és civilizáció szükségszerű kísérő jelensége.

Azonban hogy ez a folyamat minő konkrét intézményekben jelentkezik, minő eredményeket ér el, minő egyensúly-állapotba helyezkedik a múlt erőivel: ez az illető állam gazdasági, történelmi és kulturális erőviszonyaitól függ és a legszélsőbb latitudesok között ingadozhatik a népiskolai törvénytől az állami kapcsolat megrepesztéséig, a szász egyetemtől a svájci federalizmusig.

Ez az, amit Bauer nem vesz észre, mikor a cseh példát tipikusnak tartja. Először is azt a történelemnélküliségbe való teljes lesültyedést nagyon óvatosan kell fogadni. Furcsa teljes kulturális halál az, mikor az 1760-ban meghalt Anton Konias jezsuita azzal dicsekedhetett, hogy ő maga 60.000 cseh könyvet égetett el; vagy amikor még 1620-tól (tehát az állítólagos halálnaptól) 1764-ig a cseh gimnáziumok kétnyelvűek — csehek és németek — voltak; különös kipusztulása a nemességnek, mikor a cseh nemzeti mozgalmakban több arisztokrata vesz részt; vagy hogy beszélhet Bauer a cseh nemzet teljes kipusztulásáról, mikor egy monográfia szerint a legnagyobb erőszak is csak a német nyelvnek a csehhez való egyenjogúságát tudta keresztülvinni*); mikor már 1818-ban nemzeti múzeumot tudnak csinálni az arisztokrácia közreműködésével, mikor 1833-ban harminc éves munka eredményeként elkészül a nagy cseh-német szótár; mikor a cseh rendek sohasem szűntek meg létezni, csak hatáskörük megszorításáról volt szó; mikor a 1791-iki koronázásakor a legtöbb rend cseh nyelven teszi le a koronázási esküt . . . Mindez és sok más tény azt mutatja, hogy szó sem lehetett a cseh nemzeti lét teljes megsemmisüléséről, hanem ez a kép rendkívül hasonlít egy másik épen nem történelemnélküli nemzet sorsához, melynek főurait szintén részben kiirtották, részben germanizálták, melynek rendjeit szintén erőtlenné tették, de amelynek akkor talán még kevesebb nemzeti kultúrája volt ... a magyarhoz!

A cseh példa nem a történelemnélküli nemzetek felébredésének tipikus esete, hanem egy, igen erős történelmi erők — iskolázás, nyelv, törvényhozás, közigazgatás és évszázados osztálydifferenciáció — által támogatott küzdelem. S még kevésbé tipikussá válik ez az eset, ha meggondoljuk, hogy Csehország a monarchia legindusztrializáltabb állama, hogy Bécs sohasem volt a monarchia gazdasági és földrajzi közép-pontja stb. stb.

És erre a mintára akarná húzni Bauer a szlovén, a tót, a román nemzetiségi kérdést!

De magára a nemzetiségi mozgalom kialakulásának általános jellegére egész csomó igen értékes és meggyőző megállapítást tesz Otto Bauer.

Így kimutatja, hogy miért lesz mindenütt az alacsonyabb papság a nemzetiségi mozgalom első vezére és okosan figyelmeztet arra, hogy nem szabad a nemzeti eszme újjáébredését annak mai alakjával összehasonlítani. Meggyőzően bizonyítja be, hogy a nemzetiségi kérdés a

*) Alfred von Skene: *Entstehen und Entwicklung der slavisch-nationalen Bewegung in Böhmen und Mähren im XIX. Jahrhundert.* (33. 1.)

kapitalizmus kikerülhetetlen jelensége, mely azzal egyenes arányban növekszik: „A nemzeti fejlődés foka, melyet Ausztria egyes történelem nélküli nemzetei elértek, visszatükrözi gazdasági fejlődésük színvonalát. Míg 1903-ban a cseheknek csak 43,1 százaléka tartozott a mező- és erdőgazdasághoz. Addig a szlovének 75,4 százaléka, az ausztriai szerbhorvátok 86,9 százaléka, a románok 90,3 százaléka, a ruténeknek pláne 93,3 százaléka élt mező- és erdőgazdaságból. Ha az ember ezeket a számokat az egyes népek nemzeti kulturfejlődéseivel összehasonlítja, szembeszökő megegyezésre talál. Minél kisebb része tartozik valamely nemzetnek a mező- és erdőgazdasághoz, vagyis mentői erősebben ragadta azt meg az eliparosodási folyamat . . . annál magasabb fokát éri el a nemzeti fejlődésnek; a történelem nélküli nemzetek felbredése egyike a kapitalista fejlődés számtalan kísérőjelenségének.” (239.)

És hogyan is lehetne másképp? A nagy néptömegekre nézve a barbarizmusból a kultúrába csak anyanyelvükön át vezet az út. Sehol nem látszik tisztábban, mint ép ezen a ponton, hogy a nemzeti milyen kikerülhetetlen lépcsőfoka a nemzetközi civilizációnak.

* * *

Nagyon szépek és jól megalapozottak Bauer fejtegetései a nemzeti gyűlölet felébredéséről. A parasztnép minden alapos ismerője jól tudja — minden valamit érő pszichológus, etnográfus és szociológus egy ebben — hogy az nem ismeri a nemzetiségi vagy a faji gyűlöletet. Mégis hogyan lehetséges, hogy ez a káros szenvedély néha oly rettenetes pusztításokat követ el s az oly békés, józan magyar és román népet pl. olyan gyilkos haragra gyűjtja egymás ellen. Bauer kielégítő választ ad erre a kérdésre, mert a nemzetiségi gyűlöletnek mintegy a természetrajzát adja.

E tünemény legvégső oka az osztályharc: a nemzetiségi gyűlölet vagy a naiv lelkek felháborodása, akik az osztály ellentét mélyebb tényét nem látva a felszínesebb nemzetiségi ellentétnek tudják be elnyomatásuk okát; vagy fegyver a ravaszok kezében gazdasági és politikai előnyök kivívására az által, hogy a népet szenvedései való okairól tévedésben tartásuk és a saját osztályuralmukat a nemzeti lobogóval kendőzzék.

Pl. a cseh vidéken, ahol a kapitalista német volt, míg a kispolgár, munkás és paraszt cseh, csak természetes, hogy az osztály ellentét a nemzeti gyűlölet formáját öltötte fel, miként nálunk a zsidógyűlölet jórészt ugyanerre az okra vezethető vissza.

Azután ugyancsak Csehországban az ipar kezdetben jó részt német volt, míg a mezőgazdaság cseh. Így a fejlettebb kapitalista

vidék ellentéte a fejletlenebbel szemben szintén nemzeti jelleget öltött. (Ugyanez a magyar németgyűlöletnek legmélyebb oka.)

E jelenségnél Bauer érdekesen alkalmazza (246. és következő lapok) Marx ama törvényét, mely szerint a fejlettebb ország tőkéje nemcsak saját munkásait zsákmányolja ki, hanem ama *Mehrwert* egy részét is elvonja, melyet a kevésbé fejlett országban termeltek. (Ugyanezt a törvényt Magyarország és Ausztria viszonyánál is tekintetbe veszi s így nemcsak tudományos, de politikai érdekességgel is bírna e tétel tüzetesebb megvizsgálása, mely azért is érdekes, mert azt csaknem a természettudományi kauzalitás pontosságával lehetne megszövegezni.)

Az is nagyon érdekes fejtegetés, melyben az osztrák alkotmányküzdelmet a kapitalista termelés ellentéteire vezeti vissza: „A német polgárságnak Csehországban az egész osztrák piacra van szüksége. Azt óhajtja tehát, hogy Ausztria egységes jogi, forgalmi és közigazgatási terület legyen: tehát a birodalomban centralista. Ezzel szemben *Mehrwert*-zsákmányát biztosítani akarja az ellen, hogy magasabb adóerejével kénytelen legyen a kisebb adóterhet viselő cseh országrész szükségleteihez hozzájárulni; ezért az országon belül federalista, vagyis Német-Csehország és Cseh-Csehország területiális elhatárolását kívánja, Német-Csehországot a korona önálló részévé akarja tenni. Másképp a csehek. Nekik mezőgazdasági termékeik számára nincs szükségük a Szudetaországokon kívüli piacra, vagy legalább is sokkal kisebb mértékben, mint ahogy ez a német iparnak kell; ennél fogva nekik kevésbé fontos Ausztria jogi és gazdasági egysége. Ezzel szemben szükségük van a német piacra az országon belül, másrészt a német ipari területek adóerejét fel akarják saját céljaikra használni: azért a birodalomban federalisták, az országban ellenben centralisták. Az ipari területnek sokkal nagyobb szüksége van nagy és egységes gazdasági területre, mint a mezőgazdasági vidéknek: ezért a birodalomban a németek centralisták, a csehek federalisták. A magasabbra fejlett kapitalista terület adóképesebb és így felmerül az a kérdés, hogy ez az adóerő csak az ő számára, avagy a vele történelmileg egybekapcsolt agrárvidék számára is hasznosítható: így a németek az országban federalisták, a csehek centralisták.” (249., 250.)

A német vidéknek magasabb ipari fejlettsége magyarázza meg egyszersmind azt is, hogy cseh vidékekről az átköltözés sokkal erősebb a német vidékekre, mint megfordítva. Ez azonban ma már nem vezet a csehek asszimilációjára, mert zárt, mezőgazdasági telepterületeiben a nemzeti öntudat már oly kifejtett, hogy az elszakadt rész összekötte-

tését az anyaterülettel nem veszi el, sőt új hazájukban is a betelepülők fajrokonáikkal benső életközösséget folytatnak. Csak ott, „ahol az ipar csak lassan fejlődik és ahol a cseh munkások ennél fogva csak szórványosan lépnek fel”, következik be a csehek elnémetesedése. (252.)

Ez a belvándorlás újabb nemzetiségi antagonizmusra vezet. A cseh munkás oly vidékekről jön, ahol a munkabér alacsony. így többnyire mint a munkabér lenyomója tűnik fel a német munkás előtt. (Ugyanaz a tünemény, persze ríktó faji-esztétikai különbségek által még jobban elmérgesítve, oka a chinaiak elleni gyűlöletnek az Egyesült-Államokban.)

Ez a nemzetiségi gyűlölet azonban megszűnik, mihelyt a cseh munkások — szervezkedés és az osztályöntudat kifejlesztése által — német társaiknak megbízható bajtársai lesznek az osztályküzdelemben.

De honnan a német kispolgárságnak lobogó, dühöngő nemzeti gyűlölete, mikor a népesség növekedése csak emeli a kereskedő, az iparos és a háztulajdonos jövedelmét?

Az egész osztálynak szűkkörű konzervativizmusa és az „a percepcióban való restsége” mellett, a jelenség főokát Bauer a községi klikkrendszerben találja. „A klikk, mely évtizedeken át zavartalanul és ellenőrizetlenül uralkodott, veszedelmes idegen hatalmassággal találja magát szemben.”

Hogy uralmát fentarthassa, a nemzetiségi küzdelemnek élére áll a város német jellege megóvásának cégére alatt, ami alatt nem kell egyebet érteni „mint a község szociális kötelességeinek tökéletes elhanyagolását, a községi szociálpolitika teljes hiányát”. Ehelyett a kispolgári községi politika főprogramja az lesz, hogy a „nemzetiségi kisebbséghez ne szóljon semmi felirat a saját nyelvén, bíró, hatóság ne érintkezhessek vele a kisebbség nyelvén”.

Még jobban kiélésül a helyzet, amidőn a gazdasági fejlődés a cseh munkás mellett, a cseh kispolgár típusát is megteremti a német területen. Ekkor a nemzetiség a verseny küzdelmi eszköze lesz. „A cseh kispolgárok kiadják a jelszót *Svujk svemu* és így maguk számára biztosítják a cseh közönséget; Ne vegyetek cseheknél! válaszolnak a német kereskedők és iparosok. Most a községi klikk uralmát is egyre nagyobb veszedelem fenyegeti: a cseh munkásokkal szemben biztonságban érezte magát választójogi privilégiuma oltalma alatt; de a cseh kispolgár választó. Mindkét nemzet kispolgárainak a fogyasztóközönségért és a községi uralomért vívott harcában napról-napra nő a nemzeti gyűlölet.” (259.) Az intelligenciában csakhamar azonos érdekellentét merül fel, mely azonos következményekre vezet.

Mindezek a jelenségek, melyekhez még sok rokon járul, meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a nemzetiségi gyűlölet átalakult osztálygyűlölet.

Magyarországon ezek a tünetek részben hiányoznak, részben más alakot öltenek. Az ipari fejlődés foka még sokkal alacsonyabb, semhogy a gazdasági küzdelem nagyon éles nemzetiségi ellentétekre vezessen. Ezzel szemben a nemzetiségi gyűlöletnek más, társadalmunk agrár-feudális jellegének megfelelőbb forrásai vannak, melyek azonban nem kevésbé veszedelmesek.

Ezen források legszembeszökőbbike a rendi jellegű közigazgatás, melynek főcélja nem a nép sorsának javítása, hanem tönkre ment nemesi famíliáknak szinte örökletes ellátása és mandátumok liferálása a mindenkori hatalom megrendelésére. S minthogy ez a rendi jellegű szervezet jórészt magyar, csak természetes, hogy a vármegyei osztályuralmat a nemzetiségi nép, mint nemzetiségi elnyomatást érzi. Viszont mentül inkább gyarapodik a nemzetiségi intelligencia számaránya, mely a nyomorúságos gazdasági viszonyok mellett jóformán csak mint lateiner elem keresheti meg a kenyerét: az utolsó mentsvárában, a vármegyéjében megtámadott dzsentri saját hivatala veszélyében nemzetiségi veszedelmet lát s a vármegyei osztályuralom fentartásának jó cégére lesz a pánszláv és a dákoromán veszedelem! Másrészt bizonyos, hogy a nemzetiségi intelligenciának is nagy érdeke, hogy hevítse népe érzelmeit a „közös elnyomó ellen” s Traján és Szvatopluk ivadékainak nemzeti lelkesülését ügyvédi irodái és bankjai; számára kamatoztassa a fajmagyar politikusok ismert receptje szerint.

Nem kell ezt a folyamatot — egyik részről se — öntudatos ámításnak tartani, hanem az egyéni érdekek és a kollektív érzelmek azon sajátos összevegyülésének, mely mellett a primitív varázsló éppoly lelkes szolgája az istenségnek, mint amilyen haszonleső zsebelő. *)

Nagyon tanulságosak Bauer azon fejtegetései, melyekben az állam szerepét világítja meg a nemzetiségi harcokban. A nemzetiségi törekvés voltaképen az iskoláért és a kultúráért folyik s így más nemzet hasonló törekvését nem érinti. A német nemzet érdekeit nem sérti, hogy a cseh nemzet is művelt és kultureros legyen. Hogy van, hogy ennek ellenére egy-egy cseh gimnázium felállításának kér-

*) Ez az, amit legutóbbi cikkemben (*Az oláhkérdés*) a *Budapesti Hírlap* nem tudott vagy nem akart megérteni, úgy hogy kisebb méretű hazafüggő riadalmat csinált belőle. Ezt csodálom, pedig épp a Rákosi Jenő példája mutatta meg, hogy valaki lehet kitűnő üzletember és a legfanatikusabb sovén hazafi! Sok nemzetiségi üzletemberrel és politikussal épp így áll a dolog.

dése olykor oly nagy hullámokat vált ki, hogy azok az egész parlament működését paralizálják? Ennek a jelenségnek okát szerző a centralista-atomisztikus alkotmányban találja, mely a nemzeti műveltség és kultúráért való békés törekvésből hatalmi kérdést csinál. Az egyes nemzetiségek jogalanyisága nem lévén elismerve, a nemzetiségi igények kielégítésének nincs más módja, mint a politikai harc a hatalomért, mely alkalmas arra, hogy a legelvtelenebb politikai koalíciókat hozza létre s a nagy néposztályok legvitálisabb érdekeit feláldozza a sovén szenvedelmeknek. Ausztria történelmi okokból — a többi nemzetiségek történelemnélkülisége miatt — egy ideig német jellegű állam volt. Ez azonban nem felelt meg az állam valódi erőviszonyainak. Mihelyt a modern kapitalizmus ismert folyamata éreztetni kezdte differenciáló, egyenjogusító, kultúrát teremtő, s öntudatra ébresztő hatásait: azonnal lehetetlenné vált a német egység és a német szupremácia rendszere: „A német uralom Ausztriában 1861-ben és 1867-ben nem a német nemzet uralma volt a többi nemzetek felett, hanem a német nagybirtokosok, a német bürokrácia és a német burzsoázia uralma volt minden más nemzet kispolgárai, parasztjai és munkásai felett, beleértve a németeket is.” (283.) Ennek és a vele szövetséges lengyel osztályuralom fentartásának volt szüksége a nemzetiségi harcra, a nemzetiségi elnyomásra, mely az osztályuralomnak csak egyik oldala. Ezt az állapotot a Habsburgok is elősegítették addig, míg a német császári koronára igényt tartottak. Königrätz-nél a nagy német politika eszménye — legalább a Habsburgok részéről — örökre hajótörést szenvedett s az expanzív nagynémet politika helyét egyre inkább a korona mai hatalmának megtartására irányuló törekvés váltja fel. Ez pedig lehetetlen a német uralom alapján. De rá nézve a federalizmus gondolata is veszélyes, míg a nagybirtoknak ez a legkedvencebb jelszava a nemzetiségi küzdelemben, mivel a teljes területiális elválás a feudális elemek uralmának meghosszabbítását jelenti, valamint az egyes *Kronland*-on belül az erősebb nemzetiség uralmát a gyöngébb felett. Így történt, hogy „az ó-cseh párt a feudális nemesség szövetségét vásárolta meg az által, hogy annak gazdasági szükségleteihez és ideológiájához alkalmazkodott: Palacky, aki 1848-ban a hagyományos *Kronland*-okat megsemmisíteni akarta és a közigazgatást a nemzeti alapon körülhatárolt területek uralma alá akarta helyezni, tulajdonképpen a cseh nép élő követeléseit a rég elkorhadt cseh államjogra alapította; és minden nemzetileg közömbös kulturkérdésben is az ó-cseh párt mindjobban felelte a polgári-liberális követeléseket. A cseh polgárságnak csak egy kis töredéke, Sladovsky és Grégr vezetése alatt, vonakodott a feudá-

lis nemesség kedvéért a polgári liberalizmus követelményeit feláldozni.” (291.)

„A nagybirtok a nemzetiségi kérdést alkotmánykérdéssé tette. Az intelligencia iskola- és nyelvkérdéssé teszi.” (294.) A mi természetes is, mivel az intelligencia létért való küzdelme a másik nemzetiség intelligenciájával egyre élesebb lesz. Mikor 1882-ben a kispolgárság is erősebben szóhoz jut a politikai életben, a harc még szenvedelmesebb és egyre durvább lesz, mert ez az osztály gazdasági nyomorúságát, szűk látókörénél fogva, kizárólag a nemzetiségi ellentéteknek tudja be.

És az állam? Az állam, mely elsősorban önmagát akarja fenntartani, nem tehet egyebet, mint azt, hogy „lassacskán hozzáalkalmazkodik ahhoz a tényhez, hogy a nemzetek történelmi életre ébredtek és kénytelen a nem-német nemzeteknek legalább is a legégetőbb kultúrzsükségleteit kielégíteni. Ekként a politikai történet a német kispolgár szemében úgy jelentkezik, mint a német hatalom folytonos csökkenése”. (297.)

Ebben az egyre kiélesedettebb, egyre izgatottabb és az állam rendjét mindjobban megakasztó harcban a proletariátus is kezdi felemelni a szavát. A naiv nacionalizmus és a naiv kozmopolitizmus korszaka után egyre öntudatosabb lesz a proletariátus nemzetiségi programja: „Többé nem tekint el a tapasztalati tényéktől, melyek a nemzetek különbözőségét bizonyítják, a nemzetiség többé nem polgári előítélet számára, amely nem szabad, hogy eltérítse őt az egész emberiség felszabadítására irányzott törekvésétől: hanem politikája abban a tiszta megismerésben gyökeredzik, hogy a saját nemzete munkásságának érdekei nem mozdíthatók elő másként, mint úgy, ha a többi nemzetek munkásainak küzdelmét is támogatja. Így politikája többé nem a humanitás, hanem a nemzetközi szolidaritás felismerésében gyökerezik.” (311.) Ennek az alapelvnek következménye, hogy a munkásságnak csak olyan nemzetiségi program felel meg, amely „minden nemzetnek megadja a haladó kulturfejlődés lehetőségét és minden nemzet munkásainak biztosítja részét a nemzeti kultúrából”. (317.)

Ez a program pedig csak úgy valósítható meg, ha a nemzetiségi törekvéseket kivonjuk a politikai érdekharcok területéről, ha a nemzetiségi kérdésből hatalmi kérdés helyett kulturkérdést csinálunk, melyet minden nemzetiség saját belátása és anyagi eszközei szerint szabályozhat. A vallási ellentétek is csak akkor veszítették el romboló természetüket, mikor a territoriális princípium romjain kifejlődött a vallási autonómia rendszere, mely lehetővé tette, hogy

egy vallás hívei szabadon tömörülhessenek és elégítsék ki vallási szükségleteiket. A nemzetiségi kérdés is csak a nemzetiségi autonómia alapján oldható meg, mely politikai-hatalmi kérdésből lelkiismereti-kulturális kérdést csinál.

Ez a Karl Renner gondolata, melyet ez az író már évek során nagy lelkesedéssel és éleselméjűséggel s nem minden politikai siker nélkül védélmez. Otto Bauer is buzgó apostolává válik jelen könyvében ennek a tannak.

A nemzeti autonómia nemzeti kataszter összeírása alapján volna megvalósítható. Ha ez megvan, „akkor az egyes nemzetek hozzátartozóit a községben, a kerületben vagy körben és a *Kronland*-ban, végül az egész birodalomban egy közjogi jellegű testületté kell szervezni, melynek az a feladata, hogy az illető nemzet kultúr- és szükségleteinek gondját viselje, hogy számára iskolákat, könyvtárakat, színházakat, múzeumokat, népnevelési intézményeket állítson fel, hogy ama „nemzetsorsosoknak” *) (*Nationsgenossen*), kik a hivatalos és bírósági nyelvet nem bírják, jogsegélyt nyújtson és e célokra az anyagi eszközöket a „nemzetsorsosok” megadóztatásával szedje be.” (356.)

Így fog megszületni a szabad nemzet a szabad államban, mely a többi nemzetekkel való testvéri békekességben fogja iskoláját, kultúráját és műveltségét kifejleszteni.

Nem lehet itt céloz ezen kétségtelenül nagyszabású terv bírálatába bocsátkozni; annál kevésbbé, hogy az ma — kivált nálunk — körülbelül utópisztikus jellegű. De tudományos szempontból mégis jellem, hogy a nemzetiség és a vallás közötti párhuzam nekem kissé sántítónak látszik, a tervezett autonómia alig képzelhető el a modern egységes államfejlődés tendenciáival összeegyeztethetőnek s különösen az adminisztráció terén való keresztülvitele alig gondolható el az egész mai társadalmi rend teljes átalakítása nélkül.

Mégis nemzeti autonómia alatt — a gyakorlati keresztülviteltől eltekintve — az egyes nemzetiségek békés kulturfejlődésének biztosítását értve: alig lehet kétséges, hogy ez az újkori fejlődés diadalmas áramlata és a későbbi asszimiláció (Bauer ezt a szempontot egészen mellőzi) nélkülözhetetlen előfeltétele.

A monarchia nemzetiségeinek ezen küzdelemben szükségszerű szövetségese lesz, Bauer szerint, a korona, mert a Habsburg-birodalom a veszedelmes német és orosz szomszédsággal szemben csak alkat-elemeinek belső kohézióján felépülve maradhat meg. Innen az osztrák

*) A la hitsorsos!

szociáldemokrácia egy, úgy látszik, igen tekintélyes árnyalatának egyre kifejezettebb hajlandósága az egyes nemzetiségek autonómiáján felépülő *Gross-Oesterreich* iránt a népbarát Habsburg-Caesar uralma alatt, melyben a magyarság is csak egy nemzetiség volna a többiek mellett.

Kétségtelen, hogy ez az ideológia az osztrák közéletben egyre erősödik, miért is az itt működő társadalmi erők tudományos megvizsgálása rendkívül szükséges.

Így Karl Renner, az osztrák szociáldemokrata párt egyik legtudósabb és legbefolyásosabb tagja a mi küzdelmünket az önálló vámterületért „néhány alapító (*Gründer*) és a kispolgári arrogancia” művének tartja. Szerencsére maga Otto Bauer kioktatja kollégáját ama történelmi és gazdasági föltételek felől, melyek a vámelkülönítést elkerülhetetlenné teszik. Bauer ezen fejtegetései nagyon szépek és alaposak és a magyar dolgokról olyan áttekintést árulnak el, mely még a mi sorainkban is ritka. Még pedig nemcsak a szorosán vett gazdasági téren, hanem a történelmi téren is. S gyönyörű fejtegetéseinek az a része, melyben kimutatja, hogy ez az elválás az uralkodó osztályok érdekeinek ellenére fog létrejönni (amit számos marxista el se tud képzelni!) még pedig maguknak ezen uralkodó osztályok egy részének hatékony közreműködése mellett! „Bizonyos, hogy a magyar nemesség egy nagy része a vámelválásnak minden erővel ellen fog szegülni. Nem a gazdák és az állattenyésztők, hanem az intelligencia, a hivatásos politikusok és zszurnaliszták, a magyar városok polgársága és kispolgársága lesznek az önálló vámterület előharcosai. De a nemesség ellenállását megtöri az ő saját ideológiája; a saját jelszava hálójában fogták meg! A burzsoázia osztályérdeke le fogja győzni a nemesség osztályérdekét az által, hogy a nemesség saját osztályideológiájával szövetkezik.” (423.)

Igen: kétségtelenül ez fog megtörténni, ha a tudományos szemlélőt nem is elégítheti ki teljesen oly magyarázat, mely ilyen alácsúsztatott ideológiával akar nagy történelmi átalakulásokat megmagyarázni. A kuruc-ideológia továbbélése és diadalmas ereje a nemesség igen zsebbevágó érdekeivel szemben bizonyára sokkal mélyebb okokban leli magyarázatát, semmint a nemesség elavult osztrákellenes ideológiájának taktikai felfrissítésében.

Azonban Bauer sem képes a *Gross-Oesterreich* ideológiáját elhagyni s azt hiszi, hogy közvetlenül a vámelkülönülés után, az általa szabadjára engedett kapitalista erők folytán zabolátlan hévvel fog kitörni a magyarországi nemzetiségi kérdés. Es ezek a nemzetiségi erők a teljes elszakadásból a teljes egységesítésbe fognak vezetni. A magyar-

országi nemzetiségek magyar elnyomóikkal szemben a Habsburgokkal fognak szövetkezni a Popovici receptje szerint!

Az itt felvetett végzetes kérdést részletesen fogja egyik társunk megvilágítani és kimutatni ennek az okoskodásnak gyöngye tudományos alapjait.

Jelen cikk szempontjaiból csak két meg gondolást akarok Bauer okfejtéseinek szembe szegezni:

1. A *Gross-Oesterreich* tervéhez először az volna szükséges, hogy a mai Ausztria egyre erősebb és összetartóbb legyen az egyre gyengülőbb és meghasonlott Magyarországgal szemben és hogy teljesen megszűnjenek azok az erők, melyek Ausztria dezorganizációján dolgoznak (különösen a Németbirodalom felől).

2. A másik, ami a *Gross-Oesterreich* tervéhez szükséges volna, az, hogy Magyarország továbbra is folytassa szerencsétlen, rövidlátó, osztályuralmi nemzetiségi politikáját.

Az első eshetőséget maga Bauer is csak igen habozva állapítja meg s kénytelen elismerni, hogy Ausztria léte igen sok és igen bizonytalan konjunktúrától függ.

A másik eshetőségre pedig, melyben Bauer föltétlenül bizik, az a válaszom, hogy ép az egyre jobban növekedő kapitalizmus fogja Magyarországon megteremteni a széleslátókörű industrializmusnak, a nyugateurópai kultúrának és a politikai demokráciának azt a levegőjét, mely — néhány igen fontos történelmi és gazdasági tendencia által erősítve — ki fogja egyenlíteni a nemzetiségi ellentéteket és a nemzetiségek zavartalan kulturális fejlődését biztosítva, lehetővé fogja tenni, hogy bár külön nyelveken, de egységes érzelmekben együtt dolgozunk Magyarország gazdasági és kulturális kiépítésén s szakítva az erőszakos vagy ravasz asszimilációs politikával, a fajok összekeveredésének és egységesülésének folyamatát, szolgabírák, himnuszkenyszerénekeltetések, mandátumkierőszakolások és nemzeti osztályuralom helyett azokra a nagy világtörténelmi erőkre bízunk, melyek a múltban számtalan vérkeveredésekből megteremtették az egységes nyugati államokat és szemünk láttára teremtik meg az egységes Egyesült Államoknak nagy és félelmetes nemzetét.

Jászi Oszkár.

Könyvismertetések és bírálatok.

Az alföldi parasztság szociális viszonyai. (Szeberényi Lajos Zs. *A parasztek helyzete Magyarországon. Szociális, tanulmány. Békéscsaba, 1907. Ara 1 k.*) Az általános elégtelenség hazánkban sohasem volt oly nagy, mint épen napjainkban. Mindenki érzi, hogy a jelenleg uralkodó állapotok sokáig így nem maradhatnak. Mintha nagy fordulat, vagy még inkább vihar előtt állnánk. Az elégtelenség behatott már az utolsó kunyhóig.”

„Az 1906-ik esztendő már 60 év óta nem látott gazdag termést hozott az Alföldön. De azért bőséget és megelégedést hiába keresnénk a parasztkisgazda és a földművelőmunkás otthonában. E gazdag esztendőben több ember vándorolt el tőlünk Amerikába, mint mikor a sűrű népességű Németországban a legmagasabb fokot érte el a kivándorlás. Kétségtelen, hogy ma szociális tekintetben rüni vagyunk a legrosszabb helyzetben Európában, dacára annak, hogy van erős, egészséges parasztságunk; dacára annak, hogy hazánk gazdag talajjal, értékes természeti kincsekben bővelkedő ország.”

Erre a súlyos következtetésre jut Szeberényi Lajos, az előttünk fekvő érdekes tanulmány írója. Száz oldalas tanulmányába, melyet jellemzően: „Magyarország összes parasztsága igaz barátjainak” (mily kevesen vannak ezek !) ajánl érdemes írónk, sorra veszi a parasztság jelentőségének, múltjának, jövőjének méltatását. S a múltra nézve, Acsádyval egybehangzóan jegyzi meg, hogy a mohácsi vész előtt akkor volt erős az ország, amikor a királyi hatalom nem engedte túlságosan elnyomni a föld népét, a parasztságot... A mohácsi vész sem következett volna el, ha előbb a parasztságot a legembertelenebb, legbrutálisabb törvényekkel nem súlyesztik az igavonó barom nivójára. Az azután bekövetkezett időkben is az alkotmány kérdéseinek terén egy-egy új nemzeti vívmány, a parasztság egy-egy újabb leigázását jelentette. „Úgy látszik, (teszi hozzá, a legutolsó „nemzeti küzdelemre” célozva) az alkotmányvédelemnek megvolt minden korban bizonyos, nem egészen önzetlen háttere.” (9. l.)

Vizsgálat alá veszi ezután szerzőnk az állami, közigazgatási életet s a parasztság viszonyát, az alföldi parasztvárosok életét. Utal a

magyar úriosztályoknak a parasztságtól izolált életére, azok paraszttolenező gögjére, dölyfös brutalitására, a népnek elhanyagoltságára, magárahagyott voltára. Felrója, hogy „bár a törvények egyformák ország-szerte, de azok alkalmazása speciális vármegyei rendszeren megy át”. Kormányzatunk, törvényeink, szabályrendeleteink önkényes, brutális, ázsiai durvasággal és kegyetlenséggel nyomják a népet, úgy hogy „ez az adminisztráció azon a kevés vidéken, ahol humánusabb a törvények kezelése, épen csak a fizikai létet teszi lehetővé a parasztság számára. Másutt azonban egész vidékek pusztulnak el az ázsiai közigazgatás súlya alatt.”

Külön fejezeteket szentel Szeberényi Lajos az alföldi parasztvárosok és tanyák életének, a falvak különös nagy jelentőségének a parasztság életében. Két más fejezetben írja le a parasztproletárok: napszámosok és béresek életét, gazdasági, szociális viszonyait és műveltségi szintjét. Ezekben a fejezetekben nemcsak érdekes leírásokra talál alkalmat, de a mi gazdasági viszonyaink mélyére világító, tanulságos megjegyzéseket tesz; néhol rendszeres s komoly bírálatot gyakorol; máskor az író szabadszellemű gondolkodását, a magyar parasztság komoly becsülését tanúsító, a radikális haladásért őszintén lelkesedő európai látókörű ember éles megjegyzéseire akadunk.

Van mondanivalója a kivándorlásról és annak okairól. „A parasztság kivándorlása: következménye a földművelőmunkások földnélküliségének.” Idézi Goltznak ezt a mondását: „Oly állapotok, melyeknél a földművelők nagyobb része a földtulajdonból ki van zárva, a kizártak kivándorlására vezetnek, vagy nyílt lázadásra a létező viszonyok ellen. A földművelők, konzervatív természetük folytán rendszeren az előbbi eszköz után nyúlnak.” S végül megállapítja Szeberényi: „A kivándorlást külső hatalmi eszközökkel megszüntetni nem lehet. Hazánk összes viszonyainak meg kell változniok és akkor meg fog szünni ez a veszedelem. A kivándorlásnak csak egy célravezető és jogosult ellenszere van: jobb helyzetet teremteni a munkásnak, parasztnak itthon és akkor nem fogja elhagyni hazáját, mert a szülőföldnek szeretete velünk születik.”

A tanulmány írója külön fejezetben emlékszik meg „az izgatásról” is. „Sehol a világon annyit nem izgatnak, mint nálunk Magyarországon”, mondja és a felületesebb, a gondolkodni nem tudó magyar közvélemény felül a frázisoknak; sajnos, hisz a hazafiaskodó nagyszájú demagógoknak, kik mindent bajt az izgatókra kennek. Ezek az ultrahazafias 48-as demagógok: külön magyar specialitás. „Különben pedig a hazafiaskodás nálunk minden pártnál jövedelmező sport és mentőeszköz. Ha egy hivatalnoknak rosszul áll a szénája, kezd nagyobb arányokban hazafiaskodni. Ha az ügyvédnek rosszul megy az irodája, kezdi a hazafiaskodást túlhajtani. Mindenben mentőszere nálunk, még a sikkasztókra és tolvajokra nézve is (mint láttunk elég példát mostanában) és sehol jobban nem alkalmazható léptenyomon, mint közéletünkben az az angol közmondás: „a hazafiaskodás a gazemberek utolsó menedéke!” Ezek az öblös torkú nemzeti hazafiasággal szédelgők tartják szerinte ma is markukban a mi bízó parasztságunkat és ezek töltik el a fórumot is, meggátolva így

a jobbérzésű, komoly elemek minden alkotó munkáját. Nagyon fontos azért, miként lehetne megszabadulni ezektől? Ezeknek a nagyszájú, duhajkodó és ultra-soviniszta svindlereknek és gyakran becstelen elemeknek lejáratására, szerzőnk szerint, csak egy út-mód kínálkozik, t. i. engedni őket érvényesülni s tőlük pozitív alkotást, hangzatos Ígéreteik beváltását követelni; biztosak lehetünk abban, hogy ezek a tartalmatlan nagyszájú és feneketlen zsebű emberek nem tudnak segíteni nyomorgó népünkön!

Annál nemesebb föladata az ország komolyan gondolkodó elemeinek, hogy megkeresse és megadja a népnek ezt a segítséget. Szerzőnk lelkes buzgósággal és a sokat olvasott, sokat utazott ember gyakorlatiasságával állapítja meg parasztságunk helyzete javításának módozatait. „A mi nyomorúságunk nem istentől származik, írja, hanem emberektől”: a latifundiumok okozzák a nép ínségét!

„Oroszországot kivéve, nincs állam, ahol oly nagykiterjedésű latifundiumok lennének, mint hazánkban; a hitbizományok is oly nagyterjedelműek, mint sehol másutt. A nagybirtokosok az ország összes földterületének 35%-át bírják, de adóban a földadónak csak egyötöd részét fizetik.”

A kötött birtok és a nagy latifundiumok akadályozzák az új községek alapítását és kétségtelen tény az, hogy a legbelterjesebb gazdálkodás mellett is egy 10.000 kat. holdas nagybirtokon félannyi ember él, mintha az illető területen község van. Kultúra szempontjából is többet ér a legjobban fizetett béres helyett a kiscgazda, sőt még a házzal és törpe birtokkal rendelkező földművelőmunkás is. Földet kell azért adni a parasztságnak. Mert van föld Magyarországon, lehetne adni bőven a népnek, ha illetéktelen nagyurak, a katolikus egyház, állam és községek le nem kötnék s a néptől maguk számára el nem vonnák.

A mai nyerészkedő és helytelen parcellázás helyébe a dán mintájú állami parcellázást ajánlja Szeberényi s igen helyesen hangsúlyozza, hogy a földdel együtt adni kell a népnek a mainál nagyobb műveltséget is, mert enélkül még a szövetkezés is kudarcra végződik, vagy a politika útvesztőjére téved.

Ha minden egyes állítását nem írónk is alá, de következtéseivel mégis egyetértünk. Hiszen az adja meg dolgozata értékét, hogy olvasta a hazai s a külföldi parasztkérdésnek majd egész irodalmát, a hírlapi cikkeket is; azonfelül utazott személyesen is, látta a dán parasztszövetkezetek működését. Széles olvasottsága, igazán modern és erős szabadelvűséggel és a magyarországi parasztság lelkes szeretetével párosul.

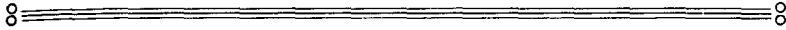
Hibája azonban tanulmányának, hogy nem szűrte át mondani-valóját a tudós gondolkodó rendszerén. A tudós rendszeressége helyett inkább a publicista ötletességével s a pusztuló parasztságot komolyan sajnáló ember mély érzésével írta meg dolgozatát. Adatai azonban néhány kiscgazda adójáról s a nép életéről így is igen becsesek, megjegyzései, következtetései találóak.

Szeberényi Lajos tudásával, tapasztaltságával, modern gondolkodásával s a népnek szeretetével valósággal predesztinálva volna arra,

hogy néhány alföldi megyében, egyénekenkénti külön felvételekkel: összeszedje a magyar kis- és nagygazda, valamint a parasztproletár életének adatait és összeállítsa több száz adattal illusztrálva: miként él a kiskgazda, a proletár; mennyi a jövedelme, mennyi a közadója, a társadalmi adója, mennyi egyéb kiadása? Továbbá milyen környezetben lakik, milyen a háza, a bútora, mennyit költ azokra, mi a társas szórakozása s hasonlókat?

Ilyen irányú kutatásaival, azt hiszem, igen nagy szolgálatot tenne a társadalomtudománynak itthon és külföldön egyaránt. Vajha szíves figyelmére méltatná érdemes szerzőnk a magyar szociológiának hozzá-jutó kérését.

Rác Gyula.

Az újabb biológiai irány.

(*E. Krompecher, budapesti egyet. iránymagántanár: Krystallisation, Jermantation, Zelle und Leben. Wiesbaden, Bergmann.*)

Egy egészen újszerű tudományos irányzat van most világszerte növekedőben: az élet problémájának vizsgálata más alapokon, mint amelyekre a biológia szorított.

ugyanis az élet jelenségeinek magyarázatát mind azon egységes alapokra iparkodtak visszavezetni, hogy azok csupán fizikai és kémiai, úgynevezett „mechanisztikus” nyilvánulásai azon anyagoknak, amelyekből a test épült.

A múlt század nagy, alapvető fiziológiai fölfedezései indokolták is tették azon nagy harcot, amelyet a biológia az „életerő” transzcendentális és nyilván tudománytalan magyarázatai ellen ezen bio-kémiai, bio-fizikai alapokon folytatott. Amaz életerő, ama „vitaiizmus” még a régi bölcselmi és lélektani okoskodások maradványa volt. És legelső sorban azt kellett megdönteni, azért, hogy a tudomány haladásának útjában ne álljon, s ne szerepelhessen valami természetén kívül fekvő tényező a természeti dolgok magyarázatában.

Ez a harc el is dőlt, legalább magára a tudományra nézve, és — a teológiáról nem szólva — csak a tudományban tájékozatlan, a régi irodalmi és bölcselmi emlékhöz táplálkozó filozófiában és pszichológiában elmélkedtek tovább is úgy, mintha az élet természettudományi vizsgálódásának birodalmán kívül még valami más dolgok is léteznének, amelyek az életet befolyásolnák. A „monizmus” a régi Haeckel-féle alakjában mondhatni győztesen kerekedett felül, és ama dualizmusról, amely a test és a lélek dolgát külön választotta, külön határba fogta, ma már komolyan nem beszélnek. Aminek legjellemzőbb tünete és az egész természettudományi harcnak egyik fontos eredménye az lett, hogy a pszichikai tünetenyeket is ma már fizikai módszerekkel iparkodnak mindenfelé földéríteni s a modern tudomány azokat az élettan keretébe vonta.

A nagy darwinisztikus roham után a végső döntő fordulatot e harcban a sejtfiziológia hatalmas fölfedezései hozták. Kimutatható lett, hogy a sejtek, amelyekhez az életnek úgy a testi, mint a szellemi életnek minden nyilvánulása hozzá van kötve, a legföltétlenebbül fiziko-kémiai törvények szerint végzik működéseiket.

Itt kezdődik azonban az új fejezet. Kétségtelen, hogy a sejtnak minden életműködése fizikai és kémiai törvényszerűségek szerint folyik.

Azonban mentől mélyebbre vizsgálódtak, annál inkább oda jutottak, hogy ezek a fizikai és kémiai törvényszerűségek még sem fődik egészen az élet tüneményeit. Nem olyan értelemben kell ezt felfogni, mintha bárhol is a fizikai és kémiai törvényszerűségek nem állanának fön­n a maguk egészében. És mégis, azok nem elegendők a megértésre. Valami még közrejátszik, ami, hogy úgy mondjam, a materiális dolgok­nak szinte irányt szab.

A legegyszerűbben a szaporodás folyamata értetheti meg ezt a dolgot. Egyetlen egy sejtől növekszik elő egy egész komplikált orga­nizmus: a sejteknek miriádjai egészen határozott rendben. Ezt a lényt ama kezdő sejt materiáira redukálni mind nehezebbé válik, tudva azt, hogy hiszen minden egyes sejt annyira örökös behatásoknak és ennél fogva változásoknak van kitéve, hogy ezek örökösen is zavarnák a sejteknek állandóan ugyanazon materiális relációit, mint amelyeket az embrionális épülésük alatt mégis megingathatlanul fentartanak. Az a „rend”, amely szerint a sejtek egybeépülnek, mind kevésbé magyaráz­ható a materiális rendje szerint. Ugy, hogy drasztikusan úgy fejezhető ki az életnek itt szóban forgó problémája, hogy mi az első, mi a *primum movens*: az a rend-e, avagy az élet szubsztanciáinak a fizikai és kémiai törvényszerűsége?

Ezt a képet azonban inkább csak a kérdés brutális illusztrációja­képen dobtam oda, mert ebben szinte a kérdéseknek ma még átfog­hatatlan összessége van együtt. A vizsgálódásokra nézve fontosabb, hogy például a sejteknél is az a bizonyos „rend” nyomul egyre jobban elő­ térbe, amelyek szerint a sejtek működnek. Számos észlelet van már arról, hogy a sejtek korántsem a pusztán környezeti behatások szerint cselekszenek — félre ne tessék érteni: környezeti behatások szerint működnek — de ezek között bizonyos határozott válogatás, rend szerint. Úgy hogy itt is nem a materiális behatások látszanak az elsődleges dolgoknak lenni, hanem ama rend, amely a válogatás útján érvényesül.

Természetesen, igen messze vezetne, ezt most részletesen fejte­getni, hiszen csak az irányt akarom jelezni és lehetőleg áttekinthetőleg odaállítani, még a pontosság rovására is esetleg. A dolog minden esetre óriási jelentőségű, mert az tűnik ki belőle, hogy csakugyan a materiák fizikai és kémiai törvényszerűségeik mellett, amelyek bár minden „mechanisztikus” dolgot megmagyaráznak, mégis ott van még valami, és pedig mint *primum movens*. Valami, ami semmiképen sem a materiák természete, és bárha a materiák természete föltétlenül érvényesül, mégis, hogy minő rendben, minő összeigazodással, minő együttműködésben érvényesüljön: ennek a rendnek a vezetője ama *primum movens*, ami nem matéria.

Mi annyira beleéltük már magunkat a materialisztikus felfogásba hogy szinte megvan bennünk a hajlandóság arra, hogy „tudomá­nyos” dolognak se tekintsünk olyan valamit, amiben „nem materiá­ról”, „immateriálisról” van szó. Szinte konvenciójává vált „tudományos” eszünk járásának, hogy ilyesmiről szó ne essék. Az eset olyan, mint a boszorkányokról szóló hit és amint *de strigis quae non sunt non fiat mentio, úgy* vagyunk az immateriálissal is. Pedig boszorkányok tényleg voltak és fiziológiai, tudományos értelemben vannak ma is:

azaz van az idegeknek bizonyos állapota, amely mindazokat a jelenségeket megmagyarázhatóvá teszi, amelyekből a boszorkányhit keletkezett. Úgy hogy a tény maga fennáll, csak annak a ténynek a felfogása tekintetében választja el egy világ a boszorkányban hívőket és a modern tudósokat. Ilyenformán vagyunk ennek az „immateriálisnak” a „tényével” is: a tényt vagyunk még hajlandóak azzal a boszorkánylátó szemmel nézni, holott a biológiai tudomány annak az immateriálisnak a tényét kezdi exakt módon megállapítani.

Egyáltalán azon a felfogáson ma már túl kell segítenünk magunkat, hogy az immateriális és a semmi ugyanaz volnának, mert az újabb természettudomány, sőt még hozzá egész külön irányokból kezd afelé haladni. Így a fizika például a villamosságot mindinkább egyenesen a nyers immatériának kezdi nézni, ha szabad ezt a szót használni. Gyűlnek az adatok jelenségekről, amelyekben minden anyagoknak a sarkalatos tulajdonsága, a gravitáció nincs meg. Mentől mélyebbre hatolnak az elektronok természetébe, annál közelebb érnek a Lénárd által kimondott sejtelemhez, hogy azok valószínűleg nem egyebek, mint a villamosság maga. Mentői mélyebbre jutnak az organikus anyagok keletkezésének a vizsgálatába, annál inkább úgy tűnik fel az ő lényegük, a szintézis, mint egy immateriális valami.

Nem szabad azonban attól eltérni, hogy az immateriális korántsem valami a fizikán kívül való dolog, amelynek ne volnának meg szintén a maguk determinálható törvényei. Képzeljünk például egy matematikai képletet, úgy-e, az sem nem anyag, sem nem erő, az csak bizonyos rendet jelent, ahogy a tényezők valami eredményre egybe-működnek. Leírva a papirosra a legexaktabb valóságok akkor is, ha semmiféle materiális tartalmuk nincs. Semmiféle anyagnak az ő saját külön tulajdonságait nem jelentik, semmiféle erőnek a kifejezését, hanem csakis valami rendet, ahogy egy bizonyos meghatározott dologgá alakulhatnak ezen rend szerint. Az eleven anyagoknak a szintézise is úgyszólván csupa ilyen képlet; nem az anyagoknak a tulajdonságait jelentik, amelyekből valami egybetevődik, hanem tisztán az egybetevődésnek a módját. Annyira nem, hogy ugyanazon és ugyanoly számú atomok két egészen másféle matériát alkothatnak pusztán csak azért, mert más rend szerint tevődtek össze. Azt a rendet le tudjuk írni, ábrázolni tudjuk, és mégis semmi más, mint egy struktúra, struktúra, amely semmiképp sem az anyagok természete, semmi materiális szubsztrátumuk nincs, csak valami immateriális, valami anyagtalan váz, amely a saját maga rendje, törvényszerűségei szerint fog össze anyagokat, atomokat. És élet is csak addig van, ameddig ez az immateriális valami él, és ha ez összedől, vagy eltűnik — szóval ez hal meg — akkor minden rajta levő atom széthull, szétbomlik és a materiáknak a pusztá fizikai és kémiai törvényei veszik egyedüli uralmukba az anyagokat, az életnek, a vitális életnek azonban minden alapvető sarkalatos működése megszűnt, vagy attól a pillanattól kezdve fokozatosan mindinkább megszűnik s „por és hamu” léssen belőlünk.

Inkább képet iparkodtam vázolni a dolgokról, mint Krompechernek tudományos vizsgálódásait előadni, amelyek méltatása inkább is szaklapba való. Aki azonban ennek az egész irányzatnak a mai státu-

sáról tájékozódni akar, és pedig főleg a biológiai téren, az kis kincses bányát talál Krompecher könyvében. Nem lehet szó nélkül hagyni azt az igazán európai magas nivójú tudományos módszert, ahogy a kérdéseit taglalja, menten minden keletiességtől. Ez a könyv a tudományos világliteratúrába tartozik, a javából.

Nehogy azonban azt képzelje valaki, hogy itt valami pszichologizálást talál, úgy amint azt a filozófiai és fájdalom a szociológiai irodalom is űzi. Egész más „psziché”-ről van itt szó. Ez természet-tudományi dolog, menten minden spekulációtól és egy tudományosan helytálló hipotézis keresése. Sőt még ez is a legóvatosabban s inkább egy biológiai tény létezésének a bizonyítása — annak az immateriálisnak, amelyről szóltam.

Erre a kis könyvre pedig büszke lehet a magyar tudomány. **My.**

§=====§

Szociológiai kézikönyvek.

I. James Quayle Dealey and Lester

Frank Ward: A Text-Book of Sociology. Macmillan 1905. 326 p.

II. Frank W. Blackmar: The Elements of Sociology. Second Edition. - Macmillan 1905. 454 p.

III. Franklin H. Giddings: Readings in Descriptive and Historical Sociology. Macmillan 1906. 553 p.)

beilleszkedik a tudomány rendszerébe, melynek alapja a tények összefüggéseinek tanulmányozása egy egész sereg kutató vállvetett, differenciált munkája alapján.

Ebben a stádiumban természetszerűleg felmerül az a törekvés, hogy a tudományszak azon eredményeit, melyek végleg megállapítottaknak tekinthetők, összefoglalják, hogy a fiatalabb nemzedék tisztában legyen az illető kutatási körnek *quasi* az érckészletével, nehogy olyan problémákra fecsérelje el idejét és erejét, melyeket az előző generáció már megoldott.

Mert bármily eltérőek legyenek is a természettudományokban a végső alapelvek, a legáltalánosabb törvényszerűségek s a *working hypothesisek* tekintetében a vélemények: az bizonyos, hogy sok nemzedéknek pontos, lelkiismeretes részletkutatása a ténybeli összefüggések, az egymásmellettségek és egymásutániságok, szóval a kauzalitások oly tömegét állapította meg, melyeket a fiatal kutató bátran tekinthet oly értékeknek, melyekre tovább építeni lehet.

Míg valamely tudományszak ezt a fokát nem éri el s még metafizikai korát éli, nem alkalmas a munkamegosztásra s így gyakorlati eredményei is alig lehetnek.

Nem merném állítani, hogy a szociológiai tankönyvek megjelenése tényleg azt jelenti, hogy tudományunknak eme pozitív korszaka bekövetkezett, de mindenesetre törekvést jelent ebben az irányban, mely törekvésnek azonban, azt hiszem, kevésbé tudományos szükség-érzet az oka, mint az a körülmény, hogy az Egyesült-Államok legtöbb egyetemén a szociológia kötelező tantárgy.

Kézikönyveknek egyre gyakoribb megjelenése a szociológiai irodalomban szimptomatikus jelentőségű, mely amellet tanúskodik, hogy a szociológia is kezd már kilépni filozófikus korából — mikor az egy-egy kiváló egyéniségnek valamelyes *en bloc* elmélete, ötlete vagy sejtelme volt a társadalmi jelenségekről — és

Az a három új tankönyv is, mely előttem fekszik, inkább erről a törekvésről, semmint e törekvés való eredményeiről tanúskodik.

Az az egység, mely más tudománysszakok kézikönyveiben kétségtelenül felmutatható, itt még jóformán teljesen hiányzik. Nem pozitív tudásunk rendezéséről van itt szó, mint inkább egy-egy szociológus elméleteinek és kedvenc tételeinek rövid, a tanuló céljaira alkalmas összefoglalásáról és ezen elméleteknek és tényeknek egy-egy adattal való megerősítéséről.

I. A Wardék kötete főleg a mester *Pure Sociology*-ának tömörebb kivonatát adja. E szemle olvasói már jól ismerik Ward gondolatmenetét és tudják, hogy mily éleseszű, ötletekben és megfigyelésekben termékeny gondolkodó. Műveinek e rövid és világos népszerűsítését tehát csak örömmel üdvözölhetjük. De tankönyvnek elfogadhatnók-e? Alig hiszem. Vagy ki merné állítani, hogy az, amit szerző *sympodial development*-nek nevez egy a növénytanból vett analógia alapján; vagy a *synergy* tana, mint szintetikus munka; vagy a *social karyokinesis*, mely az oszlás útján való szaporodásnak felelne meg; vagy a filogenetikai erőknek felosztása természeti szerelemre, romantikus szerelemre, házastársi, anyai és rokon szeretetre; vagy az erkölcsi erők felosztása faji és egyéni moralitásra és etikai dualizmusra; vagy a potenciális különbségének elve, melyet a modern fizikából vesz át s mellyel a szaporodást, az egyéni és a szociális kereszteződést (kulturák egybeolvadását) igyekszik megmagyarázni; vagy a lélek kifejlődésének tíz stádiuma a közömbös érzettől a filozófiai géniuszig; vagy briliáns gynacentrikus elmélete és annyi más zseniális sejtelve a kiváló természettudósnak . . . mondom merné-e valaki állítani, hogy ezek és hasonló dolgok csak távolról is összehasonlíthatók pl. a fizika és a kémia közkézen forgó tankönyveinek alapvető törvényszerűségeivel és ténybeli megállapításaival?

II. Ugyanez az önkényesség, vagy ha úgy tetszik, művészi szabadság Blackmarnak, a kansasi egyetem professzorának művében. Már maga a könyv felosztása: társadalmi fejlődés, társadalmosítás és társadalmi ellenőrzés, társadalmi ideálok, társadalmi pathológia, a társadalmi kutatás módszerei, a szociológia története mutatja, hogy nem tankönyvről van itt szó, hanem szerző kedvenc eszméinek és ötleteinek összefoglalásáról. Vagy kérdem, mennyi tudományos vagy pedagógiai értéke lehet pl. a család, az állam, a nevelés pathológiájának, összefoglalva 6 cicerósbetűs kis oldalon és rémülten és szégyenkezve gondolok a közkézen forgó orvos-pathológiai munkákra. Vagy nincs-e igazuk bizonyos közgazdáknak, hogy lenézéssel beszélnek a szociológiáról, mikor Blackmar a csere, mint társadalmi működés című fejezetben tíz oldalon s néhány bizonytalan általánosítással intézi el a közgazdaságnak egyik legjobban kidolgozott fejezetét. Vagy hajlandó valaki tudományunk érckészlete tartozékának elfogadni pl. Giddingsnek Blackmar által idézett ezt a két törvényét:

1. impulzív társadalmi cselekvés geometriai arányban terjed és erősül;
2. impulzív társadalmi cselekvés rendszerint fordított arányban áll azzal a szokással, mely a célokat közvetett és bonyolult eszközökkel akarja elérni.

Vagy mily szépen fog nekiindulni az életnek vagy a tudomány-nak Blackmarnak az a tanítványa, aki megtanulja mesterének mondjuk ezt a 271. pontját. *Bűn*. A bűn a társadalmi pathológia legrosszabb fázisa, mert a társadalom összes hiányai közül ez a legnyíltabban és a legközvetlenebbül abnormális és társadalomellenes. A bűntevő a társadalmi rend szántsándékos ellensége, nyíltan támadja meg a társadalmi élet alapeszméjét. Ellensége a társadalmosításnak, tényleg pozitive nem-társadalmi, mivel tönkre akarja tenni a személyt, akivel neki együttműködni kellene, ellenszolgáltatás nélkül akar szerezni valamit, el akar pusztítani másokat, vagy mások munkájából akar élni. Szembeszáll azokkal a törvényekkel, melyek a társadalmi együttműködést és életet szabályozzák. A bűn nemcsak áldozataira esik le súlyosan, vagyonuk és megélhetési lehetőségeik elpusztítása által, hanem a társadalomra, mint egészre. Igen sokba kerül a bűn elhárításának és megtorlásának gépezete. A büntettek nagymértékben nem-együttműködők lesznek, ámbár a legutolsó éveknek az a törekvése, hogy büntetésük ideje alatt produktív munkára használják fel őket. (333.) Ezt Csarada sem mondhatta volna szebben. Szegény, szegény szociológia!

III. Giddingsnek, a *consciousness of kind* feltalálójának könyve más jellegű és tegyük mindjárt hozzá, termékeny és eszmeigerjesztő kezdeményezés. Egy szociológiai olvasókönyvet akart szerkeszteni vagy, mint ő mondja előszavában: „Főcélom e kötet elkészítésében az volt, hogy a kezdő szociológusnak a társadalmi fejlődés nagy tényeiből jellegzetes példákat nyújtsak azok magyarázataival együtt; és hogy azokat úgy állítsam össze, hogy meglehetősen teljes olvasókönyvünk legyen a leíró és történelmi szociológiából. De a tanár ne tekintse azokat az induktív kutatás helyetteséül a tanuló számára. Az én módszerem az ilyenféle anyag használatánál az volt, hogy a tanulókat buzdítsam hasonló anyag keresésére, elemzésére és osztályozására a történelmi forrásokból, statisztikai és egyéb felvételekből, újságcikkekből és napjaink irodalmából. Az e könyvben adott kivonatok ekként példakkká és összehasonlító pontokká válnak, melyek a tanuló elméjét éberré teszik arra, hogy lényeges hasonlóságokat fedezzen fel igen távoli forrásokból vett tények között”.

Giddings eljárása az, hogy a szociológia számos főkérdésében először rövid elméletet ad, azután tételeit és törvényeit egy-egy történelmi, etnográfiai, vagy statisztikai adattal alátámasztja. Sok jó könyvből talál így az olvasó érdekes és olykor világosságot gyűjtő adatokat, (így pl. Taine, Lecky, Morgan, Royce stb. munkáiból.)

Persze ez az eljárás nincs veszély nélkül, mert bizonyos dogmatizmusra vezethet, hisz a leggyöngébb tételre is lehet találni egy-egy „bizonyítékot” s a fiatal olvasó könnyen azt hiheti, hogy aranyat kapott, holott csak fedezetlen papírpénzzel ajándékozták meg. Pedig a Giddings — gyakran igen szellemes, sőt olykor igazán termékeny — gondolatai ép oly kevéssé tekinthetők a szociológia végleg elfogadott eredményeinek, mint a Ward általánosításai. Pl. hányan volnának hajlandók elfogadni a társadalom fajainak ilyen osztályozását: állati társadalmak, etnikus társadalmak, szimpatetikus, kongeniális, megegyezési, deszpotikus, tekintélyi, összeesküvéses, szerződéses és idealista

társadalmak, pedig Giddings mindegyikre könnyen tud egy-egy „dokumentumot” találni. És ilyen önkényes felosztásokat és „törvényeket” jóformán minden fejezetből idézhetnék.

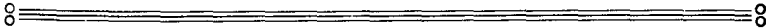
Azután: ezeknek a dokumentumoknak pontosságához is olykor szó fér és igen gyakran bizony nem elsőrangú források, míg nagyon sok igazán becses és úttörő részletkutatásból egyetlen adat sem található.

Ezen veszélyek ellenére, ismétlem, a Giddings vállalkozását igen szerencsés kezdeményezésnek tartom. A közkeletű történelmi olvasókönyvekkel — a hősök és csatáknak ezen ostoba és erkölcsrontó gyűjteményeivel — szemben valóban forradalmi olvasókönyvnek terve ez a munka. A kiváló írók érdekfeszítő etnográfiai, történelmi, szociológiai munkáiból a tények olyan bámulatos változásait és összefüggéseit fogja megtanulni a fiatal olvasó, melyek meg fogják őt szabadítani attól a lelki állapottól, mely a modern szociológiai világnézet egyik főakadálya s mely azon a bölcseségen alapszik, hogy a világ mindig egyforma volt. Ehelyett képes lesz valóban átérezni a társadalmi evolúció realitását s látni fogja, hogy csakugyan a természet élő, fejlődő, az emberi akaratoktól független darabjával áll itt szemben. —

De elismerve így Giddings érdemét, újra hangsúlyozzuk, hogy az ő munkája sem szociológiai tankönyv. Mert ezeken az utakon nem is lehet megoldani azt a feladatot, melyet a tankönyvnek megvalósítania kellene s amely a szociológia alapvető törvényszerűségeinek összefoglalásában állana. Nem az egyes írók elméleteire, többé-kevésbé szellemes konstrukcióira vagyunk kíváncsiak többé, hanem ama ténybeli összefüggések megállapítására, melyek jól megalapozott kutatásokon nyugszanak: a társadalmi tények közötti kauzalitás pontos földerítésére.

Ez azonban olyan nagy feladat, melyre a legkiválóbb és legnagyobb tudású író is egyedül képtelennek látszik s mely így csak kollektív munka lehet.

J. O.

A Társadalomtudományi Társaság vitája a nagybirtok társadalmi hatásairól.

A *Társadalomtudományi Társaság* f. évi október havában oly felolvasó- és vitaciklust rendez, mely országos érdeklődésre számíthat. E felolvasó- és vitaciklusnak az a célja, hogy a nagybirtok szociális hatásait Magyarországon megvizsgálja.

A Társaság első sorban nem azt tekinti feladatának, hogy törvényhozási javaslatokat tegyen, hanem azt, hogy részletesen és pontosan felderítse azokat a társadalmi tényeket, amelyek a nagybirtokot kísérik, és amelyek ismeretére a törvényhozást alapítani kell. A Társaság a magyarországi adatokkal hozzá kíván járulni egy oly világprobléma tisztázásához, amely ma úgy nálunk, mint a külföldön igen nagy mértékben foglalkoztatja a tudósokat és a szociálpolitikusokat.

A kérdés lehető teljes megvilágítása érdekében a Társaság elhatározta, hogy különböző részleteinek kifejtését külön-külön szakértő előadókra bizza és a vitát csak ezen memorandumok alapján fogja megnyitni, olyképen, hogy mindenki, aki a vitában résztvesz, lehetőleg ugyané keretek megtartására szorítkozzék. Természetesen bárki több, vagy az összes kérdésekhez is hozzászólhat.

A feldolgozandó részletkérdések, melyek mindegyikére a Társaság külön előadót kért fel, a következők:

I. *A nagybirtok történelmi fejlődése.* Előadó: Ágoston Péter.

II. *A nagybirtok üzemi eredményei.* (A nagybirtok technikai előnyei és hátrányai, képessége a fejlődő technológiához alkalmazkodni, eredményei általában és az egyes művelési ágakban, megtakarításai emberben és fölszerelésben.) Előadó: Dániel Arnold.

III. *A nagybirtok hatása a közép- és kisbirtokra.* Előadó: Dániel Arnold.

IV. *A nagybirtok hatása a munkabérekre és az általa foglalkoztatott egyének gazdasági, szellemi és erkölcsi fejlődésére.* Előadó: Rácz Gyula.

V. *A nagybirtok hatása a vám- és adópolitikára, valamint az ipari fejlődésre.* Előadó: Szende Pál.

VI. *A nagybirtok hatása a kereskedelemre.* Előadó: Vágó József.

VII. *A nagybirtok telepítési politikája.* Előadó: Zsigány Zoltán.

VIII. *A nagybirtok hatása a magánjogra.* Előadó: Ágoston Péter.

IX. *A nagybirtok hatása a büntetőjogra és a közigazgatási jogra.* Előadó: Rónai Zoltán.

X. *A nagybirtok hatása az alkotmány- és pártéletre.* Előadó: Szende Pál.

XI. *A nagybirtok hatása a társadalom szellemi életére.* (Erkölc, vallás, irodalom és művészet.) Előadó: Harkányi Ede.

XII. *Összefoglalás: A nagybirtok érdekegyezései és érdekellentétei a többi társadalmi osztályokkal.* (Paraszság, polgárság, középbirtokosság, *haute finance*, szabad foglalkozások, hivatalnokság, katonaság, mezőgazdasági és ipari proletariátus.) Előadó: Jászi Oszkár.

Valamennyi előadás a *Huszedik Század*-ban közzé fog tétetni, úgy hogy a vita már a kinyomtatott előadások alapján fog megindulni. A vitára jelentkezéseket (a felölelendő kérdések lehető megjelölésével) már most is elfogad a titkárság, dr. Harkányi Ede (Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 51.) címén.

Az egyes előadások pontos idejét a hírlapok útján fogják közzétenni.

A Társadalomtudományi Társaság.